

Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap 3

bron

Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap 3. Cyriel Buysse Genootschap, Gent 1987

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_med006198701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Inleiding

De inhoud van de derde aflevering van de Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap zal voor vele Buysse-kenners en -liefhebbers een verrassing zijn. Voorop staan immers een aantal tot dusver onbekend gebleven bijdragen van Buysse zelf. Nop Maas, wetenschappelijk medewerker aan het Instituut Nederlands van de Katholieke Universiteit Nijmegen, heeft bij zijn speurtocht naar teksten die in het Haagse dagblad Het Vaderland zijn afgedrukt en die om literair-historische en andere redenen verdienen aan de vergetelheid te worden ontrukkt, een twaalfstal stukken van Buysse gevonden. Hij heeft verkozen ze niet op te nemen in de door hem geredigeerde Vaderland-reeks, maar ze hier te presenteren als Aanvullingen bij het Verzameld werk. Door een gelukkig toeval kon hieraan nog een andere onbekend gebleven novelle, Een onbekende martelaar, worden toegevoegd, gevonden in het Gentse liberale weekblad Het Volksbelang van 1891.

Voor de reeks brieven die we ons voorgenomen hebben te publiceren in de Mededelingen konden we deze keer rekenen op de medewerking van Marc Somers, verbonden aan het A.M.V.C. te Antwerpen. Hij heeft de brieven van Buysse aan Ary Delen voorzien van informatieve annotaties, die een verdere 'inkijk' bieden op de organisatie van de controversiële hulde van 1911 te Antwerpen en die ook de aandacht vestigen op Buysse's waardering voor Elsschot en diens Villa des Roses.

Verder zijn er nog drie studies. De meest uitvoerige is van de hand van Daniël Vanacker, journalist bij het dagblad De Gentenaar. Hij belicht in een rijkelijk gedocumenteerd opstel de ideologische boodschap van Sophie, een roman waarin Virginie Loveling de schoolstrijd heeft behandeld. Het onderwerp staat ook centraal in Buysse's Een onbekende martelaar. J. Taeldeman, docent aan de R.U.G., heeft zich verdiept in de Nevelse bevolkingsregisters en onderzoekt de manier waarop de Zeistraat- of Zijstraat-gemeenschap, bekend vooral uit Het recht van de sterkste, tussen 1870 en 1880 samengesteld en georganiseerd was. En tot slot konden

we ook een stuk over Buysse afdrukken dat werd opgesteld door wijlen Rob. Roemans (1904-1968) met het oog op een lezingencyclus. De bijdrage werd ons ter hand gesteld door Roemans' vroegere medewerkster, mevr. Hilda van Assche. Met de publikatie van de tekst moge herinnerd worden aan de vele verdiensten van deze eminente bibliograaf, die met zijn Kritische bibliographie van Cyriel Buysse gevolgd door een bibliographie over Cyriel Buysse (1931) een solide basis heeft gelegd voor alle verdere Buyssestudie.

In de afsluitende Kroniek wordt, zoals voorheen, de actualiteit rond Buysse op de voet gevolgd. Aanvullingen bij deze rubriek of enige andere vorm van medewerking vanwege de lezers worden zeer op prijs gesteld.

DE REDACTIE

Aanvullingen bij het ‘Verzameld Werk’ van Cyriel Buysse door Nop Maas

Het is niet gemakkelijk alles bijeen te brengen wat een zo productief auteur als Cyriel Buysse gepubliceerd heeft. Dit geldt temeer, waar naast de productiviteit nog enkele extra bezwarende omstandigheden gelden. Allereerst is er de omstandigheid, dat deze Zuid-Nederlander het grootste deel van zijn werk in Noord-Nederland publiceerde: de (helaas) voornamelijk Zuid-Nederlandse onderzoekers zijn uiteraard wat minder vertrouwd met de Noord-Nederlandse tijdschriften en zijn doorgaans niet in de gelegenheid ‘toevallige’ vondsten te doen. Bovendien is er dan nog de moeilijkheid dat Buysse regelmatig in dagbladen publiceerde. De dagbladpers is het stiefkind niet alleen van de literatuurhistorici, maar van de historici überhaupt. Hoewel ze, in Noord-Nederland in ieder geval vanaf 1869 (de afschaffing van het dagbladzegel), een zeer belangrijke rol speelt in de literatuurgeschiedenis (met bijdragen *van* en *over* literatoren en als spiegel van de literaire bedrijvigheid) is zij nog nauwelijks bestudeerd. In de loop van de tijd ben ik enkele publikaties van Buysse tegengekomen die niet in de zeven-delige editie van het *Verzameld Werk* terecht zijn gekomen. Het betreft voor het grootste deel bijdragen in het Haagse dagblad *Het Vaderland*. Voordat de teksten hier afgedrukt worden, volgen eerst een opsomming van de vindplaatsen en enkele bijzonderheden.

1. De verloren portemonnaie. Monoloog.

Afgedrukt in: Henri de Vries, *Voordrachten*. Rotterdam, D. Bolle (1901), p. 206-218. Henri de Vries (pseudoniem van Hendricus Petrus Lodewicus van Walterop, 1864-1949) was een acteur, die vooral beroemd werd

(in binnen- en buitenland) met het door Herman Heijermans voor hem geschreven ‘transformatiespel’ *Brand in de Jonge Jan*. Het genre van de monoloog beleefde een bloeiperiode in Nederland rond de eeuwwisseling. De Vries' bundel bevat behalve de monoloog van Buysse ook voordrachten van o.a. L.K.J. Lamberts Hurrelbrinck, A. Reyding en Frans Coenen.

2. Cyriel Buysse over het Vlaamsche tooneel.

Uit: *Het Vaderland* van 31 juli 1906. De publicatiedatum in *Le Temps* heb ik niet kunnen nagaan.

3. Brief over zijn bezigheden.

Uit: *Algemeen Handelsblad* van 11 februari 1908. Op 8 februari plaatste het *Handelsblad* in zijn varia-rubriek ‘Onder de streep’ de eerste antwoorden op de aan een aantal schrijvers gerichte vraag naar het letterkundige werk dat ze onder handen hadden. Buysse is niet de enige Zuid-Nederlander die geënqueteerd wordt: op 7 maart plaatst het *Handelsblad* de antwoorden van Herman Teirlinck, Karel van de Woestijne en Lode Baekelmans; op 14 maart dat van Gustaaf Vermeersch.

4. Vliegweek te Antwerpen.

Uit: *Het Vaderland* van 8 november 1909.

5. Hockey.

Uit: *Het Vaderland* van 15 januari 1912.

In 1909 begint *Het Vaderland* met de uitgave op maandag van een apart sportblad. Als medewerker voor hockey wordt Cyriel Buysse genoemd. Helaas zijn in het exemplaar van *Het Vaderland* dat in het bezit is van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag nogal wat afleveringen van het sportblad verloren geraakt. Als specimina van de hockey-verslagen kunnen dit en het als nummer 8 afgedrukte gelden. Omdat deze verslagen anoniem zijn afgedrukt, kan niet met zekerheid vastgesteld worden of Buysse er de auteur van is.

6. Hockey als dames-sport.

Uit: *Het Vaderland* van 17 maart 1912.

Dit opstel, niet verschenen in het sportblad, maar in het zondagochtendblad, is wèl van de ondertekening 'Cyriel Buysse' voorzien.

7. Maeterlinck te Brussel gehuldigd.

Uit: *Het Vaderland* van 10 mei 1912.

Op 9 mei 1912 werd Maeterlinck in Brussel gehuldigd, waarschijnlijk als verlate reactie op de toekenning aan hem van de Nobelprijs voor literatuur van 1911. Heel tevreden was de gehuldigde niet over het gebeuren. Op 22 mei 1912 citeert *Het Vaderland* nog uit een brief van Maeterlinck aan *Gil Blas*, waarin hij spreekt over het ‘betreurenswaardige stof dat deze bewondering te elfder ure heeft opgejaagd’.

8. 's-Gravenhage. Hockeydag.

Uit: *Het Vaderland* van 21 oktober 1912. Zie de toelichting bij nummer 6.

9. Louis Couperus.

Uit: *Het Vaderland* van 10 juni 1913. Bij gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Louis Couperus vroeg *Het Vaderland* een aantal letterkundigen, onder wie Buysse, om een korte karakteristiek van de feesteling. De tekst werd overgenomen in *De Amsterdammer* van 22 juni; zie *Cyriel Buysse 1859/1932*. Album samengesteld ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van zijn overlijden. Gent (1982), p. 93.

10. Een aangenaam mensch in het Haagsche Bosch.

Uit: *Het Vaderland* van 7 april 1915. Dit stuk werd in de ingezonden brieven-rubriek opgenomen. De - ironische - brief is kennelijk bedoeld als adhesiebetuiging aan de klacht van ene ‘X’ die op 3 april als ingezonden stuk werd opgenomen onder de kop ‘Onaangename mensen in het Haagsche Bosch’ (waarin eenieder een allusie herkent op een van de verhalen van Hildebrand in de *Camera obscura*). ‘X’ kloeg over de ingewikkelde (want per seizoen veranderende) rijwielpedingen in het Haagse Bos en over de ‘nijdasserige agenten’ die er op uit waren zoveel mogelijk mensen te verbaliseren (door niet aan het begin van het pad te gaan staan, maar verderop) en zodoende hun dag in de vrije natuur te bederven.

11. Bestuurlijke scheiding in België.

Uit: *Het Vaderland* van 7 maart 1917. In *Het Vaderland* van 6 maart 1917 verscheen een stuk van Leo Meert, waarin deze naar aanleiding van een bezoek van de Vlaamse Raad aan de Duitse Rijkskanselier opmerkt, dat de Vlaamse activisten voortwerken aan ‘een vrij, sterk, zichzelf regeerend Vlaanderen, binnen de oude Belgische grenzen, levend

en strevend in een nauwe samenwerking met een vrij, autonoom Wallonië, onder hun geliefden koning Albert.’ In een redactioneel naschrift wordt opgemerkt, dat dit standpunt van de ‘loyale activisten’ in bepaalde Vlaamse kringen ontstemming heeft gewekt. Een medewerker van *Het Vaderland* wendde zich naar aanleiding van de belofte van bestuurlijke scheiding in België door de Duitsers tot ‘de voornaamste leiders der Vlaamsche Beweging en de vooraanstaande Belgen, die in ons land verblijf houden.’ Op 6 maart werden de standpunten van de parlementsleden Arthur Buysse, Frans van Cauwelaert, Camille Huysmans en Terwagne gepubliceerd; op 7 maart die van Cyriel Buysse en Julius Hoste Jr., terwijl bovendien een directe reactie van Van Cauwelaert op Meert gepubliceerd wordt. Mogelijkerwijs zijn de gepubliceerde standpunten de schriftelijke neerslag van gesprekken en geen directe publicaties.

12. B.S., ‘Cyriel Buysse als automobilist’.

Uit: *Het Vaderland* 13 en 20 november 1911. Als toegift een publicatie over Buysse die door *Het Vaderland* werd overgenomen uit het via de CCP niet achterhaalbare tijdschrift *De Auto*. De met de initialen ‘B.S.’ aangeduide reisgenoot van Buysse is waarschijnlijk dezelfde ‘B.S.’ die in *Het Vaderland* van 10 en 11 april 1911 verslag doet van het Huldebetoon Cyriel Buysse op zondag 9 april 1911 te Antwerpen. Afgaande op de deelnemerslijst van het feestschrift gaat het dan om ‘B. Stolk, letterkundige, Den Haag’⁽¹⁾.

De teksten zijn afgedrukt, zoals ze werden aangetroffen. Een enkele ingreep is gemarkeerd door het gebruik van vierkante haken. Gespatieerde tekstgedeelten zijn cursief afgedrukt.

Mijn dank gaat uit naar mevrouw Anne Marie Musschoot die enkele informatieën verschaftte met betrekking tot de hier afgedrukte stukken.

(1) N.v.d.r. Over B. Stolk zie verder nog de bijdrage van Marc Somers, ‘Cyriel Buysse’s brieven aan Ary Delen’, hierna, p. 76.

1. De verloren portemonnaie. Monoloog

Ik heb eens, met 'n vriend, een tochtje gemaakt van Napels naar Pompeï. Een tochtje per rijtuig, met den koetsier die ons elken ochtend vóór 't hotel kwam opwachten.

Die koetsier zag er uit als een zeer gewoon mensch, noch oud noch jong, noch groot noch klein, noch dik noch mager, noch knap noch leelijk, enfin zoo'n man om er niets van te zeggen. Het eenige wat ik mij goed van hem herinner, is, dat hij altijd erg naar knoflook stonk, dat hij altijd 't zelfde lichtbruine jasje droeg, en dat zijn bruin gezicht glom, als met olie overstreken.

Wij namen hem, zooals ik zei, elken morgen. Zijn paardjes waren vertrouwd en vlug, en zijn afzetterij was matig. Iets echter was typisch: wij konden maar nooit met hem in de restauratie of osteria aanlanden die wij wenschten. Het was genoeg dat ik zei, afgaande op Baedeker's raad: 'Koetsier, breng ons naar 't hôtél du Quirinal,' om vast en zeker in 't hôtél du Vatican terecht te komen. In 't begin waren wij daar woedend om en deden hem telkens terugkeeren, iets waar hij erg het land aan had; maar telkens weer gebeurde 't zelfde, en, daar 't hôtél du Vatican per slot van rekening al niet veel slechter was dan het hôtél du Quirinal, legden wij ons eindelijk in vredesnaam bij die eigenaardigheid neer en lieten ons brengen waar hij wilde. Wel zei nog af en toe mijn vriend, die, beter dan ik, Italië kende: 'Wij hebben ongelijk, die man heeft voorzeker een geheim doel met ons speciaal in die en die hotels te brengen, en wij zullen zonder twijfel eens op de een of andere manier zijn slachtoffer worden,' maar dat duurde nu al dagen en er gebeurde niets, zoodat ik het wantrouwen van mijn vriend nog al zeer ongemotiveerd en overdreven vond.

Nog nooit in mijn leven heb ik over zóó'n weg gereden als die straatweg tusschen Pompeï en Napels! Hoe of zoo'n paard zich de beenen niet breekt, hoe of zoo'n rijtuig niet uit elkaar vliegt, hoe of de reiziger er niet wordt uitgeslingerd als een bal uit een kaatsnet, is mij nog steeds een onopgelost raadsel. De huizen dansten ons voorbij, de grauwe zee (want blauw heb ik ze nooit gezien) sprong op en neer met de grijze en bruine zeiltjes van de schuitjes, en af en toe was het een eind scheefschuren

over het plaveisel, alsof wij door een windhoos werden weggezweept.

‘Hou je mond dicht!’ hikte mijn vriend tusschen twee sprongen van het rijtuig, ‘ik heb al de helft van mijn tong afgebeten.’

‘O, kijk eens wat 'n mooie vrouw daar!’ riep ik, naar een neergevleide groep vóór een huisje wijzend. Maar voor mijn vriend den tijd had mijn gebaar te volgen, schokte mijn vinger in de hoogte, naar de rookpluim van den Vesuvius.

Enfin, ik begrijp niet hoe we ooit levend zijn aangekomen. Ik weet alleen dat we, eindelijk afgestapt op de binnenplaats van het, door onzen koetsier gekozen hôtél, daar een poos als 't ware duizelig hebben staan rillen, voelend aan onze armen en beenen, of we nog wel geheel waren. Dan zijn we binnen gegaan, om ons met 'n glaasje vermouthe te versterken.

Ik neem steeds het ambt van kassier waar, als we samen reizen. We leggen Tederen morgen elk zooveel uit, en ik betaal voor alles. Dat is eenvoudiger en ook goedkooper, vooral met het oog op de fooien. Eén fooi voor tweeën is immers altijd minder dan 'n fooi van elk apart.

Nou dan, het glaasje genomen, eventjes mekaar in 't oog gekeken en er nog eentje genomen, 't sigaartje aangestoken en ik in mijn zak om te betalen.

Ik heb voor gewoonte mijn geld zoo'n beetje hier en daar in mijn zakken te verdeelen. In mijn portemonnaie zit 't mooie geld: het goud en de bankjes. Het zilver en de koperen munt zit zoowat overal.

Mijn portemonnaie steekt altijd in mijn rechter broekzak. En wat of ik ook te betalen heb, 't zij veel of weinig, altijd gaat mijn hand eerst instinctmatig naar dien zak. Al had ik maar 'n stuiver te betalen, en al wist ik zeker dat hij om het even waar kan zitten behalve in mijn portemonnaie, toch is het dáár dat mijn hand steeds recht naartoe zal gaan.

Ik ga dus onvermijdelijk in dien zak, eerst niet heel diep, wijl 'n portemonnaie door zijn volume toch min of meer boven op zit, plotseling tot op den bodem, omdat ik hem niet voel.

Ik trek mijn hand terug, en kijk, als verschrikt, mijn vriend aan.

‘Wat is er?’ vraagt hij.

‘Ik... ik vind mijn portemonnaie niet meer!’ antwoord ik, plot-

seling weer tot op den leegen bodem van mijn zak voelend. En meteen begin ik ook links te voelen, en dan ook in mijn vestzakken, en dan ook in de zakken van mijn jas, en ook van onder in mijn pantalon, en alles te vergeefs. Hij is weg! Hij is weg, hoor! Ik ben hem kwijt!

‘Ach kom, kijk eens goed en je zult hem wel vinden,’ zegt mijn vriend ongestoord.

‘Nee, hoor, ik vind hem volstrekt niet, hij is weg, hoor. Kijk, hier is alles wat ik in mijn zakken heb: mijn sigarenkoker, mijn sleutels, mijn boekje, mijn losse geld, mijn k[a]mmetje. O! weet je wat? Hij zal door al dat wilde gehobbel over de steenen uit mijn zak gesprongen zijn! Misschien ligt hij nog in 't rijtuig!’

In één wip zijn wij buiten, recht naar het rijtuig.

‘Koetsier! hè, koetsier, er is 'n portemonnaie verloren! Ligt hij in je rijtuig niet?’

De koetsier, die met een stalknecht aan 't praten is, vliegt naar zijn uitgespannen rijtuig, licht de kussens op, zoekt onder de bank, schudt de deken open, alles te vergeefs. Geen portemonnaie!

Vervloekt! Er is geen twijfel meer: hij is door 't schokken op de steenen uit mijn zak gevlogen, hij is daar ergens gevallen, God weet waar op dien langen weg, en zal door den een of ander worden opgeraapt. Maar opgeraapt of niet, ik ben hem kwijt, dat is wel zeker. Als er iets op de wereld is dat tot zijn eigenaar niet meer terugkeert, dan is het wel een verloren portemonnaie met geld, in Italië! Vervloekt! vervloekt! Ik heb vreeselijk 't land aan geld verliezen. Ik zou mezelf kunnen afranselen als ik geld verlies. Ik voel behoefte om mezelf te straffen en ik zeg dadelijk aan mijn vriend dat het verlies natuurlijk alleen op *mijn* rekening komt. Er stak juist honderd lire in. Die honderd lire zullen er den volgenden dag terug zijn. Zoodra we weer in Napels komen loop ik naar de bank en neem er honderd lire op mijn credietbrief. Mijn vriend houdt zich goed; hij wil volstrekt in het verlies deelen. Ik wil dat volstrekt niet. Hij wil het bepaald. Ik word nijdig en begin te vloeken. Ik wil mezelf voor mijn stomiteit straffen, schreeuw ik. - Opnieuw worden de kussens door elkaar gegooid, de deken opgeschud, het rijtuig in alle hoeken en kanten doorzocht en doorpeild. Niets, niets is er te vinden.

‘Signor, ik heb hem niet gestolen hoor!’ roept de koetsier. En

hij slaat met de hand op zijn borst, om zijn eerlijkheid te bevestigen.

‘Ach, dat weet ik wel, niemand verdenkt je ook!’ snauw ik hem af.

Hij verstaat mij niet, hij meent dat ik hem wèl verdenk, omdat ik zoo driftig ben.

‘Signor,’ bonkt hij woedend op zijn borst, ‘ik zweer u bij de sancta madonna, dat ik hem niet gestolen heb!’

‘Wil je je bek houen!’ gil ik hem met gebalde vuisten in 't gezicht. Hij maakt me razend, die man, met zijn halsstarrigheid mij te verdenken dat ik hem verdenk. Hij is toch zeker geen goochelaar die mij mijn portemonnaie kan ontfutselen zonder dat ik het merk. Zoo'n ezel! Voor wien ziet hij mij dan aan?...

Maar weg is de portemonnaie, dat, tenminste, is zeker. Langer hoeven wij niet te zoeken. Het maakt me kregel dat we nog langer vruchteloos zouden zoeken; kregel ook omdat er zoo'n foule gapers en zoekers en grinnikers om ons heen komt te staan. Ik stel voor de boel er aan te geven en maar dadelijk naar de ruïnes te gaan zien.

Zoo doen we. 'n Akelig oord, die ruïnes. Hoe of iemand lust heeft om daarvoor zoo ver te komen! God! als er ergens 'n groote brand in je buurt is geweest gaat er eenvoudig den volgenden ochtend naar kijken en je ziet zooveel als in Pompeï. Ik vind 't dun, hoor. Het eenige wat er nog van over is gebleven zijn wat vieze mozaïekstukken aan de zwartgebrande wanden. 't Is schandelijk obscene; die oude Romeinen waren 'n inavouabel soort lui. Je zoudt je schamen om daar iemand van je kennissen te ontmoeten. En verbeeld je: 't was er nog wel vol met Engelsche misses die fotografiën namen. How is it possible!

‘Luister eens, ik heb er genoeg van, ik ga weg,’ zei ik tot mijn vriend. Ik voelde mij nerveus en liep voortdurend machinaal aan 't tasten in mijn zakken. Ik vond dat gansche Pompeï-gedoe onuitstaanbaar. En ik was reeds op weg terug, ondanks het smeeken van mijn vriend, die zich met al die vieze, akelige dingen amuseerde en nog graag wat langer was gebleven, toen plotseling door een der doode zwarte straten, een man, onze koetsier, met groote gebaren op ons af komt hollen.

‘Signor! signor!’ gilt hij van zoover hij mij ziet, ‘uw porte-

monnaie is teruggevonden!’

Het kwam mij voor of Pompeï op eens heel mooi werd, of iets van 't grootsch, antieke nobel leven als een machtige openbaring over ons heen kwam waaien.

‘Is 't waar!’ riep ik uit. ‘Waar is hij?’

‘Gevonden een uur hier vandaan, midden op den weg, vlak vóór 'n kazerne van carabinieri!’ hijgde de man.

‘Ja maar, waar is hij?’ vroeg ik dringend.

‘In de kazerne, signor, u moet hem daar gaan halen.’

‘Ha! dat is heerlijk! dat is prachtig!’ zoo juich ik. ‘Maar hoe weet jij dat?’

‘Door den koetsier van een rijtuig dat na ons gekomen is. Krijgt die man geen footje, signor?’

‘Wel zeker!’ zeg ik. ‘Waar is hij?’

‘Hij is bij zijn paarden, signor. Zal ik het hem geven?’

‘Asjeblijft, asjeblijft;’ en ik stop den man drie lire in de hand. O God, van mijn armoe.

‘Jij bent gek!’ zegt mijn vriend, toen de koetsier weer weg is.

‘Hoe zoo?’

‘Daar is niets van aan van die geschiedenis; die man houdt je eenvoudig voor den gek. Hij doet het alleen maar om je 'n fooi af te zetten.’

‘Dat zou ik willen zien!’ roep ik dreigend. ‘Kom, we keeren dadelijk terug. Ik wil zelf met den man spreken die de boodschap bracht.’

‘O, die vindt-i niet meer, die is al weg,’ zegt mijn vriend.

Dadelijk uit de akelige ruïnes en terug naar het hôtél, waar we die borrel dronken.

‘Koetsier! koetsier! waar is de man die de tijding bracht van de portemonnaie!’

‘Hij is daar juist verder op getrokken, signor.’

‘Zie je wel!’ schatert mijn vriend.

Ik voelde mij bleek worden.

‘Is 't waar?’ vraag ik aan een kellner, die vlak bij staat.

‘Si signor, si signor,’ bevestigt de man met een overtuigd gezicht.

‘Koetsier,’ zeg ik vingerdreigend, ‘pas op als ik merk, dat je mij voor den gek gehouden hebt. Ik zal je vinden, hoor!’

Daar begint ie waarachtig weer op zijn borst te bonzen en al de heiligen van den hemel tot getuigen in te roepen.

‘Chut! 't is goed,’ zeg ik. ‘Span dadelijk in en rij terug.’

Zoo gezegd, zoo gedaan. In een oogwenk zijn wij klaar en weg. De koetsier zit halffluid op zijn bok te brommen.

Na ruim een uur bonken en schokken over de keien komen wij aan den ingang van een dorpje, waar de koetsier zijn paarden stilhoudt, terwijl een man, die daar op den uitkijk schijnt te staan, recht op hem toetreedt. Er grijpt een drukke gebarenen woordenwisseling plaats waarvan wij niets begrijpen, en de koetsier, half omgekeerd op den bok, wijst met zijn zweep naar een groot geel gebouw, en zegt, in een walm van knoflookstem die ons 't gezicht doet omkeeren:

‘'t Is daar, signor.’

‘Goed,’ zeg ik, ‘rij er naar toe.’

‘Ja, signor, maar krijgt die man geen footje?’

‘'n Footje!’ roep ik verbaasd. ‘Waarom?’

‘Hij heeft mij den weg gewezen, signor.’

De man had al vast zijn hoed afgenomen, en stak dien naar ons uit. Mijn vriend laat een schaterlach hooren. Machinaal gooi ik een halve lire in den viezen hoed van m'n armoe.

‘Waarom lach je?’ vraag ik nu.

‘Jij bent naïef! naïef!’ schatert hij.

‘Goed, goed,’ antwoord ik, geërgerd. ‘Daar is de kazerne, we zullen zien wat er van is.’

De koetsier houdt stil voor het gele gebouw, en dadelijk komt een officier, heel knap van uiterlijk, naar ons toe.

‘Signor,’ zeg ik, beleefd groetend in 't Fransch, hopende dat hij die taal verstaat. ‘Signor, ik heb onderweg mijn portemonnaie verloren en gehoord dat hij hier op straat, vóór de kazerne, gevonden is.’

‘Inderdaad, signor,’ antwoordt de officier, stijf buigend.

‘Kan ik hem asjeblijft terugkrijgen?’

‘Kunt u mij zeggen, signor, wat er al in zat?’

‘Juist honderd lire, signor, in bankbriefjes.’

‘Van hoeveel die bankbriefjes?’

‘Zoo en zoo,...’ ik geef hem zoo nauwkeurig mogelijk den inhoud op.

‘t Is goed, signor, dat is ook wat wij er in gevonden hebben.’

‘O, maar, 't is waar, er zit ook nog 'n goudstukje in, 'n fransch tientje!’ roep ik uit, mij plotseling herinnerend dat er werkelijk nog een tientje in zat.

‘Een goud tientje?’

Het kwam mij voor alsof de mooie officier heel eventjes onthutst opkeek bij die woorden. Heel eventjes en vluchtig toch maar, want dadelijk had hij zich beheerscht en wist doodkalm te antwoorden:

‘Welnu, signor,’

‘Welnu, signor,’ antwoord ik eenigszins aarzelend,... ‘waar kan ik hem nu krijgen?’ vroeg ik.

‘Signor,’ antwoordt de officier glimlachend, ‘uw portemonnaie is dadelijk doorgezonden naar het politie-bureau van (en hij noemt mij een klein stadje. Daar kunt u hem krijgen.’

‘Ik dank u, signor, ik dank u wel.’

De officier buigt even voor mijn dankbetuiging doch gaat niet weg, maar blijft staan. Wij staan daar een oogenblik, sprakeloos en roerloos, als 't ware gegeneerd. Oogenblik van stilte.

‘Toe, geef hem ook maar 'n fooi,’ fluistert mijn vriend in 't Hollandsch.

‘Wat! aan 'n officier?’ zeg ik verontwaardigd, ‘een fooi.’

‘Denk je misschien dat hij 't niet nemen zou?’

‘Wel waarachtig niet.’

Onze houding wordt bepaald g^{ên}ant; we moeten toch iets doen.

Ik ga in mijn zak, en met kleurende wangen, zóó geneert het mij. Op die manier blijft er niets over.

‘Signor,’ zeg ik, ‘mag ik u dit aanbieden voor den man die de portemonnaie gevonden heeft?’ En ik geef hem drie lire.

Hij neemt de drie lire en groet even, met de hand aan zijn k^épi, maar gaat maar niet weg. Hij krult zijn donkere snor op en staart ons aan met zijn mooie bruine oogen, in welks uitdrukking iets van schimpend misprijzen ligt.

‘Hij, hij zelf moet ook 'n fooi hebben, begrijp je dat dan niet,’ fluistert mijn vriend.

‘Och kom, je bent gek!’ roep ik ongeduldig.

‘Geef mij eens eventjes vijf lire,’ vraagt mijn vriend.

Ik geef hem vijf lire.

‘En dat is voor u, signor,’ hoor ik hem tot den officier zeggen.

Ik hoor het, maar zie het niet, want ik heb mij omgekeerd van schaamte. Eerst toen het rijtuig weer weg is, durf ik op te kijken.

‘En heeft hij 't waarlijk aangenomen?’ vroeg ik.

‘Of ie!’ schatert mijn vriend. ‘Ik ken mijn Italiaantjes, moet je weten. Ik ken ze.’

Ik zat er als verstomd van.

‘Enfin, we krijgen toch de portemonnaie terug,’ zeg ik troostend.

‘Ik hoop het, maar ik ben er volstrekt no[g] niet zeker van,’ antwoordt mijn vriend.

‘Niet zeker; och kom! Hoe zou hij anders weten wat er in zit?’

‘Maar, beste jongen, dat heb jij hem immers verteld wat er in zit?’

Een licht gaat in mij op. ‘Verdomd!’ vloek ik. ‘Maar ik kan toch niet gelooven dat 'n officier zoo schaamteloos zou jokken. Een officier, wel nee, dat is toch 'n eerlijk man, al neemt hij ook 'n fooi aan.’

‘Ik vertrouw het toch nog niet, hoor! ik vertrouw het heelemaal niet. Ik heb er vroeger al te veel van ondervonden, van mijn Italiaantjes,’ herhaalt mijn sceptische vriend.

Wij komen aan dat stadje, en dadelijk zien we, vóór een gebouw, een man in donker uniform, met zilveren galons en zilveren bandje om de kepi. Blijkbaar staat hij daar op ons te wachten, want reeds vóór het rijtuig stilhoudt komt hij langzaam op ons af.

‘De politie-commissaris,’ knoflook-walmt de koetsier ons in 't gezicht.

Met een gedegouteerd gebaar der hand wend ik mij van zijn vieze gezicht af en richt mij tot den commissaris.

‘Signor,’ zeg ik, vriendelijk groetend; en ik begin 't verhaal van den verloren portemonnaie.

Hij laat mij kalm uitspreken, glimlachend naar mij kijkend met zijn heldere grijze oogen. Dan vraagt hij mij, evenals de officier gedaan heeft, hoeveel en wat voor geld in mijn portemonnaie zat.

Ik krijg 'n plotselinge intuïtie. Ik zeg hem den inhoud, maar met een kleine wijziging, om hem op de proef te stellen.

‘Signor,’ antwoordt hij, steeds kalm glimlachend, ‘het is ongeveer zoals u zegt, maar toch niet heelemaal. Er zitten geen twee fransche gouden tientje[s] in, maar slechts één.’

Dat is afdoende, en nu ben ik overtuigd. Mijn portemonnaie is werkelijk teruggevonden, en in goede handen. Ik zeg aan den politie-commissaris dat ik mij vergist heb, dat er werkelijk maar één gouden tientje in zat. En ik vroeg hem of ik nu de portemonnaie terug kan krijgen.

‘Signor,’ antwoordt hij, ‘uw portemonnaie is dadelijk doorgezonden naar het Centraal politie-bureau van Napels, waar u hem kunt in ontvangst nemen.’

‘Wat! alweer verder doorgezonden. Wat bespottelijk!’ roep ik uit. Maar ik erger mij nog niet al te zeer, daar ik nu wel degelijk overtuigd ben dat ik mijn geld terug zal hebben. Ik ga in mijn zak, en, zonder schaamte noch aarzeling ditmaal, geef ik den man, die ze even gewoon aanneemt of ’t hem elken dag gebeurde, de drie laatste losse lire die ik nog in mijn bezit heb.

Wij hebben maar een korten weg meer af te leggen. Ik voel me vroolijk opgewekt dat ik de honderd lire weer terug zal hebben en stel aan mijn vriend voor die gelukkige ontknooping met een lekker dinétje te vieren.

‘Wees nog niet tè gehaast,’ valt hij weer vreugdestorend in.

‘Och kom, ’t is nu toch duidelijk genoeg, die laatste proef is toch afdoende,’ zeg ik.

‘Ik weet het niet, hoor,’ moppert hij. ‘Ik heb niet het minste vertrouwen. Het zou mij volstrekt niet verwonderen, als er heelemaal niets gebeurd was, en als al dat gescharrel met die soi-disant teruggevonden portemonnaie van ’t begin tot ’t einde een uitstekend verzonnen bedriegerij was om ons fooien af te zetten.’

‘Ach kom! met de medeplichtigheid van een officier en een politie-commissaris.’

‘Met de medeplichtigheid van een officier en een politie-commissaris. Vergeet niet dat wij in Italië zijn.’

‘Maar hoe zou die politie-commissaris zoo goed hebben kunnen weten dat ik niet de waarheid zei als hij niet zelf den inhoud van de portemonnaie had nagezien?’

‘En als de officier b.v. eens dien inhoud, dien hij jou zoo leuk wist te doen zeggen, aan zijn medeplichtige den politie-commis-

saris telegrafisch had medegedeeld, terwijl wij argeloos van de eene plaats naar de andere hobbelden?’

‘Ach! waar ga jij het nu toch uitzoeken! 't Lijkt wel of heel Italië één samenzwering was tegen de beurs van den reiziger.’

‘Ik vraag me dikwijls af of het wel anders is. Ja, 'n reusachtige naamlooze vennootschap tot onderlinge afzetterij van den vreemdeling.’

‘Kom, nu moet ik ook eens goed met je lachen, hoor.’

‘Ik hoop dat je kunt blijven lachen.’

Om tot aan 't centraal politie-bureau te komen, moeten wij ons hôtél voorbij. Ik stel voor dat wij er eventjes zouden afstapom ons te verkleeden en dan verder, na 't bezoek aan 't politiebureau, ergens in een lekkere restauratie te gaan dineeren.

Mijn vriend keurt dit voorstel goed en wij stijgen af.

Ik heb voor vaste gewoonte altijd den sleutel van mijn kamer met mij mee te nemen. 't Mag belachelijk heeten, en ook volkomen nutteloos zijn, daar de lui van het hôtél natuurlijk wel een tweeden sleutel op de kamers hebben, maar ik doe het toch, niettegenstaande 't reglement dat zulks wel eens verbiedt. Dat is alweer zoo'n manie van mij.

Ik haal dus den sleutel uit mijn zak en open de deur van de kamer, waar onze twee bedden staan. En 't eerste wat er mijn blik treft, vierkant bruin-rood midden op de witgestikte spreij van mijn bed,... is mijn portemonnaie!

O! dat gezellig onverwacht wederzien, dat kan ik u maar niet beschrijven! Je moet zulke dingen doorleefd hebben! Ik vlieg er met een kreet op af, zonder mij zelfs af te vragen hoe of hij daar zoo ineens komt te liggen, ik open hem, ik zie er, met één blik, de volle som in.

Roerloos, met schitterende oogen, staat mijn vriend mij aan [te] kijken.

‘Hè!’ grinnikte hij, ‘hebben ze hem van 't politie-bureau hier reeds teruggebracht!’

Die spottende woorden brengen mij tot het besef der werkelijkheid, doen mij in eens al het ridicule van ons gescharrel begrijpen,... begrijpen, dat ik eenvoudig, op 't oogenblik van weggegaan, mijn portemonnaie boven op mijn bed heb laten liggen.

Mijn vriend schatert, hij houdt zich aan de sponde vast om

zijn dollen pret wild uit te schateren.

‘Welnu, ken ik mijn Italiaantjes?’ vraagt hij eindelijk tusschen twee lachbuien.

‘Je kent ze!’ zucht ik beschaamd, met zakkende armen. ‘Kom, laten we maar gaan dineeren’...

2. Cyriel Buysse over het Vlaamsche tooneel

Het slot van het Temps-feuilleton van gisteren, (dat ditmaal aan Camille Lemonnier was overgelaten), wordt gevormd door een brief van Buysse, wiens oordeel door Lemonnier was gevraagd.

‘Het Vlaamsche Tooneel sleept zich nog altijd krachteloos voort. Men kan nauwelijks vragen of er wel een nationaal Vlaamsch tooneel bestaat. Drie kwart toch van de opgevoerde stukken zijn vertaald uit het Fransch en Duitsch. Wat de oorspronkelijke stukken aangaat, de Vlaamsche schrijvers gevoelen zich, om zoo te zeggen, gebonden en gekneveld door de indirecte censuur van de officieele comités, die hun werken moeten goedkeuren en prijzen toekennen.

‘Ik beschouw die comités en dat stelsel van officieele bekroningen, vooral onder een clericaal bewind, als de dood voor het Vlaamsche Tooneel. De schrijvers worden gebonden tot verouderde beginselen en regelen, die alle vrijheid, alle spontaneiteit verwoesten. Men vordert vóór alles de geijkte voorschriften der moraal, men is zeer kuisch, zeer licht gechoqueerd en de dialoog moet litterair zijn - wel te verstaan in den professoralen en rethorischen zin. Zoo hoort men dan elken avond stroopera, bedelaars, boeren spreken als een woordenboek. Het dialect is verbannen, de schilderachtige uitdrukkingen van den bodem zelf worden geminacht. Anders geen bekroning, en, zonder bekroning, die de directies der officieele schouwburgen met den auteur deelen ten spijt van het reglement, geen opvoering.

‘In het algemeen is het streven op Vlaamsch tooneelgebied realistisch en dat maakt de tegenstelling tusschen de werkelijkheid en de manier waarop zij wordt voorgesteld nog schreeuwer. Voor mij bestaat dan ook het officieel Vlaamsche tooneel niet, vooral bij zijn realistische richting. En het is in de kleine

“théâtres d'à côté”, waar de bekroningen niet hun bederf uitoefenen, bij sommige verenigingen, dat men de weinige ware uitdrukkingen zoeken moet van de Vlaamsche tooneelkunst. Maar alleen de socialistische theaters, het Volkshuis van Brussel, de Vooruit van Gent en enkele andere hebben die aangedurfd.

Ik wil er intusschen bijvoegen, dat zich in de laatste jaren in de officieele schouwburgen een zeker streven - schuchter, o, zeer schuchter! - openbaart naar meer waarheid. Men heeft een paar stukken van Heyermans, Hauptmann, Ibsen en Gorki aangedurfd. Maar het publiek, gewoon aan de oude melo-drama's, gevoelde zich niet op zijn gemak. Het moet dramatisch nog geheel opgevoed worden.

Zal ik u eenige namen van bekroonden noemen? Daar zijn Lodewijk Scheltjens en Jan Bruylants, die op hun wijze, in mooie taal volgens het lexicon, maar niet zonder eenig talent en waarheid de boeren uit de Kempen weergeven. Daar is R. Verhulst, de dichter van Jezus de Nazarener. Daar zijn Delatin, Melis en eenige anderen, geheel doortrokken van rethorijkers-overleveringen.

Nog dient vermeld de eenige (tot hiertoe) dramatische proeve van den welbekenden intiemer verteller Stijn Streuvels, met zijn drama in 1 acte: Soldatenbloed. Ook hij heeft zich, ongelukkig, niet kunnen vrijmaken van de tradities en bovendien heeft het werk van den beminnelijker verteller weinig tooneelmatig en dramatische. Ik voeg er ter ere van Streuvels bij, dat hij niet naar een bekroning dong.’

3. Brief over zijn bezigheden

Den Haag.

‘Ik voel mij wel eenigszins bezwaard om in bijzonderheden te vertellen over mijn nieuwen roman *Het Volle Leven*, waarvan de publicatie over een paar maanden in het maandschrift *Groot-Nederland* zal beginnen. Ik zou er u te veel van moeten mededeelen om het voor de lezers van het *Handelsblad* interessant te maken, en een nuchter, kort relaas zou mij zelf niet voldoen. Hetzelfde geldt voor een tooneelstuk in 4 bedrijven, waarmee ik tegen

het volgend seizoen hoop klaar te komen. Resten dan nog mijn kortere schetsen en novellen, die ik zoo nu en dan, als verpoozing, meestal onder den drang van reeds oude herinneringen, neerschrijf. Dan zijn het als levende, welbekende typen, die weer voor mij opkomen, dikwijls vroolijke, guitige kerels, andere malen, stil-weemoedige figuren, allen in hun Vlaamsch milieu, op 't platteland van groene en blonde, golvende akkers, of in de kleine dorpjes, met hun witte en groene en roze huisjes, om den spitsen kerktoren geschaard. Vol staan mijn notitie-boekjes van al die herinneringen, en uit dien rijken voorraad put ik met graagte of vul hem nu en dan weer aan, met versche impressies.

‘Zoo ben ik nu ook bezig; ik bedoel: bezig met putten. Ik heb er juist een uit opgehaald over de ervaringen van een lustigen, krachtigen kerel, die, na twee-en-twintig jaar afwezigheid in Amerika, op zijn geboortedorp terug komt. Zooals u wel ziet, nieuw is het onderwerp allerminst: ik meen zelfs dat het een traditioneel gegeven is voor een opstel in de lagere scholen. Maar de meester zegt tot zijn leerlingen: ‘Maak er nu wat van!’ En dat tracht ik nu ook te doen.

Met de meeste hoogachting.

Uw dn.

CYRIEL BUYSSE

4. Vliegweek te Antwerpen - vlieg-impressies

De ‘revanche’.

De trein is vol, stampvol. Aan elk station van 't blonde Vlaanderen heeft hij vrachten menschen opgeladen en nog vóór de hooge torens van de groote havenstad in 't zicht komen, reikhalzen reeds honderden hoofden door de open raampjes.

't Is een heerlijke, uitgelezen najaarsdag. Een doorschijnend, blauwachtig waas hangt over de verten; een late zonnetje, dat men niet ziet, maar voelt, doorkoestert gansch de zachte atmosfeer; en de vijand, de groote, geduchte vijand der luchtvaart: de wind, is weg naar andere gewesten.

Vandaag, of nooit, zàl er gevlogen worden!

De roode vlag, aan top van Lieve-Vrouwe-toren, zegt het ons met vaste zekerheid van verre, noodra wij in Antwerpen aanlanden. Strak als een plank hangt zij aan haar vlaggestok. Zelfs op de hoogte is er geen adempje wind; en boven de schepen blijft de donkere rook der schoorsteen zwaar hangen, als in wolken van lood.

Haastig stijg ik in een rijtuig, en in vollen draf naar het vliegterrein!

De stad heeft een feestelijk aanzien. Overal vlaggemasten, als voor een prinslijke intocht. En drommen menschen, auto's, rijtuigen, allen naar één richting, één doel, ginds buiten de vestingswallen, waar het wonder zal gebeuren.

Daar is het al; het komt ons, als tot troostende verwelkoming na veel teleurstellingen, nobel-glansrijk tegemoet.

Als een gouden dolfijn van reusachtige afmetingen, drijft de bestuurbare luchtballon van graaf De la Vault over de stad, er is geen aarzeling noch weifeling in zijn vaart, hij zwemt met statige snelheid door het ether, als bezielde door een eigen intelligentie, naar het doel waar hij komen wil, en het snorren van den motor lijkt zijn zware, diepe adem zelf, terwijl de wentelende luchtschroef, die hem door de ruimte stuwt, een soort kinderspeeltuigje is, waar mee hij voor de aardigheid zich schijnt te vermaken.

De gewone drukte en bedrijvigheid houdt even op in de stad, daar waar het wonder voorbijdrijft. Auto's, rijtuigen, wielrijders, voetgangers, alles staat stil om geen enkele bijzonderheid van het indrukwekkend schouwspel te verliezen. Al spoedig zal men er aan wennen, maar nu is 't nog zoo nieuw en zoo ontroerend, als iets waarvan men steeds gehoord heeft, maar dat men niet gelooven kan, vooraleer het met eigen oogen aanschouwd te hebben.

Daar is hij verre reeds voorbij de groote stad. Hij verkleint en vervaagt in doorzichtige nevels, zijn gouden lijf wordt op [eens] grijs, hij zwenkt in een lange, sierlijke bocht en zwemt weer verder door naar onbekende horizonten, als een droomvisioen. Eindelijk is hij geheel in het vage verdwenen, en weer herneemt het aardsche leven de uit hun illusie ontwaakte menschen.

Op het vliegterrein heerscht een opgewonden bedrijvigheid. Een, twee, drie vliegmaschinen van verschillend type staan reeds buiten

hun loodsen, door zwermen van gejaagde ‘mécano's’ omringd.

Het Wright-toestel, op den rail onder zijn valblok, is klaar om de vlucht te nemen. Zàl het nu werkelijk vliegen? Zal die groote witte vogel, zóóveel zwaarder dan de lucht, evenals de lichte luchtballon de atmosfeer invliegen? Daar wentelen eensklaps de schroeven, in 't donderend geraas van den motor. De stuurman neemt plaats, de vogel staat, als van ongeduld, op zijn rail te trillen. De valblok stort neer, de vogel schiet pijlsnel vooruit, verlaat zijn rail, en meteen zweeft hij in de lucht.

Helaas! het is om twintig meter verder, als een steen, weer neer te ploffen. Een verkeerde manoeuvre van den stuurman heeft het gedaan, maar hij hééft toch even gevlogen, Het effect van dit boek op de de van emotie sidderende menschen hebben het gezien; en, met nog vuriger belangstelling, dringen zij nu samen om een ander toestel, dat zich klaar maakt om zijn vlucht te nemen.

Dit is een monoplan-Blériot, precies hetzelfde type waarmee de beroemde luchtvaarder van Calais naar Dover overstak, en de jeugdige stuurman is de roekelooze motorcyclist Olieslagers, die hier zijn eerste ernstige proef gaat nemen.

De drie-cylinder Anzoni-motor wordt in beweging gebracht. Hij heeft een eigenaardig geluid, een soort van tromgeroffel, dadelijk onder alle andere motoren te herkennen. Voor Blériot was het een wereldberoemd triomfgebrom. Wat zal 't voor Olieslagers zijn?

De onverschrokken, bleeke kerel heeft zijn klein, smal plaatsje ingenomen. Zijn monoplan lijkt sprekend op een groote, blanke waterjuffer, en, zooals de luchtvaarder er in zit, is 't of hij zelf het lichaam was van het insect, met het hoofd dat even uitsteekt tusschen de twee wijd-uitgespreide vleugels.

Als razend snort de schroef. Door drie mannen wordt de sidderende monoplan in onbewegelijkheid gehouden. Maar Olieslagers geeft een kort bevel, de mannen laten los, en weg is de vlieger, over de hobbelige vlakte van 't oefeningsveld.

Niets is indrukwekkender en mooier dan een monoplan te zien ‘vogel worden’. Zoolang hij op zijn wieltes loopt, is het toch maar een automobiel met vleugels, een ding, dat, hoe vlug ook, door zijn zwaarte aan den bodem is gekluisterd. Maar op het oogenblik dat hij, onvoelbaar en bijna onmerkbaar, den grond verlaat, komt er eensklaps iets zóó etherisch lichts over, alsof het geheele toestel,

door men weet niet welke miraculeuze gedaanteverwisseling, van een gansch andere essentie werd. De gewone natuurwetten zijn plotseling omgekeerd, wat het oogenblik te voren een onmogelijkheid leek, gebeurt; en 't phenomeen geschiedt zóó zacht en zóó natuurlijk tegen de natuur in, dat men er als verbijsterd voor staat en zich afvraagt, of men ook niet zal gaan vliegen, in plaats van met zijn logge voeten aan den grond te blijven kleven.

Olieslagers vliegt! De groote, lichte, witte vogel is reeds aan 't verste eind van 't veld en draait er sierlijk tegen den donkeren achtergrond der bosschep om. Hij keert terug, geleidelijk hooger vliegend en, als hij vóór de tribunes passeert, overstemt het hoezeegejuich der menigte, het donderend triomfgeroffel van den motor.

Maar eensklaps stijgt een angstkreet op! Ineens, zonder dat iets zulks deed vermoeden, ploft de vogel, midden in het veld, hals over kop neer. De betonvering is verbroken, de vaste natuurwetten eischep ruw weer hun recht, van alle kanten snellen menschen toe. 't Is een verademing als men den bleeken waaghals ongedeed terug ziet komen; maar de vogel, de arme, mooie toovervogel is verbrijzeld; en een optocht, gedrukt als een begrafenisstoet, brengt hem, met brokken en stukken, naar de loods terug.

Zal het nu uit zijn? Zal er geen een meer durven vliegen? Wel neen: daar roffelt al vast een andere motor en een tweedekker, ditmaal, die van Rougier, den welbekenden auto-racer, stijgt, na een kort galopje over 't gras, de hoogte in. Een zonderling verschijnsel, zoo'n biplan, met zijn langen staart. Van verre lijkt het op een vliegende badkoets, met een kleiner badkoetsje achteraan. Hij vliegt en stijgt, al hooger en al hooger, in wijde kringen over 't uitgestrekte veld, hij wordt steeds lichter en steeds kleiner, men hoort hem haast niet meer en een intense emotie grijpt de duizenden en duizenden toeschouwers aan. De stilte is angstwekkend in die op elkaar geperste menigte. Wat moet er gebeuren als hij op die hoogte, gelijk daar straks Olieslagers, defect geraakt? Zal hij neerploffen als een ter dood gewonde vogel? Zal men den luchtvaarder vermorzeld van onder de puinen weghalen? Hij stijgt nog steeds, 't is om te schreeuwen van angst, of om handen vóór oogen te slaan en te vluchten...

Goddank! Hij daalt! Hij schijnt te dalen! Eerst kan men nog twijfelen. Weldra niet meer. Duidelijk wordt hij weer grooter, dui-

delijk hoort men weer het machtig snorren van den acht-cylinder motor. De toeschouwers herleven, beginnen te wuiven en te juichen. Reeds kan men vagelijk den vermeteler luchtvaarder zien zitten. Nog een volledige ronde, nog een, en nóg een, en eindelijk strijkt de grijs-witte vogel in een lange zachte glijding neer.

Dan barst het ontembaar los. 't Omheiningswerk wordt omgegooid, de juichende foule overrompelt bedienden en gendarmen, en in een oogwenk wordt Rougier uit zijn toestel gehaald, op de schouders getild, en in triomf rondgedragen.

Op 't zelfde oogenblik verschijnt, heel in de verte, in het hoogwazige van de lucht, een wondere apparitie: de gouden dolfijn, die van zijn langen tocht in het ether terug keert. 't Is als een apotheose! Het groote beest komt, in statieuze plechtigheid, naar ons toegedreven, en 't is of hij van uit de hooge sferen vol verwondering op ons neerzag. Nobel draait hij enkele malen rondom 't veld en eindelijk komt hij ook neer en laat zich gedwee, aan een touw, als in trouwe gehoorzaamheid aan de sterkere menschen naar zijn rustplaats terugbrengen.

De schoone dag is geëindigd, de opgewonden menigte stroomt naar de stad terug. Schitterend hebben de luchtvaarders de revanche genomen, die zij ons verschuldigd waren.

5. Hockey. - Overzicht

In den grooten strijd om het kampioenschap hebben de Musschen een kranige overwinning op Togo bevochten, waardoor de Haarlemmers dus het kampioenschap in den zak hebben. Haarlem slaagde er in, Amsterdam te kloppen, en heeft dus nog een kansje om aan de degradatie te ontkomen.

De uitslagen zijn als volgt:

Eerste klasse

Togo - de Musschen 1-2.

Haarlem - Amsterdam 5-0.

Tweede klasse

Victoria - Hilversum 2-7.

Gooische H.C. - H.D.M 8-1.

Leiden - Utrecht 4-4.

Amsterdam H C - Gooische H.C. II 2-2

Dordrecht - Delft 2-0.

Reserve eerste klasse

Amsterdam II A - Haar[1]em II 5-0

De Musschen II - Togo II 1-1

De stand in de eerste klasse is thans als volgt:

De Musschen	7	6	1	0	13	21	4>
Togo	7	5	1	1	11	17	4
Odis	5	3	0	2	6	14	7
H.H.V.	6	2	0	4	4	6	13
Amsterdam	6	1	0	5	2	2	19
Haarlem	7	1	0	6	2	6	18

's Gravenhage. Togo I - Musschen I 1-2.

Bijgewoond door veel publiek had gisteren te Waalsdorp deze wedstrijd plaats, welke van zeer veel belang was voor 't kampioenschap, daar de winnaar een bijna niet in te halen [voorsprong] krijgt. Weer zijn het de Haarlemmers, die dit jaar met de eeretitel gaan strijken en verdienen doen ze het volkomen, temeer daar ze dit jaar zeer met onvolledigheid gesukkeld hebben.

Togo heeft een invaller: Polvliet speelt voor Sweerts rechtbinnen. De Musschen twee, n.l. Bienfait en v. Lennep Jr. voor Schippers en Tydeman.

Het spel voor de rust kenmerkt zich door zenuwachtigheid. Geen der partijen heeft zijn vorm te pakken. Nu eens breken de Musschen gevaarlijk door, dan weer is het de Togovoorhoede die het Jolles lastig komt maken. Ettelijke kansen worden verknoeid. De Musschen nemen de leiding door een schot van Holdert, dat wel gehouden had kunnen worden.

Dan wordt Togo een strafbully toegekend, omdat Jolles den bal uit het doel stompt; door Van Dijk wordt de kans in een doelpunt verwerkt. Rust 1-1.

Na half-time zijn de Musschen over 't algemeen iets sterker. Het spel wordt fanatieker, immers één goal kan over 't kampioen-

schap beslissen. Als Togo weer een strafbully wordt toegewezen, denkt ieder dat 't pleit beslist is, doch de kans wordt niet benut. Tien minuten voor tijd brengt v. Lennep Jr. de bal keurig op, zet voor en na eenig heen en weer slaan schiet dezelfde speler keihard den bal in 't net. Met 2-1 komt 't einde. Beide partijen speelden uitstekend, vooral de achterspelers. Een woord van lof voor den Musschen-keeper, die keurig werk verrichtte. Als invaller voldeden Potvliet en vooral v. Lennep goed. Scheidsrechter was de heer Mouton.

6. Hockey als dames-sport

Naar aanleiding van den laatsten dames-hockey-wedstrijd voor den zilveren wisselbeker te Utrecht.

Ik heb wel eens hooren beweren: ‘Hockey is geen damesspel; het staat on-gracicus en ruw voor dames.’

Mijns inziens komt het er heelemaal op aan hoe het gespeeld wordt. Ik ook houd niet van pijnlijk over het veld zwoegende en sjouwende en hijgende dames. Maar hoeft dat? Wie de goede Engelsche dames-clubs heeft zien spelen, zal het met mij wel eens zijn, dat dames-hockey zeer licht en gracicus en in het geheel niet ruw kan wezen. Het is een quaestie van oefening en ook wel van geschikte kleedij.

Langzamerhand is men er trouwens in Holland toe gekomen de practische Engelschen daarin na te volgen. Voorgoed verdwenen uit de ernstige dames-wedstrijden zijn eindelijk de logge, lange rokken en de hinderende hoofddeksels, die met fataal-gevaarlijke reuzenspelden vastgeprikt zaten. De vlugheid en de lichtheid van beweging werden er dadelijk door bevorderd en vanzelf kwam ook daardoor gemakkelijker training en een beter qualiteit van spel. Staan de Hollandsche dames - elftallen heden ten dage nog niet geheel op de hoogte der beste Engelsche concurrenten, er is althans zooveel vooruitgang, dat het eenmaal te bereiken doel: een groote internationale overwinning, niet langer meer in een onbereikbaar verschieft schijnt te liggen.

Als ik mij niet vergis zijn de Hollandsche zoowat de eenige continentale dames, die de hockey-sport beoefenen. Ik ken geen

Fransche, Duitsche, Belgische dames-hockey vereenigingen. Een Parisiennes-elftal, een Bruxelloises-elftal... men kan het zich niet voorstellen. Ik heb daar wel eens in België over gesproken en werd gewoon weg uitgelachen. Waarom? Ja, dat konden de dames zelf mij niet verklaren, maar zij vonden het onzinnig, belachelijk onmogelijk. Zij tennisten, zij reden schaats, zij reden paard, zij deden wintersport in Zwitserland, maar hockey, neen, dat nooit: hockey was geen damesspel.

Ik meen te mogen onderstellen dat een verkeerd begrip van vrouwelijke coquetterie daar de oorzaak van is. ‘Ce sport n'a pas l'air d'embellir celles qui s'y exercent’, zei mij een Belgische dame die eens een damesmatch met mij bijwoonde. En volgens haar eigen schoonheide-opvatting had ze gelijk, want ze vond alleen mooi witte handen, een blank teint en keurig-zittende japonnen. Zij wou vooral verfijnde élégance bij een vrouw: een artificieels, ziekelijk-gedistingeerde élégance en voelde niets voor hooggekleurde of gezonnebruinde aangezichten, die zij lomp en boersch noemde. Zij voelde en begreep niet: de Schoonheid door Gezondheid!

Mij valt de schoonheid door gezondheid van de jonge meisjes die aan sport doen, telkens en telkens weer op. En niet alleen hebben zij voor mij meer uiterlijke bekoring (wel excuus voor mijn leeftijd) dan de anderen, maar ook de frischheid van haar geest is iets wat mij herhaaldelijk heeft getroffen.

Ik geef dadelijk toe: de sport mag niet exclusief en als allesoverheerschend opgevat worden. Een jong meisje, dat enkel en alleen in sport opgaat, lijkt mij even afschuwelijk als een jong meisje, dat enkel en alleen over toilet en uitgaan weet te praten. Zoo wordt men een sport-maniak en zelfs een sport-bruut; en dat is voor een vrouw nog erger dan als mode-pop over de wereld rond te loopen. Maar dat hoeft immers niet. Is er dan niet in sport, evenals in alles, een goede en gezonde middelmaat te treffen? En zou het ideale ‘mens sana in corpore sano’ wel minder bereikbaar zijn voor vrouwen dan voor mannen?

Van het tegenovergestelde ben ik vast overtuigd.

Als men nagaat wat een eenigszins mondain winterseizoen voor een jong meisje uit de betere standen beteekent, dan begrijpt men

terstond hoe noodzakelijk het is uit hygiënisch oogpunt daar een tegengift voor te vinden. Laten we zoo'n jong meisje eens een poosje van haar leven volgen. Zij wordt bv. op een jongelui'sdiner, gevolgd door bal, gevraagd.

Dagen van te voren is ze reeds druk met allerlei toilet-beslommeringen bezig. Dit past niet meer, dat moet veranderd, de naaister is er vast aan huis en het meisje heeft geen tijd om nog eens in de lucht te komen. Eindelijk is ze klaar. De kapper komt, ze wordt getoiletteerd en aan het heen en weer gedraai voor den spiegel raakt geen eind. Het rijtuig is voor. Potdicht natuurlijk, want anders verwaait het kapsel. De vijand, de geduchte vijand is de frissche, vrije lucht. Van het potdichte rijtuig in de benauwdwarme kamer. Een ongezond-lekker diner, wijn en champagne, stijgende warmte en benauwdheid en, in die doorlende atmosfeer, muziek en dans, met nogmaals wijn en nogmaals eten, tot in de kleine uurtjes van den vroegen ochtend.

Hoe zal zij nu zijn, dien volgenden ochtend?

Prachtig weer, een lust om langs de zee te kuieren, om in de duinen te gaan wandelen!

Maar 't luxe-meisje, doodmoe van den vorigen nacht, ligt met dichte ramen in haar bed en weet niets af van de heerlijke frischheid daarbuiten. Om elf uur, om twaalf uur staat zij eindelijk lusteloos op en komt beneden ontbijten. Zal ze nu ten minste gauw naar buiten loopen in de gezonde, vrije lucht? Wel neen; zij is nog doodvermoeid; onmiddellijk na den lunch moet ze weer een paar uurtjes gaan liggen, en tegen halfvijf heeft ze immers afspraak met al de anderen van 't bal, in een 'tea-room', om eens na te praten.

Zij gaat er heen, zij vindt er mevrouw die of die, en hoort van nieuwe plannen: een thee hier, een thee daar, een bal travesti met souper, en verder recepties, opera, comédie en concerten, aldoor van 't een in 't ander, en aldoor in benauwd-warme kamers of zalen, met als groote vrees en vijand de gezonde, frissche lucht.

Na enkele weken van dat leven is het jong luxe-meisje wat men zou mogen noemen 'gaar'. De kleuren die zij vroeger nog op haar wangen mocht hebben zijn vervaald, de oogen staan dof, het ziekelijk-vermoeide lichaam heeft geen veerkracht meer. Nog twee of drie zulke uitgangen, daar hebben wij de zenuwlijderes en 't

dokterskoetsje staat Tederen ochtend voor de deur.

Mens sana in corpore sano!... Wat zouden die meisjes beter doen met zich een paar keer in de week op het gezond en vroolijk hockey-veld te komen oefenen; en wat zouden ze, aangezien ze toch koketjes zijn, zich aardige sportpakjes kunnen aanschaffen met het geld dat ze nu, in droefheid, aan dokter en apotheker moeten besteden!

7. Maeterlinck te Brussel gehuldigd

Acht uur!

De gansche kolossale ruimte van den Muntshouwborg is op alle rangen van onder tot boven met menschen gevuld.

Geen enkel plaatsje is onbezet; en velen zijn gekomen en teleurgesteld vertrokken, die voor geen geld meer nog een hoekje konden vinden. Dames in avondtoilet en schitterend van juweelen, heeren in rok en witte das; 't is groote gala, de gansche aristocratie van kunst, geboorte en fortuin is er aanwezig; Maeterlinck heeft een 'zaal' zooals geen eerste ster er ooit een mooiere gekend heeft.

Eensklaps een gonzend rumoer, gevolgd door knetterend, langaanhoudend applaus. In de eereloge links is een groep dames en heeren verschenen. Een man met grijze haren houdt er zich even, als het ware schuilend, op den achtergrond, maar het applaus houdt aan, neemt toe, en eindelijk laat hij zich zacht naar voren duwen, buigt, en buigt. 't Is Maurice Maeterlinck, de held van het feest.

Het handgeklap houdt op en hij gaat zitten. Schuw kijkt hij om zich heen, rondom de schitterende zaal en in de hoogte, als zocht hij naar een opening langs waar hij kan ontsnappen. Er is bepaald een onrust in hem, hij zoekt naar iets dat hij maar niet kan vinden, staat op, draait eens rond, kijkt weer speurend en zoekend in de hoogten, gaat eindelijk geresigneerd, beseffend dat hij 't toch niet vinden zal, weer zitten.

Maar voor niet lang. Opeens staat de gansche zaal als één man overeind. Dààr, in de rechter-eereloge, tegenover die van Maeterlinck, hebben de Koning en de Koningin plaats genomen.

Geen schetterende Brabançonne heeft hun plechtig optreden aangekondigd; zij hebben dat niet gewild, in delicaat-voelen, dat het niet paste bij dit kunstfeest. Zij zijn gekomen als stille, hoogst voorname vereerders van hun genialen onderdaan en wenschen niet zichtelven maar hèm op den voorgrond te zien. En de aanwezigen zijn dankbaar voor die tactvolle vereering. Duizenden menschen jubelen en juichen; 't is een spontane explosie van liefde, iets nieuws in België, dat vroeger nooit gebeurde; een uiting van genegenheid en trouw, zóó groot en zóó oprecht, dat het niet anders wezen kan dan een belooning, de belooning met liefde van het erkentelijke volk uit alle standen voor de beste vorsten die een volk zich wenschen kan.

Toen ging het gordijn op en mevrouw Bartet, van de Comédie Française, kwam verzen voordragen van Gérard Harry ter eere van Maeterlinck en las het hoofdstuk van 'Le vol Nuptial' uit 'La vie des Abeilles' voor. Daarna de opvoering van Pelléas et Mélisande, met de heel mooie muziek van Fauré die zelf dirigeerde en mevrouw Leblanc-Maeterlinck in de hoofdrol. Misschien zou deze stil-sombere tragedie in een kleinere zaal met een beperkt getal aanhoorders dieper indruk maken. Nu ging er, ondanks de mooie décors, wel iets van het innige verloren onder die groote massa menschen in die groote, schitterende ruimte. Maar af en toe aangrijpend-schoon en indrukwekkend was het toch bijvoorbeeld in die wreede scène waar Golaud het kind zijn vrouw doet bespieden (o, wat speelde dat kind mooi!) en onder het applaus na de derde acte werd Maeterlinck in de Koninklijke loge ontboden. Daar werd hem door den Koning zijn benoeming tot grootofficier in de Leopoldsorde bekend gemaakt. Weer kwam hij daarna in zijn eigen loge, tusschen burgemeester en wethouders van Brussel met hun dames; en gaandeweg leek hij wat minder schuw geworden, praatte af en toe met zijn omgeving, lachte en gebaarde zelfs en keek niet langer angstig rondom zich en in de hoogten van de zaal, als een gevangen vogel die schichtig naar het gat loert langs waar hij misschien zou kunnen ontsnappen. Het einde, dat heel laat kwam, ('t was over half een bezorgde aan Maeterlinck een langdurige ovatie, waarbij hij weer moest buigen, en nóg buigen, en nóg buigen... buigen ook een laatste maal voor zijn vorsten, die hem de groote eer hadden bewezen tot het allerlaatste, late oogenblik te blijven.

Na zulk een avond was ik wel benieuwd om mijn vriend eens weer als gewoon mensch te zien. Ik trok dus naar het Palace-Hôtel waar hij was afgestapt en liet mij aandienen.

Hij kwam, doodgewoon als altijd, zooals ik wel verwachtte. Hij begon dadelijk over een auto-tochtje naar Brugge, dat hij graag nog deze week met mij zou ondernemen, en ik moest feitelijk het gesprek op de gebeurtenis van den vorigen avond dwingen:

- Hoe was het in de Koningsloge, Maurice?

- O, heel aardig, aller-sympathiekst, maar het gesprek vlotte niet, kón niet vlotten. *Zij* is bedeesd, *Hij* is bedeesd, *ik* ben bedeesd: 't ging met korte zinnestjes, telkens weer afgebroken met Oh! met Ah!... tot ik in de war raakte en 'Vous' in plaats van 'Votre Majesté' zei, wat mij dan ietwat meer aplomb gaf. Zoo ging het een poosje, maar wij hoorden nauwelijks elkander's stem. Eindelijk deed ik niets meer dan buigen en achteruitschrijden en zoo geraakte ik ten slotte uit de benauwende klem... Zullen we nu Zaterdag naar Brugge rijden? Georgette wou het zoo graag nog eens zien.

- Dat zullen we, amice; je kunt op mij rekenen.

Mevrouw Maeterlinck kwam binnen gehuppeld en meteen was ik allebei mijn handen kwijt. Zij hield die vast terwijl ik haar mijn compliment deed over den vorigen avond, en liet ze niet los vóór ik ook aan hâar beloofd had, dat die handen, om het stuur van den auto geklemd, haar Zaterdag naar Brugge zouden loodsen.

8. 's-Gravenhage. - Hockeydag

Deze dag kan als opening van het hockey seizoen beschouwd worden. In den regel was Haarlem de uitverkozen plaats waar de te verspelen wedstrijden gehouden worden. Nu echter genoot Den Haag deze eer en niet minder dan 23 elftallen aanvaardden de tocht naar de Greupsche velden om elkaar te bestrijden. Dank zij de goede regeling der Bondscommissie, de heeren Tresling, Mouton en Walen, verliepen de wedstrijden prachtig op tijd, en dat de finale niet meer gespeeld kon worden, was niet hun schuld, doch de schuld van de bedekte lucht, die het om 4 uur al duister

maakte. Over het weer viel niet te klagen; niet 1 wedstrijd behoefde voor regen gestaakt te worden, terwijl de wind vergat te waaien.

Het was dan ook weer bijzonder gezellig op de Waalsdorpsche velden en veel publiek woonde de wedstrijden bij, zoowel Hagenaars als provincialen. Om nu tot de wedstrijden over te gaan: Nog voor tienen werd de eerste bal aan 't rollen gebracht, en misschien was het vroege uur er wel de oorzaak van dat Hilversum I slecht[s] met de klassieke odd goal van Victoria I kon winnen. Bravo Rotterdammers!

't Gooi versloeg de eenige eeroophouders van de groote Haagsche, de H.H.V. II met 2-0. Na $2 \times 7\frac{1}{2}$ minuut verlengen.

H.D.M. klopte Amsterdam III met 4-0.

H.D.M. heeft dit jaar pech met haar spelers: de 3 besten blijkbaar erg ongeduldig om 1e klasse te spelen, liepen over... pardon, verwisselden het H.D.M. shirt met het roode Musschen dito. Jammer daar de H.D.M. anders dit jaar wel een kansje op promoveeren hadden. Een lichtpunt is dat de vroeger welbekende speler de Brey weer begonnen is de stick te zwaaien en zich een zeer bruikbare back toont.

Togo I versloeg Amsterdam II met 5-0, wel te verwachten uitslag, daar Togo dit jaar over een combinatie beschikt, in ons land nog niet dagewesen.

Odis I klopte met 3-0 de Musschen II.

Delft hield met 4-1 Togo II onder haar duim. De rest der elftallen hadden een bye. Dort, Baarn en H.H.V. I waren niet op gekomen.

De 2e ronde bracht voor Hilversum een 4-0 overwinning op haar naaste burens 't Gooi. H.D.M. verplettert Victoria II met 5-0.

Odis II - Hilversum II, na verlenging 1-1. Bij loten wint Hilversum.

Odis I wint met 6-0 van de Bloemendalers, terwijl Apeldoorn, een der sterkste Oostelijke clubs, Delft met 5-2 verslaat.

Utrecht I verloor op 't kantje af, na verlenging met 3-2 van de Musschen I.

Nu de 3e ronde.

Hilversum - H.D.M. 6-0

Amsterdam I - Hilversum II 1-0.

De Musschen I - Apeldoorn 3-1.

De belangrijkste wedstrijd in deze ronde is Odis I - Togo I.

Togo is volledig en brengt 't volgend elftal in 't veld: Hoetinck Jr. (d.), Meerkamp, v. Drunen (a.), Brandes, Mirandolle, v. Lynden (m.), Hoetinck Sr., Sweerts, v. Dijk, Scheurleer, Harteveld (v.).

Odis mist haar linksbuiten Reitsma, welke speler op een oefenpartij zijn duim gebroken heeft. Zij brengt in 't veld: Bruijn Kops Sr. (d.), v. Rossem, Furnée (a.), Kymmell, Downall, Ramoer (m.), Preyer, Biezeveld, Kröller, de Br. Kops Jr. Polvliet (v.).

Van 't begin af aan is Togo, door beter samenspel, in de overhand en slechts sporadisch en ongevaarlijk zijn de Odis uitvallen. Toch blijft tot kort voor tijd scoren uit o.i. door te ver doorgevoerd samenspel der Togo voorhoede. Acht minuten voor tijd wordt een verkeerd weggewerkte bal goed ingelopen. Eind 1-0.

In de demi-finale komen dus Togo I - de Musschen I. Deze strijd is zonder bijzondere spanning, daar reeds dadelijk blijkt dat Togo zal winnen wat zij dan ook met 3-0 doet. Spannender was Amsterdam I - Hilversum I: na verlengen was de stand nog 1-1; een loting met hindernissen wees Amsterdam als overwinnaar aan.

In de final komen dus Togo I tegen Amsterdam I. Deze wedstrijd zal den volgenden Zondag alhier plaats hebben.

9. Louis Couperus

Voor mij is mijn vriend Couperus een Prins, en ook wel *de* Prins der Nederlandsche letterkunde.

Cyriel Buysse

10. Een aangenaam mensch in het Haagsche Bosch

Geachte Redactie,

Ik heb ook een kleine ervaring opgedaan, niet met een onaangenaam, maar met een zeer beleefd en aangenaam mensch in het Haagsche Bosch.

Het gebeurde op Goeden Vrijdag. Ik kwam heel kalmpjes aangereden op mijn fiets, langs de gewone lanen en paden, die ik zoo dikwijls berijd. Daar stond, midden in een van die lanen, een politie-agent met zijn hond. Honden interesseeren mij. Ik keek dus eerst naar den hond en daarna naar den agent. De hond was een mooi dier en de agent had wel een buitengewoon vriendelijk gezicht. Het trof mij, dat hij er zoozeer welwillend en vriendelijk uitzag. Toen ik even langs zou rijden, kwam de man met zijn hond naar mij toe en verzocht mij met een innemender glimlach of ik soms af wilde stappen.

Ik houd van vriendelijk-gestemde menschen en voldeed dan ook onmiddellijk aan zijn beleefd verzoek.

De man, steeds aller-innemendst glimlachend, haalde een notitieboekje te voorschijn en vroeg naar mijn naam.

- O, hij wenschte een autograaf van mij, zoo dacht ik.

Ik zei mijn naam, en ook mijn leeftijd, en ook de plaats waar eenmaal mijn wiegje stond, en ook de plaats waar ik nu woon. Toen vroeg hij naar mijn sociale beteekenis in deze goed-geördende maatschappij.

- Letterkundige, antwoordde ik, nederig blozend.

Toen ik weer durfde opkijken, had de man zijn boekje dichtgeflapt en het in zijn zak verborgen.

- Wat aardig, dacht ik, en hoe bescheiden: hij durft mij blijkbaar om geen autograaf te vragen, maar hij teekent onder zijn dagboek-impresies op, dat hij mij heden ontmoet heeft!

Die agent, bescheiden ambtenaar van 't stadsbeheer, is blijkbaar een man van 'Kultur', dat lijdt geen twijfel. Was hij dat niet, dan had hij mij wel tijdig, door een handgebaar, doen begrijpen, dat ik op dit pad, waar ik anders altijd reed, nu niet meer rijden mocht.

Er loopen toch nog wel aardige en aangename menschen rond in 't Haagsche Bosch, wat de vorige inzender beweren moge.

U dankend voor de plaatsing,

Hoogachtend Cyriel BUYSSE

Den Haag, 5 April 1915.

11. Bestuurlijke scheiding in België

De Vlaamsche letterkundige Cyriel Buysse verklaarde:

Ik geloof, dat aan elke politieke beweging in België op dit oogenblik slechts heel weinig beteekenis mag worden toegekend, om de eenvoudige reden, dat de overgrootte meerderheid der natie niet in staat is haar gedachten en gevoelens vrijelijk te uiten. Dit geldt m.i. voor de Vlaamsche quaestie wellicht nog sterker dan voor elke andere.

Daarom laat het gewichtig-schijnend nieuws over de reis van den zoogezegden Raad van Vlaanderen naar Berlijn mij tamelijk koel. Wie zijn de mannen, welke dezen Raad samenstellen? En wie staat achter hen in 't land om hun daad goed te keuren en te steunen?

Sinds twee en een half jaar dat ik uit mijn land verbannen ben en er zoo goed als geen enkele aanraking meer mee heb, zie ik daar dingen gebeuren, die mijn gewoon, nuchter verstand niet meer bevatten kan. Leuven, Aerschot, Dendermonde en andere *Vlaamsche* steden en dorpen zijn dus niet door den vijand vernield! En de deportaties van *Vlamingen*, die duizenden en duizenden, welke uit hun gezinnen werden weggerukt, en die langzaam aan terugkeeren, afgemat, afgebeuld, meer dood dan levend, het is dus *niet* gebeurd, aangezien andere Vlamingen, die de belangen van hun volk heeten te verdedigen, als vrienden en als bondgenooten van Duitschland naar Berlijn trekken!

Ik geef het op. De verbindingsschakel, die mij aan het besef der werkelijkheid hechte, is verbroken: ik begrijp niet meer!

12. Cyriel Buysse als automobilist

B.S., die Cyriel dikwijls op zijn autotochten vergezeld heeft, vertelt over den bekenden schrijver in *De Auto* het volgende:

Cyriel Buysse bewoont 's zomers een buitenhuis te Afsné op een uur afstand van Gent; 't groote rose huis ligt in een park met hoogopgaand geboomte. Een prachtig uitzicht heeft men door een lindeulaan over een bocht van de Leije, die langs 't buiten vloeit, en over de verre groene landen tot op de torens van

Gent. Aan het andere eind van die lindenlaan staat een oud paviljoentje, hoog opgetrokken uit den grond. Hier placht Buysse vroeger zich terug te trekken om te schrijven en vele zijner werken zijn hier geworden. Maar na vele natte, zonlooze zomers werd hij 't paviljoentje ontrouw; hij vond het er kil en somber. En thans heeft hij een ander 'refuge' gevonden, waar de geluiden van het huis, - 't gezin is vrij talrijk, ook zijn er 's avonds meestal gasten, - niet tot hem door kunnen dringen.

Dit 'refuge' is... een rommelkamer op zolder!!

Toen ik bij groote gratie een blik mocht slaan in dit heiligdom, riep ik:

' 't Is of je een dood-arm artiestje van Montmartre bent'.

De werktafel, een gewoon houten ding, stond onder het schuin in 't dak geplaatste venstertje; aan een balk hing een oude petroleum-lamp.

Op den grond een soort kermisbed: een matras met een deken er over; dat was zijn chaise-longue.

Tot waar het dak den grond raakte, stond een geheele zijde van dat vertrek vol oude rommel: gebroken huisraad, ongebruikte lampetkannen en waschkommen. De muren waren wit gekalkt, de planken vloer was kaal.

Buysse moest lachen om den indruk, dien zijn 'refuge' op mij maakte.

'Hier zit ik rustig', zei hij ondeugend, 'en word door geen pompen gestoord' waarmee hij piano en viool bedoelde, die hij eens uit de grap met den naam van kunstpompen had betiteld. En deze naam was voort blijven leven in de familie. 'Trouwens', zoo ging hij voort, 'ik kan tegenwoordig overal werken en op alle uren. Ik spring met 't grootste gemak in mijn werk en er uit, - dat is heel anders dan vroeger, toen ik veel meer moeite had mij er in te concentreren.'

Maar ik zou u vertellen van den Buysse-automobilist, niet van den Buysse-auteur.

In het koetshuis staan twee auto's. De eene, Buysse's eersteling, is een kleine één-cylinder van 9 P.K., dezelfde, waarmee hij indertijd zijn ondervindingen van een 'Groene Chauffeur' opdeed. Deze noemt hij zijn 'sciff de la route'. 't Is een wagentje, dat hij nog altijd graag gebruikt, als hij er alleen op uit moet. De andere

is een kleppenlooze Minerva voor vier personen. ‘Waarom zou ik een auto van een ander land koop’, zegt Buysse, ‘als ik er in mijn eigen land zulke goede kan vinden’. Hij is verrukt over zijn wagen; hij heeft er een soort liefde voor. Hij kent ieder geluid van zijn motor, weet onmiddellijk wat er aan hapert, luistert genietend, als de motor zacht en regelmatig snort. Dan kan hij verteederd zeggen: ‘Hoor je wel, hoe zacht het motortje zingt?’ Profiteerend van een lang stuk leegen rechten weg, laat hij even den wagen al zijn vaart uitloopen; hij laat me kijken naar den wijzer van zijn snelheidsmeter, die van de 30 naar de 40, en de 50 en daarover springt. ‘k Moet mijn auto-kap vastgrijpen. De snelle luchtstroom rukt als een stormwind aan mijn wapperenden sluier; ik buk me, als om mee te helpen in die heerlijke, vlug voortglidende beweging. Dan matigt Buysse weer zijn vaart; heel in de verte heeft zijn scherp oog iets ontdekt, wat ik nog niet bespeurd heb. ‘t Zijn een paar koeien, die uit een zijweg komen en die dan, opdringend tegen elkaar, als wij naderen, ons even den pas afsnijden.

Weer voortrijdend vertelt Buysse hoe eigenaardig het is, dat na een poos voor den automobilist alle handelingen bij 't besturen eigenlijk geheel instinctmatig worden, hoe hij wel bij iederen zijweg, bij alles wat op den weg aankomt denkt: ‘dat kan gevaar zijn’ en aandachtig is, maar hoe hij niet denkt: ‘nu moet ik remmen, nu moet ik uitwijken of dit doen of dat doen’, hoe dat werktuigelijk geschiedt, zonder dat zijn denken er deel aan schijnt te hebben.

Dit heeft hij 't best bij zich geobserveerd op een oogenblik, dat een kind vlak bij zijn wagen opeens uit een huisje schoot en den weg wilde oversteken. Er is nog de ontroering van dien schrik in zijn stem, als hij mij zegt hoe hij zelf niet dacht, wat hij doen moest op 't oogenblik, maar reeds het stuur plotseling omgeworpen had en geremd had, zoodat de wagen tegen den berm van den weg kwam te staan, voor hij realiseerde wat er gebeurd was, en sidderde voor 't geen er had gebeurd kunnen zijn.

Buysse is een voorzichtig chauffeur. Nooit op die vele tochten door Vlaanderen heb ik een moment van angst gehad.

Ook niet als we soms door Gent moesten, waar 't, volgens Buysse, moeilijker rijden is dan in Parijs. ‘A Paris c'est un chaos,

mais il y a de l'ordre dans ce chaos,' beweerde hij, 'mais à Gand c'est un chaos sans ordre[s].'

'Kijk nu toch eens', riep hij 't volgend oogenblik wanhopig uit, toen een paar dames rustig midden op straat een gesprek stonden te houden en op het herhaald horensignaal doodkalm elkaar nog iets toeriepen, vóór op zij te gaan. Gent is een drukke, roezige stad met veel verkeer, veel wagens, veel elektrische trams, veel mensen, en met slecht plaveisel, zoodra men de hoofdstraten verlaat. Maar Gent is daarbij een mooie stad; 'k zou willen schrijven 'Stad' met een hoofdletter, omdat het voor mij een évocatie is van 't echte begrip in dien naam vervat.

Buysse kent Gent even goed als zijn Vlaamsche dorpjes en onder 't rijden kon hij even waarschuwen om op dit of dat punt naar rechts of links te kijken, om een typisch hoekje van de oude stad te bewonderen.

Dan moesten we ons even kwijten van eenige boodschappen, ons, die naar de stad gingen, opgedragen, een cauchemar voor Buysse.

'Krijgen we weer hoedendozen mee?' vroeg hij bij 't uitrijden martelaar-achtig. Want aan de hoedendozen, die werkelijk wel eens te indiscrete proporties aannamen, had hij danig het land en als ze behoorlijk afgeleverd waren bij de modiste, voelde hij zich bepaald opgelucht. Nu is eenmaal October, de maand, dat iedere vrouw qui se respecte den zomerhoed voor een winterhoed gaat verruilen en als er in een gezin meerdere dames zijn, dan spreekt het vanzelf, dat er nogal eens bezoeken bij de modiste afgelegd moeten worden en dat er een chassé croisé ontstaat van hoeden en hoedendozen van de stad naar buiten, van buiten naar de stad. Geen wonder, dat alle horreurs van toilet-beslommeringen zich ten laatste in 't woord 'hoedendoos' gaan concentreren, vooral als men door die gevaarten van tijd tot tijd zeer gehinderd wordt in 't in- en uitstappen.

Enfin, de hoedendozen afgedaan, tuften we Gent uit en kwamen door uitgestrekte faubourgs weer buiten.

Dan leefde Buysse weer op. Hij vond er genoeg in, allerlei kronkelwegen te rijden om mij alle schoonheid van de landstreek te laten bewonderen. Met liefde wees hij me de kleurige hoevekes, die terzijde in de schaduw van boomgaarden verscholen lagen;

huisjes vroolijk getint, rose, groen, lichtblauw met stokrozen en herfstseringen in den hof. Of we reden langs kasteles van voorname architectuur, omgeven door zwaar geboomde parken. Of hij bracht me langs een meer, dat als een kleine Johann[e]s-vijver droomend den hemel weerkaatste, midden in een dennenbosch.

Hierop volgden dan weer dorpjes, landwegen, waarlangs 's zomers hoog het koren groeit in wijde uitgestrektheid; nu stonden op de gemaaide velden als Indianen-woningen de tentvormige stroostapels. Elk wegje, elk pad kent Buysse in zijn beminde geboortestreek. We bezochten dikwijls Nevele, het dorpje, waar hij het daglicht zag en zijn jeugd doorbracht. Een ieder kent hem hier; men herkent zijn auto reeds van verre en vriendelijk klinkt de groet: 'Bonjour, meniere Cyriel'. Allen kennen ze hem bij zijn voornaam; ze beschouwen hem als een der hunnen en zijn blij als ze hem zien. En ook hij voelt [z]ich één met hen, één van stam, verbonden door dien vreemden band, die hecht aan juist die plek en geen ander, aan de plek, waar hij geboren werd en jong was. Dit zijn de menschen, die hij in zijn boeken brengt, die wij allen door zijn boeken hebben leeres kennen; vele van zijn types zouden wij hier terugvinden.

Terugrijdend, bezoeken we nog een geliefkoosde plek van Buysse. Bij het schilderachtig dorpje Deurle staat op een heuvel een oude molen van donker hout, die vleermuisachtig zijn wieken uitspreidt tegen den hemel. De heuvel is begroeid met dicht, laag geboomte en boven is een plateau, van waar men ver in alle richtingen het panorama overziet.

Onlangs heeft Buysse dit terrein met den molen gekocht, met 't plan er later misschien een woning te laten bouwen. Maar de molen, de bekende 'Molen van Deurle', moet blijven bestaan; naast het huis zal de molen zich blijven afteekenen tegen de lucht, en de molenaar zal er zijn werk blijven verrichten. En voor dat deze idealen verwezenlijkt zijn, rijdt Buysse dikwijls naar zijn nieuwe bezitting, laat paden aanleggen door de boschjes, die den heuvel overgroeien, leidt zelf het werk, terwijl zijn auto beneden aan den voet onbeheerd en toch veilig staat te wachten. De bewoners van Deurle kennen den auto en den bestuurder zoo goed; geen kind zal zich aan den wagen vergrijpen. Ze zijn allen Buysse dankbaar, dat hij heeft verhoed, dat de oude molen, de trots der

streek, afgebroken werd. Te Deurle is Buysse al even populair als te Nevele.

Soms laat hij een aardig dorpskind, dat verlegen maar erg geboeid naar den auto staat te kijken, even instappen en rijdt er een klein eindje den weg mee op; hij heeft dan plezier in de verbaasde verrukking, die over 't kindergezichtje komt. En niet weinig draagt zoo'n goede inval bij, om autovrienden op te doen. Nooit op onze ritten door Vlaanderen werden ons scheldwoorden nageroepen of ondervonden we eenige onwelwillendheid van de zijde der bevolking.

Soms strekten onze tochten zich uit tot ver in West-Vlaanderen; we bezochten de golvende, heuvelachtige streek rond in Goyeghem, waar vroeger Guido Gezelle en thans Stijn Streuvels leeft; we reden door de boschrijke streken van Bois Flobecque en over den prachtigen auto-weg, aangelegd door Koning Leopold, naar Ostende. En steeds verdeelde Buysse zijn aandacht tusschen 't landschap en zijn auto.

Hij behoort niet tot die automobilisten, die maar als dollen voortjakkeren langs de wegen, die geen oog of geen tijd hebben voor natuurschoon, en alleen hun eer er in stellen in zooveel tijd zooveel kilometers afgelegd te hebben.

Neen, Buysse weet zijn liefde voor zijn mooi Vlaanderen samen te doen gaan met de liefde voor zijn wagen. Soms laat hij zijn auto 'flaneeren', om rustig te genieten van het landschap. Dan weer profiteert hij van een mooien, verlaten weg om zich even een snelheidsroes te geven.

En als er een band springt, dan is Buysse zijn eigen mecanicien. Vlug is 't Stepney-wiel aangebracht. Ook andere lichte averij weet hij zelf te verhelpen. De geellinnen jas wordt aangetrokken en zelf gaat hij aan 't werk om 't euvel te zoeken en weg te nemen.

Dit is wel niet altijd aangenaam, vooral niet op warme zomerdagen. Maar deze onaangenaamheid weegt bij Buysse wel op tegen het genoeg van te rijden zonder chauffeur, alleen of met een familielid of vriend.

Ook thuishkomend verzorgt hij zijn wagen zelf; alleen voor 't poetsen van 't koper en 't stofvrij maken van de carrosserie heeft hij een hulp.

De wagen is grijs gelakt, ook 't leer der kussens is grijs en vraagt dus niet te veel onderhoud.

De auto is zijn kameraad, die altijd voor hem klaar staat, die hij gebruikt voor kleine en groote afstanden, waarmee hij uittrekt op alle uren van den dag, een kameraad, dien hij door en door kent, waar hij op aan kan, dien hij lief heeft.

**Cyriel Buysse: een onbekende martelaar
(Eene herinnering uit den schoolstrijd van 1879)
ingeleid door A. van Elslander**

Zoals bekend publiceerde Cyriel Buysse het verhaal *Het erfdeel van Onkel Baptiste* van 5 september tot 10 oktober 1885 als feuilleton in het Vlaams-liberale weekblad *Het Volksbelang*. Het werd tevens de officiële intrede in de literatuur van de zesentwintigjarige auteur. Het verhaal zou pas einde 1977 worden herdrukt in deel IV van het *Verzameld werk*, waar het de niet-gebundelde *Vroege novellen en schetsen (1885-1901)* inzet. Minder of zelfs helemaal niet bekend is de publicatie in hetzelfde *Volksbelang*, een zestal jaren later, van een ander, weliswaar heel wat korter verhaal van Buysse: *Een onbekende martelaar (Eene herinnering uit den schoolstrijd van 1879)*, eveneens als feuilleton verschenen in de nummers van 14 maart, 21 maart en 11 april 1891⁽¹⁾, dus bijna een jaar na de ophefmakende publicatie van *De biezenstekker* in het juninummer 1890 van het Noordnederlandse avantgardetijdschrift *De nieuwe gids*.

Een onbekende martelaar dient zich aan als ‘Eene herinnering uit den schoolstrijd van 1879’ en aan het einde van het stuk, dat onderaan is gedagtekend ‘Nevele, Mei 1890’, wordt verwezen naar een bericht ‘in een liberaal Gentsch dagblad’ over de begrafenis van bedoelde ‘martelaar’ die op 14 september 1879 plaats zou hebben gehad. Buysse vermeldt het jaartal niet, maar dat kan toch moeilijk een ander zijn dan 1879, hoewel de gebeurtenissen na het stemmen van de juliwet zich wel in een vlug tempo moeten hebben voltrokken. Bedoeld bericht over de begrafenis van schoolmeester Van Hoof, uit Egelaer (fictief toponiem dat, zover ons bekend, elders bij Buysse niet voorkomt), hebben we echter niet mogen terugvinden: niet in de *Gazet van*

(1) Het eerste feuilleton (14 maart 1891) draagt geen auteursnaam, het tweede (21 maart) en derde (11 april) wel.

Gent, niet in *La Flandre libérale*, niet in de *Journal de Gand*; en de jaargang 1879 van *De Stad Gent* is blijkbaar in geen Belsche bibliotheek voorhanden.

De door Buysse aangehaalde dagbladtekst kan natuurlijk door hem uitgedacht zijn en ook de ondertitel ‘Eene herinnering uit den schoolstrijd van 1879’ hoeft niet noodzakelijk te refereren naar een reële gebeurtenis die zich in dat ‘nederig, verloren dorpje van vier honderd zielen’ zou hebben voorgedaan.

Voldoende gelijkaardige gevallen moeten Buysse bekend zijn geweest. In de eerste plaats al de figuur van Meester Ottevare uit de roman *Sophie* van Virginie Loveling, een werk dat hij met meer dan gewone aandacht moet hebben gelezen, zoals blijkt uit twee brieven aan zijn tante van 1 oktober en 21 december 1885⁽²⁾. Merkwaardig is wel dat Meester Ottevare door Buysse in de tweede brief niet geïdentificeerd wordt met Frederik de Pestel (1824-1886), zoals wel eens is gebeurd. Deze De Pestel was te Nevele geboren op 13 mei 1824 en werd o.m. in mei 1849 door zijn mede-bestuursleden van de Maatschappij van Vlaamsche Tooneel- en letteroefening onder kenspreuk Moedertaal en Broedermin gelukgewenst bij zijn benoeming tot gemeentelijk onderwijzer in het nabije Sint-Martens-Lerne. Toen hij, na dertig jaar dienst, in 1879 niet naar de met bekwame spoed opgerichte katholieke school overging, viel hij zonder leerlingen. Tot hoofdonderwijzer benoemd te Drongen zou hij bij de val van de liberale regering ‘in beschikbaarheid van dienst’ worden gesteld en vond uiteindelijk een toevlucht te Gent waar hij, op 18 maart 1886, in penibele omstandigheden overleed. Buysse's oom Karel Loveling sprak op de begrafenis ‘als oudste en trouwste vriend van den overledene’ op het kerkhof van de Heuvelpoort, waar op 1 augustus 1886 een gedenksteen werd opgericht voor deze ‘martelaar voor het burgerlijk onderwijs des volks’, dat bewaard is gebleven⁽³⁾.

(2) De tekst van de twee brieven met uitgebreide aantekeningen in *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap* I (Gent 1985), pp. 63-67.

(3) A. Capiteyn - J. Decavele, *In Steen en Brons van Leven en Dood*, Stad Gent, 1981, p. 266. Zie ook de plakette, gedrukt te Gent bij Eug. Vanderhaeghen in 1886, die de tekst bevat van de redevoeringen die op het graf van Frederik de Pestel werden uitgesproken. Een Franse vertaling van de rede van Karel Loveling in *La Flandre libérale* van 22 maart 1886. We wensen hier onze vrienden J. van de Castele en A. Janssens uitdrukkelijk te danken voor de waardevolle gegevens die ze ons hebben bezorgd.

In Buysse's eigen familie was er ook het tragische lot van zijn nicht Leonie Fredericq (1859-1887), die even oud was als hij. Ze was door toedoen van Albert Fredericq in het nabije Aalter als gemeenteonderwijzeres benoemd en werd aldaar het slachtoffer van de ongenadige schoolstrijd. Ze stierf, nog geen dertig jaar oud⁽⁴⁾. In zijn onmiddellijke omgeving was er nog zijn vriend Désiré Wauters (1850-1888), hoofdonderwijzer te Meigem⁽⁵⁾ die, nadat zijn school was leeggelopen, in Nevele was komen wonen en er op 22 december 1888 was overleden. Op zijn begrafenis heeft Buysse, mede 'in name van den letterkundigen kring "Le Caveau"' een korte grafrede uitgesproken waarvan de tekst bewaard is gebleven en dan ook is opgenomen in het *Verzameld werk*. Jaren later zal de figuur van Désiré Wauters Buysse inspireren tot de ontroerende novelle *Meester Gevers* (1909), waarin evenwel 'het vervormende aandeel van de verbeelding'⁽⁶⁾ niet gering is geweest. Hetzelfde kan het geval zijn geweest in *Een onbekende martelaar*, hoewel we hier de verhouding realiteit-fictie slechts kunnen gissen. Wel kan het verhaal uit 1890 worden beschouwd als een zij het wellicht onbeholpen voorstudie voor het stuk uit 1909, als Buysse de maturiteit van zijn kunnen als verteller en uitbeelden van typen heeft bereikt.

Zowel Meester Gevers als Van Hoofje zijn diep beklagenswaardige figuren, die de voor hen totaal onverwachte en, het dient erkend, toch zeer uitzonderlijke situatie waarin ze terecht komen niet aankunnen, maar de achtenzestigjarige onderwijzer uit het kleine Oostvlaamse dorp blijft, ondanks zijn melodramatisch einde, samen met zijn echtgenote, een vrij kleurloze verschijning, een al te gemakkelijke speelbal van de autoritaire, zelfzekere en harteloze pastoor en diens gefanatiseerde parochianen. En alsof dat alles nog niet erg genoeg was wordt de brave, argeloze man, 'bekend als zeer godvruchtig', tegen wil en dank in het anticlericale kamp

(4) Louis Fredericq, *Notes sur la famille Fredericq-Beaucarne*, (1940), p. 43.

(5) Cf. A. Bauwens, *Meigem in het werk van Cyriel Buysse*, in *Driemaandelijks berichtenblad van de heemkundige kring Het Land van Nevele*, 14e jg., afl. 1 (maart 1983), pp. 61-67.

(6) A.M. Musschoot, *Inleiding* bij dl. 5 van Cyriel Buysse, *Verzameld werk*, p. XIV. Een aparte moderne editie van *Meester Gevers* verscheen als Tekstuitgave en werkschrift in de reeks *Cursorisch lezen* (Brussel & Den Haag, 1977), verzorgd door Anne Marie Musschoot.

ingelijfd en wordt zijn begrafenis aan de liberale propaganda dienstbaar gemaakt.

De auteur heeft, evenals zijn tante in *Sophie*, de dorpsgeestelijke hoogst antipatiek uitgebeeld. Maar de anticlerikalen gaan evenmin vrij uit in hun louter theoretische visie op het onderwijsprobleem en in hun totaal gebrek aan begrip voor de moeilijke positie van de dorpsonderwijzer te midden van een onmondige plattelandsbevolking. Ook hun ontbreekt het aan echte, warme menselijkheid.

Buysse zelf schijnt het verhaal vrij spoedig uit het oog te hebben verloren. Had hij er wellicht zelf geen hoge dunk van? Hij heeft *Een onbekende martelaar* nooit laten herdrukken of in een bundel opgenomen. Meer zelfs, hij heeft blijkbaar nooit iemand op het bestaan van het stuk attent gemaakt, in tegenstelling tot de reisschetsen en verhalen *Op den Senegal* (1890) en de novelle *Beter laat dan nooit* (1891), die niet werden teruggevonden. Zo komt het dat *Een onbekende martelaar* ook aan de uitgevers van het *Verzameld werk* onbekend was gebleven.

We laten hier dan verder de tekst voor zichzelf spreken en wel zo getrouw mogelijk naar de oorspronkelijke druk met slechts de allernoodzakelijkste correcties.

Een onbekende martelaar
(Eene herinnering uit den schoolstrijd van 1879)

Zij, ten minste, die twee oude, brave, argelooze sukkelaars, de schoolmeester van Egelaer en zijne vrouw, hadden buiten dien schrikkelijker, hardnekkigen strijd om het leven moeten gelaten worden...

Van Hoof - Van Hoofje - zooals hem zijn medeburger[s] noemden - bekleedde daar reeds meer dan veertig jaren, het ambt van onderwijzer. Het was een klein, nog al dik mannetje, van acht en zestig jaren, met bleek gelaat en zwarte oogen, met een zwart pruikje op het hoofd en die altijd, jaar in jaar uit, zomer of winter, zwarte laken kleederen droeg. Dit gaf aan zijn voorkomen iets heel zonderlinge: al wat niet zwart was aan hem was wit; al wat niet wit was, was zwart.

Van Hoofje zou, zooals men in den wandel zegt, het buskruit niet uitgevonden hebben. Zijne bijzonderste gave was deze van vele soortgelijke lieden: de braafheid. Ja, dit enkel woord kenschetste nagenoeg gansch zijn karakter. Het beduidde bij hem gelijkheid van gemoedsstemming, tevredenheid in zijn lot, middelmatigheid in alles en bovenal gehechtheid, verkleefdheid aan oude gebruiken en gewoonten. Hij was in een tijd van schaarsheid van onderwijzers, op Egelaer, zijn geboortedorp, als schoolmeester benoemd geworden en nooit had het verhooging noch verbetering van plaats verlangd of gevraagd. Hij vervulde op ouderwetsche wijze, zonder begeestering, maar met stiptheid zijn ambt; hij stond bekend als zeer godvruchtig. Zijne vrouw was eene boerendochter. Nooit hadden zij kinderen gehad.

Verbeeldt men zich een man over wiens lot en toekomst, over wiens leven zelf van honger hand beslist wordt en die hieraan niet enkel onverschillig, maar zelfs van de gebeurtenis onwetend blijft? Zóó moet men zich althans Van Hoof voorstellen. Hij wist noch vermoedde niets van het dreigend onweder, dat zich over België samengaarde. Wel las hij soms, in de schaarsche dagbladen, welke slechts nu en dan op Egelaer verschenen, iets over een nieuw wetsontwerp betrekkelijk tot het onderwijs, maar hij

was volkomen op de hoogte van den toestand niet en onverschillig sloeg hij de vervelende artikels, die daarvan handelden over, als iets dat hem noch⁽¹⁾ van verre noch van bij kon raken. Verwonderd keek hij op, toen hem iemand vroeg, welke zijn houding tegenover de nieuwe wet zijn zou. Zijne houding?... Geene houding. Hij was tevreden in zijn lot en begeerde volstrekt niet van levenswijze te veranderen. Wat kon Egelaer, dat nederig, verloren dorpje van vier honderd zielen, waar sinds vijftig jaar niets veranderd was, gemeens hebben met gebeurtenissen, welke te Brussel, zoo ver van daar, misschien zouden geschieden. En hij hield het voor eene boosaardige klucht als iemand hem voorspelde dat hij wellicht binnen kort het huis waar hij reeds meer dan veertig jaren woonde, zou te verlaten hebben.

De lang dreigende storm was eindelijk woedend over België losgebroken. De Juliwet was gestemd en als één man trok de geestelijkheid, als afgevaardigde der gansche klerikale partij, te velde om overal, met het vrij onderwijs, de officiëele scholen des lands te bestrijden en te verdelgen. Een der eersten ontving Van Hoofje het bezoek van zijnen pastoor.

Deze, een soort van reus in geestelijke kleeren, was zeer opgewonden en luidruchtig.

‘Dat is iets, he?’ riep hij in den gang van zoover hij Van Hoofje ontwaarde. En terstond, voegde hij er strijdlustig bij:

‘,Monseigneur's bevelen zijn formeel: wij moeten zonder uitstel voor de onmiddellijke aftreding der onderwijzers zorgen, zoo dat de geuzenministers al gauw ontdekken, wat voor een schoentje zij zich daar met die nieuwe wet aangepast hebben’. En, moedwillig pochend, wreef de groote, struische, hooggekleurde herder zich de handen.

Bedeest en nederig, door dit bezoek ietwat verschrikt en zonder 's priesters woorden te begrijpen, was het klein onderwijzertje in den gang zijn bezoeker te gemoet gekomen.

(1) *Het Volksbelang*: nog.

‘Ga binnen, Mijnheer den pastoor, ga binnen’, sprak het, eene zijdeur openstekend.

De geestelijke trad in het salonnetje, nam zijnen steek af en droogde met zijn zakdoek het zweet van zijn voorhoofd. Toen zette hij zich neêr en herhaalde nog eens de reden zijns bezoeks: de noodzakelijkheid voor Van Hoof, onmiddellijk zijn ontslag van officiëelen onderwijzer in te zenden. ‘Natuurlijk’, voegde de pastoor er bij, ‘doe ik u de beleediging niet aan, u te vragen of gij aftreden wilt; dit spreekt van zelf; de quaestie is hier alleenlijk met genoegzame vlugheid te werk te gaan, om de reden, die ik u daar even kom te zeggen. Neemt dus pen en papier, wij zullen dat maar terstond klaar maken. Ik zal u zelfs den zin van het opstel dicteeres en alles kan nog dezen middag met de post vertrekken’.

Kalm, met onveranderden, hoffelijken glimlach en, steeds rechtstaande, met de beide handen op de tafel vóór dewelke de geestelijke neêr zat geleund, had het bekrompen meestertje nogmaals dezes woorden aanhoord. Het knikte een paar malen goedkeurend en toestemmend met het hoofd en toen de andere eindelijk zweeg, sprak het op zijne beurt, in het onweêrlegbaar bevredigende van zijn antwoord berustend:

‘Maar Mijnheer de pastoor dat is allemaal niet noodig; gij kent mij reeds sinds lang genoeg en gij weet toch wel dat ik in mijne school geen onchristelijk onderwijs zou geven, al moest mij zulks ook door de Wet bevolen worden. Daarop moogt gij wel vast betrouwen, Mijnheer de pastoor’.

Wijd trok de herder zijne ooges open. Wel hield hij Van Hoofje voor een dwaas mannetje, doch hij wist niet dat het zooverre ging. Hij hernam:

‘Ik betrouw u ten volle, Van Hoof, en het verzoek, dat ik heden bij u kom doen is daarvan een bewijs. Ook ligt de quaestie daar niet. Uw onderwijs is goed en christelijk, zulks lijdt geen twijfel; maar uwe school, verstaat ge, uwe school wordt door de nieuwe wet onchristelijk en slecht gemaakt en daarom moet gij die verlaten’.

Een zweem van bedremmeldheid was op 's meestertjes aangezicht verschenen. Het zag den pastoor eene wijl strak aan, als om den zin zijner woorden, die het niet begrijpen kon, in zijn

verstand te prenten; doch aldra kwam er een nieuwe glimlach op zijn onnoozel gelaat en het hervatte, zegepralend:

‘Maar Mijnheer den pastoor, hoe is het mogelijk dat mijne school zou slecht worden, als ik zelf goed blijf?’

‘Maar jongen’ herhaalde de pastoor geprikkeld, ‘hoe is het mogelijk dat uwe school goed blijve als het christelijk onderwijs er uit verbannen wordt? Zijt ge dan niet op de hoogte der zaken? Hebt ge de dagbladen niet gelezen waarin die nieuwe schandelijke wet vermeld staat? En zult ge misschien goedkeuren wat de bisschoppen des lands en Z.H. de Paus van Rome, gelaakt, verfoeid en afgekeurd hebben? Waarlijk, ik ben zeer in u verwonderd, Van Hoof’.

De geestelijke had zich zelf tragsgewijze opgewonden en staarde het meestertje met klimmende verbaasdheid en moeielijk teruggehoudene verontwaardiging aan; en ook de glimlach was op nieuw van dezès aangezicht verdwenen om aan eene uitdrukking van wezenlijke verlegenheid de plaats in te ruimen. Beteuterd staarde het vóór zich naar 't groen tapijt der tafel en voor de eerste maal sinds het begin des gespreks kreeg het eene duidelijke gissing van aanstaande moeielijkheden en stoornis in zijn leven; terwijl in zijn bekrompen brein van braaf, dwaas mannetje, zich meer en meer, doch zonder onderzoek noch overweging, dit instinctmatig voornemen vastankerde: niet weggaan, zijn ontslag niet geven. Het bleef eene lange poos stilzwijgend en eindelijk, voelend dat het toch het een of 't ander zeggen moest, verklaarde het nog eens:

‘Ik ga er toch nog eens op peinzen en een beetje wachten, Mijnheer den pastoor, maar ik beloof het en herhaal het nog eens: nooit zult gij van mijn onderwijs te klagen hebben.’

Woedend, met een gebaar van dreigende vermaledijding, was de herder rechtgestaan. Zijne oogen fonkelden, zijn aangezicht zag purperrood, zijne lippen beefden en verroerden als had hij geene krachtige woorden genoeg om zijne gevoelens uit te drukken. Eensklaps schoot hem eene gedachte door het brein.

‘Is het wellicht de geldquaestie die u doet wankelen? vroeg hij ruw. Ik vergat u daarvan te spreken; maar indien 't zoo is mag ik u gerust stellen. Gij zult, in de nieuwe vrije school, die wij

gaan opbouwen, een mooier huis bewonen en beter betaald worden als nu.’

‘O wat peinst ge? wat peinst ge?’ antwoordde, verkeerd voorkomend, het onnoozel ventje. ‘O neen, neen, ik zou van niemand eenen cent meer eischep dan hetgeen ik nu verdien.’

Toen barstte de woede van den geestelijke onweerstaanbaar los. ‘Maar waarom blijft ge dan in eene school zonder God, in eene geuzenschool?’ schreeuwde hij, hevig met de vuist op de tafel slaande.

Het oudje verschrikte, wipte op, zag met onuitsprekelijke vrees, den ruwen, struischen pastoor aan. Het was doodsbleek geworden onder zijn zwart pruikje en erbarmelijk week het achteruit, bereid om vóór eene nieuwe losbarsting van gramschap weg te vluchten.

Edoch de geestelijke, begrijpend, dat hij te ver was gegaan, had de bovenste knopjes zijner soutaan geopend en hernam, op veel zachteren toon, terwijl hij een pak gazetten te voorschijn haalde:

‘Van Hoof, ik bemerk dat gij met den wezenlijken toestand der zaken niet wel bekend zift en dat wij elkander niet goed begrijpen. Ziehier twee nummers van den “Bien Public”, en twee van “t Fondsenblad”, waarin bewuste wet in 't lang besproken wordt. Leest die nummers, en spreekt er over met uwe vrouw; overmorgen zal ik u terug komen bezoeken en ik ben overtuigd dat gij na dien tijd, evenals elk goed en degelijk christen, geheel en al tot mijne zienswijze zult overgekomen zijn’. En zonder verder aan te dringen nam de geestelijke zijnen steek en trok hij heen. Den derden dag, stond hij daar weêr.

‘Eiwel, hebt ge de nummers gelezen en er met uwe vrouw over gesproken?’ vroeg hij op vriendelijken, aanmoedigenden toon.

‘Ja, Mijnheer den pastoor,’ antwoordde het bleek ventje, gansch opgeruimd ‘en ziehier wat wij besloten hebben te doen: Wij zullen voorloopig blijven waar wij zijn en indien wij ondervinden dat men mij aan de kinderen slechte of onzedelijke dingen wil doen leeren, onmiddellijk van het staatsonderwijs aftreden.’

Een nijdige schimplach klonk het schoolmeestertje als antwoord tegen.

‘Gij zult de kans niet hebben zulks te ondervinden, domkop, ongeloovige,’ schreeuwde de pastoor, ‘want, dit zweer ik u, na de vacantiën zal er geen enkel leerling naar uwe geuzenschool meer komen.’

En terwijl het oudje daar verplet nevens de tafel stond, keerde hij, met eene vermaledijding de hielen om, sloeg kletsend de deur achter zich toe en was buiten.⁽²⁾

‘t Was als een donderslag in Egelaer, toen men vernam dat Van Hoofje aan het officieel onderwijs getrouw en aan het hoofd zijner reeds aldus genoemde geuzenschool bleef. Van Hoof was dus een liberaal, een bedekte geus, die veertig jaren maar eene gelegenheid om zijne denkwijze te uiten afgewacht had. Zoo was eenieders meening en onmiddellijk namen de vervolgingen in dat klein, bekrompen dorpje, een karakter van ongemeene woestheid en hatelijkheid aan.

De gansche reeks vijandelijkheden, die de beroemde scho[o]lenkwesten naderhand aan de verontwaardiging der bevolking hebben kenbaar gemaakt, werd voor hem uitgeput: de pastoor predikte op hem in zijne sermoenen; de inwoners wezen hem met den vinger achterna en weigerden hem den goeden dag; vuilnissen werden des nachts voor zijne woning gestrooid; beleedigingen met krijt op zijne deur geschreven. In sommige winkels weigerde men hem eetwaren te verkoopes en bepaald ware zijn leven in gevaar geweest, hadde hij des avonds alleen op straat moeten komen.

Niets kan de stomme verbazing uitdrukken welke deze onverwachte handelwijze bij Van Hoof en zijne vrouw verwekte. ‘t Is zeker, de pastoor heeft op mij gepredikt’, kwam Van Hoof, nog ongeloovig, den eersten zondag na de hoogmis thuis. En toen er aldra aan de hatelijke stemming der bevolking tegenover hen niet meer te twijfelen viel, trokken zij zich, schier zinneloos van schrik, en zich nog steeds naieflijk afvragend, wat zij misda[a]n hadden, als het ware uit het openbaar leven terug.

Hun geval nochtans was dra alom bekend geworden. In gansch het kanton en zelfs tot in Gent maakte deze onverwachte gebeurtenis

(2) *Het Volksbelang*, 25ste jg., nr. 11 (zaterdag 14 maart 1891).

een echten oproer en lieten de liberalen zich de handelwijze van Van Hoofje op 't dweepzuchtig Egelaer als een voorbeeld van vrijzinnigheid en schier van heldenmoed voorstaan. En wat het eenvoudig ventje stellig noch wenschte, noch verwachtte: gekende liberalen uit het omliggende, schoolmeesters die, zooals het, aan het officieel onderwijs getrouw gebleven waren, kwamen hem nu vaak bezoeken, drukten hunne verwondering en hunne tevredenheid uit over wat zij zijnen geest van onafhankelijkheid noemden en hielden het voor een geluk en eene eer met hem nauwere kennis te maken.

Van Hoofje was om zot te worden. 'Maar wat hebben wij misdaan? Wat heeft men tegen ons?' herhaalde het gestadig; en stom stond het van verre naar de nieuwe school te kijken, die men te Egelaer, gelijk overal elders reeds aan het opbouwen was.

Zijne vrouw was even radeloos. 'Ware ik in uwe plaats ik zou het eens aan den pastoor vragen wat wij misdreven hebben,' stelde zij hem eindelijk voor. Eene schier vijftigjarige echtelijke samenwoning, aan eene ingeborene gemeenschap van karakter, van verstand en neigingen gepaard had hen door den duur, zelf[s] lichamenlijk, wonderwel aan elkander doen gelijken. Evenals [als] hij, was zij kort en gezet van gestalte; al[s] hij, droeg zij steeds zwarte kleeren en een valsch zwart toertje; als hij nog was zij in den grond braaf van aard maar bekrompen in hare opvattingen en halsstarrig verkleefd aan hare ouderwetsche levenswijze en gebruiken, met dit verschil zelfs, dat de hardnekkigheid bij haar gewoonlijk tot echte onberedeneerde koppigheid overging.

Haar ongerijmd voorstel werd door het dwaas, onnoozel meestertje als eene reddingsbaken beschouwd. Het kleepte zich aan, op eenen morgen, en ging vóór de pastorie aanbellen.

Het werd er door den geestelijke ontvangen. Deze, die nu het meestertje op straat den goeden dag weigerde, was niet weinig over zijn bezoek verwonderd. Zijne eerste beweging was hem aan de deur te zetten, maar de zweem van onderdanigheid, dien hij op Van Hoofje's gelaat meende te bemerken, deed hem schielijk van v[oo]rnemen veranderen. Vermoedelijk kwam het, boetvaardig, zijne aftreding van het officiëel onderwijs aanbieden, en al had men voor de aanstaande nieuwe katholieke school reeds eenen meester Van Dommele, den zoon des kosteren in 't oog; deze, niet

gediplomeerd, kon maar als eene slechte aanwinst beschouwd worden, en zou wel beter, onder het bestuur van Van Hoof, het ambt van hulponderwijzer vervullen. Hij leidde dus het ventje binnen.

‘Mijnheer de pastoor,’ sprak Van Hoof, bedeesd en bevend en door de plechtigheid der spreekkamer met hare naakte stoffeering en haar grooten Christus boven 't schouwboord aangegrepen, ‘ik meen bemerkt te hebben dat gij sinds eenigen tijd boos geworden zift op mij en, op aanrading mijner vrouw, heb ik heden de vrijheid genomen U te komen vragen, welk daar toch de oorzaak mag van zijn.’

De pastoor steeds rechtstaande bekeek hem, met gevouwen armen, met schitterend oog, met spotachtig gekrulde bovenlip.

‘Van Hoof!’ sprak hij na eene poos.

Schuchter keek het bevend ventje op.

‘Zoo ge weet oprecht niet waarom ik boos ben op u?’

‘Neen, Mijnheer den pastoor.’

‘Oprecht, zoo oprecht niet?’

‘Oprecht niet, Mijnheer den pastoor.’

Een schaterlach, dien het oudje tot in het merg zijner beenen drong, ontsnapte den geestelijke. ‘Eiwel indien gij het niet weet ik weet het ook niet,’ klonk het schimpend antwoord.

‘Mijnheer de pastoor, gij gelooft mij niet’ herhaalde 't meestertje, zich schielijk vermannend en, zich door ingeving, op het wezenlijk terrein der quaestie plaatsend, ‘maar ik mag u verzekeren en ik zweer u, dat ik nooit, in mijne school...’

‘Uwe school is een geuzengebroed en gij zift een ketter! begrijpt ge dat?’ schreeuwde de pastoor, eensklaps, als uitzinnig Van Hoofje bij den arm vattend en hem geweldig naar de voordeur stampend.

Het waggelde, het struikelde, het sloeg, met de hand, tegen den gangmuur aan en zijn hoedje rolde op de biezen vloermat.

‘O Mijnheer den pastoor!’ kreet het met onbeschrijflijken angst.

‘Allen! Allen! Geuzen hier buiten!’ beval de struische onverbiddelijke herder, met uitgesteken vinger.

Vervaard, verbluft, rood en als verblind van schaamte, door allerlei onuitsprekelijke gevoelens overweldigd en zonder nog te weten wat het deed, stronkelde het de drie trappen af, bijna tot

in het midden der straat, greep instinctmatig naar zijnen hoed als om te groeten en sloeg, door de verbaasde blikken van enkele, op hunne drempels verschenen dorpelingen achtervolgd, het eerste straatje links, recht naar de velden in.

Het kwam, na eenen langen omweg gemaakt te hebben, weder thuis en nog doodsbleek en als het ware buiten zich zelve van ontsteltenis, vertelde het 't gebeurde aan zijne vrouw. Zij vouwde, staarogend van schrik, de handen samen en voor de eerste maal begrepen zij eenigszins duidelijk wat vreeselijken last zij zich op 't lijf getrokken hadden. 'Wie weet of wij inderdaad niet beter tot het vrij onderwijs zouden overgaan?' vroegen zij zich in twijfel af. En aldra, met de hardnekkigheid van menschen, die maar nu en dan eene nieuwe gedachte krijgen, ankerden zij zich van lieverlede aan deze laatste vast. Ja, het ware beter. Die nieuwe school, welke zij met reuzenschreden zagen opbouwen, dat prachtig huis er nevens, 't beloop der ingezamelde gelden, dat kolossaal was, naar men vertelde, alles bewees hun, dat het iets ernstigs gold, dat er, evenwel als in de andere school, een goed bestaan vast was. 'Laat het ons maar aanvaarden,' stelde het vrouwtje eindelijk voor; en zij sprak van terug bij den pastoor te gaan. Maar Van Hoofje dorst niet meer. Het enkel denkbeeld van den vergramden pastoor deed hem huiveren. Thans zou het een uur omweg gedaan hebben om den geestelijke niet te ontmoeten. De schrik, dien dezen hem inboezemde was zoo onbe[re]deneerd en hevig, dat het wellicht liever zou gestorven zijn dan nog een bezoek in de pastorij te wagen.

Toen nam het vrouwtje zelve den last op zich. Er was ook overigens niets te duchten, aangezien men zich onderwerpen kwam. Het kleedde zich op zijn best en opgetogen belde het nu op zijne beurt vóór de pastorij aan.

Ditmaal was het de meid, een lange, gele, magere, die de deur opende; maar te gelijker tijd verscheen de pastoor zelf, uit zijnen tuin komende, aan het ander uiteinde van den gang en, de bezoeker bemerkend, trad hij nader.

De meid verdween; het vrouwtje insgelijks naderend, wenschte

licht hijgend en licht bevend, den geestelijke den goên dag.

Hij was tot dicht bij haar gekomen, hij hield zijne gestalte recht, en stijf en met een kouden, strengen blik, zonder haren inkomgroet te beantwoorden of haar verder binnen te leiden, vroeg hij:

‘Wat begeert ge?’

Haar hart was sterk beginnen kloppen, zij hijgde benauwend, terwijl de koelheid van 't onthaal haar onweerstaanbaar blozen deed.

‘Mijnheer de pastoor,’ sprak ze vlug, met korte en gejaagde tusschenpoozen, om al gauw den eersten slechten indruk uit te wisschen, ‘ik kwam u zeggen dat Van Hoof van zienswijze veranderd is en dat hij tot de nieuwe school zal overkomen.’

Zij wachtte eene wijl, den adem afgesneden, maar ziende dat de pastoor, onveranderlijk stijf en sprakeloos bleef, voegde zij er bij, door een schielijken, angstvollen twijfel overweldigd:

‘Het is toch niet te laat, niet waar, Mijnheer den pastoor?’

Toen brak de geestelijke eindelijk zijn halsstarrig stilzwijgen.

Hij ging naar de voordeur, trok die open en sprak, met gemaakte schimpende beleefdheid, half omgekeerd en met de hand de straat aanwijzend:

‘Zie, vrouw, langs daar kunt ge wêer⁽³⁾ buiten geraken om aan uwen man te gaan zeggen dat wij thans ons gerief van onderwijzers hebben en dat hij dringend verzocht wordt mij voortaan met rust te laten.’ En bewusteloos, als van den donder geslagen, stond het onnoozel vrouwtje op de straat.

Wat er toen op Egelaer met die twee weerlooze sukkelaars gebeurde overtreft het beschrijvingsvermogen. Het onthaal, dat hen beiden in de pastorij te beurt gevallen was, werd dra alom bekend en klonk als het sein van schier ongeloofelijke tegen hun gerichte euveldaden en mishandelingen. De kleinere vervolgingen, zooals het roepen achter rug, het strooien van vuilnissen voor de deur, enz, werden van kant gelaten om voor echt baldadige, bijna crimineele

(3) *Het volksbelang*: mêer.

aanslagen de plaats in te ruimen. Thans werden des nachts met kasseien of kareelsteen, hunne vensters aan stukken gegooid; hun moestuin werd verdelgd, vernietigd; groensels uit den grond gerukt. Eetwaren, huisbehoefden weigerde men hun thans overal, in alle winkels. De haat, die op hen drukte had iets dierlijke, iets van de blinde woede waarmede, bij de beesten de weerlooze avortons⁽⁴⁾ door de kloekere individus van 't ras, tot den dood vervolgd en verdrukt worden.

De beide oudjes, idioot van schrik, kwamen niet meer buiten, leefden schier niet meer. Gedurende de eerste dagen, toen men hen⁽⁵⁾ in het dorp de levensmiddelen weigerde en vooraleer deze van elders kwamen, hadden zij een echten hongersnood beleefd. Zij hielden zich gansche dagen schuil in hunne keuken, zij verkeerden in een gestadigen angst, zij vreesden nog een menschen aangezicht te zien, zij sidderden in al hunne ledematen, toen er voor de deur werd aangebeld.

De scholieren vooral, hunne oude scholieren, die nu allen, sinds hare plechtige inhuldiging, naar de nieuwe, door den kosterszoon bestuurde school gingen, wisten hun een onuitsprekelyker schrik in te boezemen. Zij vergaderden zich, na het einde der klas, vóór het oud schoollokaal en dáár, ongestraft en zelfs heimlijk aangemoedigd, hieven zij dagelijks, in koor eene charivari, een soort van huilend, van honend en herhaald hoe hoe hoe hoe! aan, dat de sukkelaars, als waanzinnigen in hunnen kelder deed kruipen. Niets kan den angst weêrgeven, welke het meestertje vooral bij dergelijke betoogingen onderging. Die geluiden deden hem opspringen, de foltering kromp zijne trekken samen en in een soort van zotte betoovering herhaalde en aapte het soms zelf, luidop en onweerstaanbaar, die schandelijke geschreeuwen, die hem als schichten door het hart borende hoe hoe hoe hoes! na.⁽⁶⁾

Zijne tegen wil en dank nieuw aangeworvene vrienden, de gekende liberalen en de thans ook leerlinglooze schoolmeesters van het omliggende kwamen hem voortdurend bezoeken. Zij verbaasden zich over eene hardnekkigheid van verdrukking, die zij

(4) *Het Volksbelang*: avorsons.

(5) *Het Volksbelang*: hem.

(6) *Het Volksbelang*, 25ste jg., nr. 12 (zaterdag 21 maart 1891).

zalven, hoe vervolgd ook, toch niet kenden en enkelen rieden hem aan, bij hooggeplaatste mannen in de Liberale Associatie van Gent, onder andere, aanklacht te doen en bescherming te zoeken. Van iedereen verlaten, ging hij met hun eens mede. Hij vond er echter den troost noch den steun niet, die hij hoopte. Hij verscheen er voor drie of vier walgekleede heeren, met grootsche houding en manieren, die hem ondervroegen, die in algemeens bespiegelingen en redeneeringen hunne verbazing en hunne verontwaardiging uitdrukten dat zulke woestenarijen, op het einde der negentiende eeuw, in zulk een beschaafd land als België nog konden bestaan; maar die hem geen eigenlijken bijstand, geene werkelijke en practische hulp en verdediging wisten te verschaffen.

Eensklaps, op zekeren morgen liep een zonderling gerucht in het dorp rond. Van Hoofje was zot geworden; zot geworden van die schoolquaestie, en liep gejaagd in zijn huis rond en van op de straat hoorde men hem roepen en tieren dat het vervaarlijk was. Het volk liep kijken; de school was juist geëindigd en al de leerlingen stroomden er ook heen.

Ja, het moest wel ernstig zijn. De groots poort van het schoollokaal stond, wat sinds maanden niet gebeurd was, wagenwijd open, en daarbinnen kriede het van 't volk en weêrklonk het galmend van uitroepingen en gesprekken: Van Hoofje was schielijk, onder het ontbijten, door eenen aanval van heets koorts aangerand geweest, had alles verbrijzeld wat om hem heen stond, en daarna gepoogd zich te zelfmoorden. Zijne vrouw, waanzinnig van schrik, was op de straat om hulp geloopt en daar was zij zelve in bezwijming gevallen, min levend dan dood.

Nu stond het schoollokaal omringd gelijk een huis waar eens moord geschied is. Pastoor, koster en dokter waren daar even binnengetrokken en thans heerschte er eene betrekkelijke stilte, toen eensklaps verschrikkelijke kreten in het huis losbarstten. Een gerommel als van den donder deed de zoldering dreunen, en plotseling verscheen een naar en indrukwekkend visioen voor een der bovenvensters. Van Hoof, de waanzinnige, die onkennelijk

geworden, met een bebloed half ahangend servet om den hals, aan zijne bewakers ontsnapt was en door het raam wilde springen. Men had hem reeds terug vastgegrepen, maar hij had eene ruit aan stukken geslagen en hield zich met de kracht der zinneloozen aan het houtwerk vastgeklampt, 't verwilderd oog op de ontstelde toeschouwers in de straat gevestigd. Toen greep er een vervaarlijk tafereel plaats. De zot had onder de aanschouwers de bende leerlingen, zijne ergste vervolgers ontdekt; en eensklaps begon hij oorverdoovend te huilen en het honend *Hoe hoe hoe hoe!* dat hem zoo dikwijls doen sidderen had, op afschuwelijke wijze na te bootsen. Zijne bewakers, met zijne wanhopig schreiende vrouw aan 't hoofd poogden, doch te vergeefs, hem van het venster weg te rukken: stom van afschuw zag 't gepeupel toe en hij, razend, bloedend en schuimbekkend, huilde steeds voort, met uitgepilde⁽⁷⁾ oogen, met vreeselijk gewrongen mond, als om zijne keel te scheuren. Hij had eene tweede ruit gebroken, die klinkend op de straat in scherven viel en zich nu langs beide kanten aan het raam vasthoudende, scheen hij onwegkrijgbaar, toen hij plots, alles loslatende, zich met een woesten gil omkeerde en uit het zicht verdween, door al de anderen gevolgd.

Hij bleef den gansche[n] dag zóó woelen, maar met den avond viel hij stil en 's anderendaags morgens vroeg, terwijl de doods-klok bromde, liep het gerucht van huis tot huis:

‘Van Hoof is overleden.’

De liberale kennissen en vrienden, de omliggende schoolmeesters, zonder scholieren, al dezen, die op het laatst Van Hoofje bezocht en zedelijk ondersteund hadden, besloten op plechtige wijze, zijne begraafing bij te wonen.

Reeds vroeg in den namiddag kwamen talrijke rijtuigen en voetgangers aan. De liberale muziek van Axpoele, de kantonale liberale kring van Lauwegem, de gedeeltelijk liberale schuttersgilde van Raevel⁽⁸⁾, al wat in de omstreken openlijk den naam van

(7) *Het Volksbelang*: uitgepeulde.

(8) Lees wellicht *Baevel*, dat ook elders bij Buysse voorkomt.

liberaal of vrijzinnig dorst dragen, was er vertegenwoordigd. Er waren kronen en kransen; met een rouwfloers overspannen trommels en vaandels, er zouden op het graf redevoeringen uitgesproken worden. Heel Egelaer was op de been. Al de herbergen waren proppensvol. Men toonde zich aan elkaar de aangezichten en men fluisterde de namen dier gekende liberalen, dier nooit vermoeide buitenstrijders, dezen oud en grijs reeds, keurig gekleed, met deftig voorkomen, genen jonger, wispelduriger⁽⁹⁾, met luide gesprekken en stoutmoedige oogen; en bij het zicht van al die vreemde, met de kerk in openlijker strijd levende wezens, van die geuzen, die zoo onbeschoornd hunne meening dorsten uiten en zoo zeldzaam op het dweepzuchtig Egelaer verschenen, maakte zich een soort van schuwe ontzagvolle eerbied van de bevolking meester, terwijl het gerucht zich verspreidde dat het hier eene burgerlijke teraardebestelling zou gelden.

Maar om half vier begon de doodsklok weêr te luiden en kort daarna kwamen pastoor en koster, in wit bovenhemd, en door de roode koorknappen, die de geschoten vanen droegen, voorafgegaan, aan den ingang der straat. Zij bleven staan. De lijkstoet verliet het schoollokaal en trad hen te gemoet.

Traag en plechtig speelde de muziek. Vier mannen droegen 't lijk op hunne schouders; vier heeren hielden de hoeken van het doodkleed vast. Drie knaapjes kwamen er met de schitterende kronen - twee groote [w]it⁽¹⁰⁾ en lilakleurige en een kleinere zwarte - achter en daarna volgde de lange stoet, blootshoofds en deftig, langs wêerkanten der straat door het zich verdringend gepeupel ingelijfd. De pastoor en zijne bende hadden zich reeds omgekeerd en met kerkgezang en klagende muziek, met onder den helder blauwen hemel wuivende vanen en glinsterende ornamenten geraakte de lange, trage geleide, bij het gedreun des orgels en het walmen van den wierookgeur in de kerk.

De plechtigheid was kort. De pastoor prevelde binnenmonds en als met weêrzin, zijn latijn; wierp met geweld en als uitdagend wijwater over 't lijk, en in het rond en weêr kwam hij, triomfantelijk het 'In Paradisum' zingend, en nu en dan omkijkend of de lijkstoet volgde, buiten aan het graf.

(9) Wispelturiger?

(10) *Het Volksbelang*: uit.

De kist werd aan den boord van den put boven twee touwen neêrgezet, men nam het doodkleed af. Zij was lichtbruin geverfd, eene nabootsing van eikenhout, en droeg een breed zwart kruis in 't midden. Nieuwsgierig kwam het volk er rond staan. De grafmaker en zijn gezelschap, beweegloos starend, wachtten, elk een uiteinde der touwen in de handen houdende.

‘Pater Noster’ zong de pastoor. De hoofden ontblootten zich, de gestalten bogen knielend neêr.

‘Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus ejus.’ klonk het.

De geestelijke wierp een stouten blik over de hem omringende geuzenschaar. Hij nam de kwispel[,] sproeide wijwater rond, als gold het slagen, op de kist en over 't volk, met ietwat luidere stem zeggende:

‘Requiescat in pace.’

‘Amen’ antwoordden de koorknappen, en de kist, over de koorden rommelend, zonk neder in den put.

Toen werden de lijkredenen afgelezen. Drie waren er, zooveel als kronen. En één voor één kwamen de sprekers, op het hoopje uit Van Hoofjes graf gespitte aarde staan, met het knaapje, dat de krans droeg, aan hunne zijde. Zij spraken luid, gehort, met opgeblazenheid. Hunne aangezichten waren plechtig, hunne gebaren bekrachtigden soms met hevigheid enkele zinspelingen, maar hunne uitgespalkte oogen bleven steeds op het in hunne handen bevend stuk papier gevestigd, terwijl de klok nu wêer boven de hoofden bromde en 't volk reikhalzend luisterde, om geen enkel woord der redevoering te verliezen.

De geijkte, met versmoorde, verkroppende stem, uitgesprokene woorden: ‘Vaarwel, vriend Honoré. Vaarwel’ eindigden iedere rede en, als huldeblijk, werd het blad papier, waarop deze geschreven stond, telkenmale met een tragisch, gemaakt hartverscheurend gebaar in het open graf geworpen.

Daarna ving de muziek, rond de groeve geschaard, eene laatste doodmarsch aan: en één voor één kwamen nu ook de vrienden een schopvol aarde op de kist werpen. De pastoor en de koorknappen waren reeds ruimen tijd verdwenen, en langzaam, met herlevende gesprekken en gelachen, ging thans ook de volks- en vriendschaar uiteen.

Meisjes liepen joelend 't kerkhof af, naar huis, groepen vreemdelingen drentelden, langzaam zich verspreidende in het dorp en weldra bleef er niets anders op het kerkhof meer, dan eene bende jonge guiten, die vol ondeugende belangstelling, den grafmaker en zijnen helper, Van Hoofjes laatste woonplaats met aarde zagen vollen.

Twee dagen later stond in een liberaal Gentsch dagblad, het volgende te lezen:

Eergisteren, veertienden September, om vier ure namiddag, greep te Egelaer de plechtige begraafplaats van den aldaar overleden officiëelen, aan de wet getrouw gebleven onderwijzer, Mijnheer Honoré Van Hoof. Een indrukwekkende stoet, samengesteld uit nagenoeg al de Liberalen van 't omliggende, heeft het stoffelijk overblijfsel van den geachten en zoo diep betreurden, vrijzinnigen man, naar zijne uiterste rustplaats vergezeld.

Van Hoof was een dier onvermoeibare strijders van het liberaal kamp, die, evenals zooveel anderen, als slachtoffer zijner onwrikbare meering op het veld van eer gevallen is.

Eerbied en roem aan zijne nagedachtenis!

Hij en zijne gelijken, die bijna onbekende martelaars van het officieel onderwijs zijn de helden die wij later, als voorbeelden van vrijzinnige denkwijze, aan onze liberale kleinzonen ten toon zullen stellen!.....

O arm Van Hoofje, erbarmelijke held van het liberaal geloof en wezenlijk onbekende en onbegrepen martelaar, gij ten minste en uwe vrouw, gij beide brave oude, onnoozele sukkelaars hadt buiten dien schrikkelijken, hardnekkigen strijd om het leven moeten gelaten worden!

Nevele, Mei 1890

Cyriel Buysse.⁽¹¹⁾

(11) *Het Volksbelang*, 25ste jg., nr. 15 (zaterdag 11 april 1891).

Cyriel Buysse brieven aan Ary Delen uitgegeven door Marc Somers

Het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC) te Antwerpen bewaart een groot aantal brieven van Buysse, waaronder de correspondentie aan Ary Delen (1883-1960). Het gaat om 21 stuks, verzonden tussen 23 juli 1910 en 3 september 1913, nu geklasseerd in dossier B995/B1. De eerste 20 brieven hebben als aanwinstnummer in de verzameling nr. 2.805/1-20; brief 21 draagt nr. 44.503/1. Het stel van 20 - een geschenk van A. Delen - werd verworven op 30 april 1934 als 'Documenten Buysseviering 1911'. Ook brief 21, in de collectie opgenomen op 28 april 1952, heeft dezelfde herkomst.

Bij de 21 brieven zijn 9 briefkaarten, de nrs. 7, 9-13 en 18-20; nr. 14 is een prentbriefkaart met de molen van Deurle. De andere brieven werden waarschijnlijk verzonden in enveloppes, waarvan geen exemplaren bewaard bleven. De nrs. 1, 4-6, 8, 15-17 en 21 dragen een fraai vignet: een landschap met de molen van Deurle.

Nr. 12 is eigenlijk een brief van mevrouw Buysse, maar werd volledigheidshalve hierin opgenomen. De brieven van de hand van Delen bleven niet bewaard bij Buysse.

Het is niet zeker of zij nog met mekaar correspondeerden buiten de vermelde periode. Delen bewaarde veel ontvangen brieven, zodat het, ook omwille van zijn bewondering voor Buysse, weinig waarschijnlijk is dat hij brieven zou hebben vernietigd. Misschien bestonden nog sporadisch contacten na 1913. Ongetwijfeld bleef Delen het oeuvre van Buysse op de voet volgen, ook na 1918, want de anti-aktivistische Delen kon zich zonder twijfel verenigen met de pro-Belgische stellingname van Buysse.

Adriaan ('Ary') Jan Jozef Delen (Leuven 10 maart 1883 - Antwerpen 17 juni 1960), literator en kunsthistoricus, was te Antwerpen conservator van het Stedelijk Prentenkabinet (1936-1944) en hoofdconservator van het Museum voor Schone Kunsten (1944-1948). Publiceerde veel over Vlaamse grafiek. Zijn *Iconographie van Antwerpen* (1930) wordt nog steeds geraadpleegd. Op latere leeftijd verschenen twee naturalistische romans in de stijl van Elsschot, *Het donkere huis* (1952) en *Niemand ontsnapt dan zijn noodlot* (1953), gesitueerd in het Antwerps politiek en artistiek milieu. Delen studeerde met Willem Elsschot aan het Atheneum, waar hij onder invloed kwam van Pol de Mont. Vanaf dan engageerde hij zich sterk in het jonge literaire, wat anarchistisch getinte milieu van 'De Kapel' en de tijdschriften 'Ontwaking' en 'Alvoorder'. Hij bleef aan het Atheneum in voeling met de kringen 'Vlaamsche Bond' en 'Nieuwe Wegen'. Delen was een sociaal-democraat, die na de eerste wereldoorlog in de toenmalige B.W.P. uiterst links militeerde.

Hij bleef zijn hele leven bevriend met Elsschot, zodat hij vooral door de nauwe intellectuele bindingen tussen beiden af en toe op het voorplan trad om over zijn beroemde kameraad te getuigen. Zo in het interview dat G. 's-Gravesande van hem afnam in 1933. (Gepubliceerd in boekvorm in 1935 en herdrukt in 1979 in: *Sprekende schrijvers. Gesprekken met Nederlandse en Vlaamse letterkundigen* (p. 137-154) als *Ary Delen over Willem Elsschot en zichzelf*).

Delen was een non-conformistische, vrijzinnige, politiek linksradicale figuur, wiens scherp geprofileerde persoonlijkheid en zijn wat hoekig karakter bij zijn tijdgenoten algemeen bekend stonden. Zijn voorkeur voor een door ideologie en religie onbevoogde literatuur wekte de sympathie van Buysse op.

De hier afgedrukte correspondentie biedt een inkijk op de organisatie van de controversiële hulde van 1911 te Antwerpen, die de schrijver weer in de actualiteit bracht. Men ziet hoe de viering, aanvankelijk ontstaan als een idee in kleine kring, uitgroeit tot een echte ‘beweging’, die de pers beroert. Tevens vernemen we een aantal welomlijnde opinies van Buysse over de gang van zaken in het literaire wereldje. De plannen voor de viering krijgen gestalte vanuit de weinig bekende Antwerpse kring ‘Nieuwe Wegen’. Vervolgens ontstaat, na de hulde, een pennetwist rond de toekenning van de vijfjaarlijkse staatsprijs voor literatuur aan Streuvels; meteen weer een moment waarop literatuurgeschiedenis werd geschreven. De laatste brieven plaatsen Elsschot en zijn *Villa des Roses* in de kijker en signaleren ons een brief van Buysse aan Elsschot.

Buysse had met zijn correspondentie alvast geen literaire pretenties. Ook vloeiden de brieven hem niet zo vlot uit de pen. Wanneer Herman van Puymbrouck in 1929 vroeg: ‘Werkt u nog dagelijks?’, antwoordde Buysse: ‘Ik ben alle dagen hier in het Molenhuisje tot half een. Het schrijven is mij een genot, behalve als het correspondentie (sic) betreft. Dat gaat niet zoo gemakkelijk.’ (In: *Op Bezoek bij Cyriel Buysse*, in: *De Schelde*, 15 september 1929).

1

Afsnee bij Gent

23 Juli 1910

Waarde Heer Delen

Het was mij zeer aangenaam de verschillende nummers van *De Week*⁽¹⁾ te ontvangen en daarin, o.a. uw artikel over Hugo Verriest⁽²⁾ te lezen.

Sinds jaren vroeg ik mij af: hoe is 't mogelijk dat er niet eens een schrijver van vrijzinnige gedachte tegen dat onderling bekrompen elkander bewierooken opkomt? Maar niet alleen teekende niemand protest daartegen aan: de fameuze liberale vlaamsche bladen als *Volksbelang*⁽³⁾ en ook de *Vlaamsche Gazet*⁽⁴⁾ deden er aan mee, waren en zijn nog de nederige en duperige slippendragers van den ouden, sluwen pastoor. Verder werd, door

de Bom⁽⁵⁾ en van de Woestijne⁽⁶⁾ het lofdeuntje in de grootte Hollandsche bladen verspreid, zoodat nu iedereen in 't Noorden ook overtuigd is van de uitsluitende genialiteit van het viertal Gezelle - Verriest - Rodenbach - Streuvels, en van de minderwaardigheid aller andere Zuid-Nederlandsche schrijvers. Zelf kan ik er niet tegen protesteeren; men zou mij van jaloezie beschuldigd hebben, maar gij hebt een uitmuntend goed werk verricht met uw artikel en 't ware maar te hopen dat het in ruimen kring verspreid kon worden.

Wat die beruchte vergadering der Belgische letterkundigen te Brussel betreft, ik heb het toevallig door de dagbladen vernomen dat die heeft plaats gehad⁽⁷⁾. Ik hoorde van sommigen dat zij een uitnoodiging hadden ontvangen om die bij te wonen. Ik ontving, als naar gewoonte, niets, en kwam daardoor nog eens tot de voor de hand liggende conclusie, dat ik, als Vlaamsch letterkundige, nog te weinig heb gepresteerd om mede in dat voornaam gezelschap aan te zitten.

Uit dat alles blijkt mij eens te meer de volkomen onverschilligheid van ons volk waar het zijn artiesten geldt. Het is waarachtig niet om mijzelf op te hemelen; ik ga gerust mijn gang, ik werk voor mijn eigen genoegen en voor de enkelen die mij zullen begrijpen; ik voel de diepste onverschilligheid voor alle officieele belooningen en onderscheidingen; maar ik ben overtuigd, wil men morgen een volslagen nulliteit als een nationaal genie huldigen, hem met prijzen en eere teekens overladen, dat, buiten het heel klein kringetje van enkelen die beter weten *en den moed hebben om het te zeggen*, er uit ons onwetend volk geen enkele stem zal opgaan om daartegen te protesteeren. Men zou uit louter onwetendheid alles gelooven en uit diepe onverschilligheid er zich niet verder mee bemoeien.

Mijn dank voor uw daad! Het ware te hopen dat zij iets wakker kon schudden, maar ik betwijfel het zeer. 't Is immers veel gemakkelijker daar zijn hoofd niet mee te breken en wat kan 't de menschen overigens schelen!

Met vriendschappelijke gevoelens
Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) *De Week* was een Vlaamsgezind vrijzinnig blad dat van 2 oktober 1909 tot 18 mei 1912 elke zaterdag te Antwerpen verscheen, met als stichter, beheerder en drukker de literator Victor Ressler (1877-1955). Het editoriaal, 'Ons doel', in het proefnummer van 4 september 1909, sprak niet over een vrijzinnig profiel, maar over een blad, 'staande buiten de partijen en boven 't politiek geharrewar'. De medewerkers waren haast allen van uitgesproken vrijzinnige richting.

Daags voor de Buysse-viering verscheen op 8 april 1911 een nummer (2de jg., nr. 28), integraal aan de schrijver gewijd en voor deze gelegenheid voorzien van een omslag in kwaliteitspapier, met een foto van Buysse, middenin een krans getooid met een tiental boektitels. In totaal bevatten 16 pagina's o.m. werk van Buysse zelf, de novelle *Langs de Leie*, artikels en recensies door Herman van Puymbrouck en Leo van Riel, en verder 32 (meest korte) appreciaties van vrienden, waaronder Léon Bazalgette en Maurice Maeterlinck. Over twee bladzijden afgedrukt staat een gelegenheidslied met pianobegeleiding van Karel Candael op tekst van Siska van Daelen (ps. van Fanny Ressler-Delvaux, echtgenote van Victor Ressler): *Vlaanderen's Meesters. In diepe vereering voor Cyriel Buysse*. Bestaat ook in aparte uitgave. (Exemplaar in Archief en Museum

voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC) te Antwerpen, C142/L). Buysse dankte Ressler en zijn medewerkers op 14 april 1911. (AMVC, B995/B1, nr. 18.715/1).

- (2) A. Delen, *Paster Hugo Verriest en de Vlaamsche letteren*, in: *De Week*, 16 juli 1910. Op 28 juni 1910 had op de Brusselse wereldtentoonstelling de officiële openingszitting van de letterkundige afdeling plaats in aanwezigheid van de koning en de koningin en van een schare Belgische letterkundigen. Hugo Verriest sprak over Vlaamse letterkunde, wat uitdraaide op een verheerlijking van de Westvlaamse school. De toespraak van Verriest verscheen in *Dietsche Warande en Belfort*, 1910, nr. 8-9, p. 109-116.
Delen reageerde in zijn artikel o.m. als volgt: ‘Streuvels is voorzeker de machtige prozaschilder van zijn land en volk, maar nevens hem stond Reimond Stijns, staan Cyriel Buysse (die M. Verriest *nooit* noemde!), Aug. Vermeylen, Herman Teirlinck, Maurits Sabbe, Lode Baekelmans, Victor de Meyere, Gustaaf Dhondt, Gustaaf Vermeersch en zoo vele anderen. En hebben we waardeering voor de Clercq, toch zijn talrijke Vlaamsche dichters ons minstens even lief!’
Buysse vermeldde Delens artikel in zijn brief aan uitgever Van Dishoeck op 20 juli 1910. (Orig. in Ned. Letterkundig Museum, Den Haag. Fotokopie in AMVC, B995/Bi, nr. 126.164/37a-b).
- (3) *De Belgische letteren op de tentoonstelling*, in: *Het Volksbelang*, 44ste jg., nr. 28, 9 juli 1910. Behandelde ook Verriests lezing.
- (4) *Eene Plechtige Letterkundige zitting in de Tentoonstelling*, in: *Vlaamsche Gazet*, 7 juli 1910. Met samenvatting van Verriests toespraak, én zijn foto.
- (5) Emmanuel de Bom, *Paster Hugo Verriest te Antwerpen*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 29 april 1910 (avondblad A). Behandelde een voordracht in het Kunstverbond op 27 april over intellectueel ‘ontwikkelen’ in Vlaanderen.
- (6) Wellicht stonden Buysse hier nog Van de Woestijnes mededelingen in de NRC uit augustus 1909 voor ogen. Op 23 augustus stuurde de dichter een verslag in over *De Rodenbach's feesten*. Over het optreden van Verriest schreef hij: ‘Eene stem - uit het verleden. Want de pastor kan al mee spreken van vóór vijftig jaar. Toen was Guido Gezelle zijn meester. En: hoe donker in Vlaanderen! Eenigen tijd later: toen was hij zelf leeraar, de leeraar van - Berten Rodenbach...’ (K. van de Woestijnti, *Verzameld Werk*, dl. VI, 1950, p. 306).
- (7) Zie noot 2.

2

Afsnee bij Gent

11 Nov. 10

Waarde Heer Delen

Door vrij langdurige afwezigheid, vond ik eerst gisteren, bij mijn terugkomst uw brief. Denzelfden avond sprak ik er over met Gustaaf d'Hondt⁽¹⁾ en zei hem hoe sterk ik er tegen opzie om iets voor te lezen. Ik *kan* niet lezen, 't is mij fataal-onmogelijk. Ik vroeg aan d'Hondt, of er soms niemand zou te vinden zijn, die in mijn plaats voorleest. Hij zal u daarover schrijven. In elk geval wil ik heel gaarne op zoo een avondje komen om met u allen kennis te maken⁽²⁾

Met vriendelijke groeten

Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) Gustaaf D'Hondt (Sint-Denijs-Westrem 1865 - Gent 1938) werkte te Gent als gemeenteontvanger. In zijn verhalen en romans toonde hij zich een adept van het naturalisme. Samen met enkele Antwerpenaars nam hij het initiatief tot de Buysse-viering.
- (2) Bedoeld zijn de leden van 'Nieuwe Wegen. Vereeniging der oudleerlingen van het Koninklijk Atheneum van Antwerpen', op 4 september 1908 gesticht door enkele afgestudeerden die in hun studietijd lid waren geweest van de 'Vlaamsche Bond' aan het atheneum. 'Nieuwe Wegen' organiseerde lezingen en muziekavonden. In het bestuur zaten o.m. A. Delen, H. van Puymbrouck (secretarissen) en V. Ressler, R. de Bock (voorzitters). Enigen onder hen startten in 1909 het blad *De Week*.
Lode Baekelmans had Buysse al in september 1908, kort na de oprichting van de kring, gevraagd om iets te komen voorlezen. Hij wimpelde op 22 september 1908 de vraag af. 'De beste mijner werken verknoei ik erbarmelijk wanneer ik ze hardop voorlees. Ik kan 't eenvoudig niet'. (AMVC, B995/B1, nr. 127.890/13). Op 10 september 1909 meldde het bestuursverslag (voorbarig) dat Buysse 'een lezing (had) toegezegd voor de maand December'. (AMVC, W372/D). Het is niet duidelijk of Buysse een zitting heeft bijgewoond.

3

11 Febr. 11

SCHLOSSHOTEL ENDERLIN

Pontresina

Zeer geachte Heeren⁽¹⁾

Neemt het mij niet kwalijk dat ik u met potlood schrijf. Ik kon geen pen bemachtigen⁽²⁾. Ik kwam voor herstel van mijn gezondheid in Zwitserland, waar uw brief mij, met veel vertraging, volgde.

Ja, ik had door de dagbladen van uw vleierend plan gehoord⁽³⁾. Gaarne neem ik, voor mijn vrouw en voor mij, uw zeer gewaardeerde uitnodiging op 9 April aan.

Ik erken, dat het voor mij een groote verrassing is geweest. Ik dacht zeer zeker aan niets anders meer, dan nog enkele jaren rustig door te blijven werken, voor mijn eigen genoegen, en voor hen die wel met mij mee wilden voelen. Nu worde die rust gestoord, aangenaam gestoord, ik geef het toe, maar ik sta er toch nog zeer vreemd voor en vraag me vol twijfel af of ik het wel verdiend heb.

Uw hulde althans legt mij den plicht op die groote blijken van waardeering in de toekomst te blijven verdienen. Ik zal mijn uiterste best doen om hierin niet te kort te schieten en ik hoop erin te zullen slagen.

Geloof mij, met de meeste hoogachting
uw dankbare
Cyriel Buysse
P.S. 20 Februari hoop ik in Den Haag terug te zijn.

Eindnoten:

- (1) Ary Delen en zijn vrienden, organisatoren van de hulde. Voorzitter was volksvertegenwoordiger Louis Franck (1868-1937); Arthur H. Cornette (1880-1945) hielp Delen bij het secretariaatswerk. Reeds op 30 november 1910 verspreidden Delen, L. Baekelmans, R. Baseleer, V. de Meyere en G. D'Hondt onder een tiental personen een circulaire om een comité samen te stellen. Aanleiding hiertoe was het verschijnen van *Het Ezelken*. Een tweede circulaire kwam kort daarop en kondigde de viering aan voor 19 februari 1911. Later werd het feest naar 9 april verschoven. Tevens maakte men dan het gedetailleerd programma bekend. (Dokumenten in AMVC, B995/D). (Afgedrukt in *Stad Antwerpen. Huldebetoon Cyriel Buysse op Zondag 9 April 1911. Feestschrift*. (Antwerpen, 1911), p. 5-18). De combattieve Delen protesteerde op 28 januari met een brief in *De Week* tegen de bewering in dit blad (op 14 januari) dat het initiatief tot de viering zou uitgegaan zijn van Herman van Puymbrouck (die in maart 1911 een monografie over Buysse zou publiceren). Het plan ging volgens Delen uitsluitend uit van hem en zijn groep.
- (2) Vermeldenswaard is dat Buysse diezelfde dag op gelijkaardig briefpapier en eveneens met potlood, aan Herman van Puymbrouck verslag uitbracht over de achtergronden van de komende viering (Brief in AMVC, B995/B1).
- (3) B.v. in de *Vlaamsche Gazet* van 10 januari 1911 werd als hoofdartikel de circulaire opgenomen die het feest voor 19 februari aankondigde. In dezelfde krant was op 7 januari 1911 een stukje opgenomen over een Buysse-avond op 5 januari in het 'Vlaamsch Huis' te Brussel, waar V. de Meyere voor het studentengenootschap 'Geen taal, geen vrijheid' een studie over Buysse voorlas.

Het plan voor de viering vernam Buysse vanzelfsprekend niet voor het eerst uit de dagbladen. Hij was vrij snel op de hoogte van de circulaire van 30 november 1910. Aan Van Dishoeck schrijft hij op 8 december 1910: 'En nu is er, in België, een sterke beweging aan den gang om [tegen] die algemeene overrompeling van het particularistische Westvlaamsch element, eindelijk flink te keer te gaan. Het moet voorloopig nog geheim blijven, en u zult me dus plezier doen met er niet over te spreken, maar er wordt dezen winter, in Antwerpen, een manifestatie ingericht, die zich, om zoo te zeggen, met mijn naam zal wapenen, om, voor een andere litteraire opvatting dan de Westvlaamsche, recht van bestaan te vragen.' (Orig. in Ned. Letterkundig Museum, Den Haag. Fotokopie in AMVC, B995/B1, nr. 126.164/39a-b).

4

Den Haag

11 Laan van Meerderv[oort]

13 Maart 11

Zeer geachte Heer Delen,

Spijt het de leden van het comiteit nog niet dat ze met het plan om mij te huldigen begonnen zijn? Ik lees zoo nu en dan de couranten en merk dat er heel wat om mijn naam gevochten wordt. De klerikale heeren zijn beslist ziek geworden na de lezing van het *Ezelken*⁽¹⁾. Dat was ook wel te verwachten na alles wat ze reeds van mij hebben te slikken gekregen. Maar benevens deze ongezonde heeren zijn er ook een aantal Vlaamschgezinden, die mij de woorden van vroeger niet kunnen vergeven en van hun standpunt hebben die menschen volkomen gelijk⁽²⁾. Daarom zou ik het ook gansch rechtvaardig vinden, als men mij nu maar ongenadig de vroegere zonde deed uitboeten. Ik voel zelf dat ik een moeilijk te huldigen persoonlijkheid ben⁽³⁾.

Ik schrijf u dit om u volle vrijheid van handelen te geven en de viering eenvoudig af te schaffen in geval het comiteit mijn ernstige bezwaren mocht deelen. Mijn dankbaarheid zal daarom geen zier verminderen. Ik heb het op zéér hoogen prijs gesteld, dat zoo iets voor mij nog mogelijk werd geacht en dat blijvend gevoel is zeker wel het beste en het dierbaarste wat mij kon te beurt vallen.

Wilt ge mij eens uw antwoord en de gevoelens van het comiteit (in volle vrijheid gëuit) daarover meedelen?

Intusschen blijf ik, met de meeste hoogachting

uw d^r

Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) Omstreeks november 1910 verscheen bij C.A.J. van Dishoeck *Het 'Ezelken'*. *Wat niet vergeten was*, met een handversiering van Herman Teirlinck, *Verzameld Werk*, dl. 2, p. 617-878). De roman wekte bij katholieke critici beroering omwille van de daarin geopperde verhouding tussen een geestelijke en zijn jonge dienstmeid. Stond Buysse bij de katholieken al niet in een gunstig daglicht, dan was dit een aanleiding te meer om zijn werk te veroordelen en de verspreiding ervan af te remmen. Naar aanleiding van het verschijnen van *Het Ezelken* verspreidde de Gentse boekhandelaar en literator Adolf Herckenrath (1879-1958) een circulaire met de mededeling dat men zich bij hem 12 titels van Buysse tegen een gunstprijs kon aanschaffen. De oorspronkelijke handelsprijs bedroeg 60,70 fr.; hij zou ze nu aan 40 fr. leveren. (Dokument in een door H. Coopman Thzn. samengesteld Buysse-convoluut. AMVC, B995/D).
- (2) Buysse doelt hier op het artikel *Flamingantisme en Flaminganten* (*De Amsterdammer*, 17 januari 1897), waarin hij de leidende vlaamsgezinden gebrek aan principvastheid, kortzichtigheid (meer bepaald t.o.v. de Franse cultuur) en politiek conformisme aanwrijft. Zijn Haags huwelijk stelde hem in een financieel onafhankelijke positie, zodat hij heel wat vrijer stond tegenover een aantal figuren uit de Vlaamse beweging. Later zag hij in dat hij wat te hard van stapel was gelopen. Het odium van anti-flamingant bleef evenwel bij velen over de figuur van Buysse hangen. (Zie ook: A, van Elslander, *Cyriel Buysse. Uit zijn Leven en zijn Werk*, dl. II, 1961, p. 6-17). Zijn oude scherpe visie had hij reeds herzien in een brief gedateerd Den Haag 1 maart

1909 in de *Vlaamsche Gazet* van 3 maart 1909. Hij stelde toen dat zijn houding uit 1897 was ingegeven doordat hij ‘al te zeer een *goede* zaak met een *verkeerde* hoofdleiding verwarde’ (*Verz. Werk*, dl. 7, p. 310-311).

- (3) Hij had inmiddels toch niet alle verdachtmakingen over zich heen laten gaan. In een lezersbrief van 20 februari 1911, gepubliceerd in *De Week* op 25 februari ging hij in tegen de bewering als zou zijn viering zijn opgezet vanuit negatieve gevoelens t.o.v. bepaalde Vlaamse schrijvers en met name Streuvels. (*Verz. Werk*, dl. 7, p. 318-319).

5

Den Haag

11 Laan v[an] Meerderv[oort]

18 Maart 11

Waarde Heer Delen

Het feest gaat dus door.

Ik dank u voor uw schrijven, dat mij nu een helderen blik op den toestand heeft gegeven. Hier, in Holland, wordt de houding der klerikalen in die zaak over 't algemeen scherp afgekeurd.

Volgende week verschijnt er een artikel van G. d'Hondt, in de *Groene Amsterdammer*⁽¹⁾, dat nog eens een eigenaardig licht over sommige Vlaamsche toestanden zal werpen. Ik heb het niet gelezen, maar hoorde van den hoofdredacteur dat het heel goed moet zijn. 't Is jammer dat het zoo moet loopen, maar het kan niet anders: die fanatieke kerels dwingen ons tot den strijd: werkelijk een strijd om het onafhankelijk bestaan van onze kunst.

Naar Antwerpen zouden nu ook graag, benevens mijn vrouw, mijn zoon René en mijn twee aangetrouwde dochter[s]: Mary en Thea Tromp meekomen⁽²⁾. Die zouden dus ook deelnemen aan het banket. Maar zoo lijkt het wel een beetje op een invasie en ik zou het comiteit willen voorstellen mij de deelneming van mijn zoon en dochters te laten bekostigen. Mijn zoon, die slechts 13 jaar oud is, zou wel, aan het banket, naast een van zijn zusters moeten zitten. Gij zult ook de toetreding ontvangen, of reeds ontvangen hebben, van mijn vriend den franschen schrijver Léon Bazalgette⁽³⁾ uit Parijs (de auteur van 't prachtig boek over Walt Whitman)⁽⁴⁾. Daar hij geen Vlaamsch verstaat, zag ik hem gaarne (als 't mogelijk is) aan het banket geplaatst tusschen of bij Emile Claus⁽⁵⁾ en de hollandsche schrijfster B. Stolk⁽⁶⁾ uit Den Haag, die hem beiden goed kennen.

Nog iets: Ik heb vernomen dat de bekende schilder H.W. Mesdag⁽⁷⁾, Laan van Meerdervoort, Den Haag, zijn verwondering heeft uitgedrukt, geen circulaire voor mijn feest ontvangen te hebben. Stuurt er hem s.v.p. een, liefst onder gesloten enveloppe. Anders gaat het wellicht onder zijn drukke correspondentie verloren.

Ik denk dat wij 's avonds 8 April in Antwerpen aankomen en in het Grand Hotel⁽⁸⁾ afstappen. Dat is, meen ik, wel een goed hotel?

Met vriendelijke groeten
Cyriel Buysse

P.S. Mijn compliment over uw Ensor-studie⁽⁹⁾. Zij trekt hier zeer de aandacht.

Eindnoten:

- (1) Gustaaf D'Hondt publiceerde op 9 april 1911 in *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland* een kritisch artikel: *Een hulde aan Cyriel Buysse of een beetje van de physionomie onzer hedendaagsche letterkundige wereld*, waarin hij de hele discussie rond Buysse uitspelt. Buysse had de bijdrage van D'Hondt zelf bij hoofdredacteur Wiessing nadrukkelijk aanbevolen in een brief van 10 maart. Buysse beweerde zelf al een tijdlang een artikel te hebben willen schrijven 'voor *de Groene* over sommige Vlaamsche en Belgische toestanden van den tegenwoordigen tijd', toen hij vernam dat D'Hondt aan iets gelijkaardige werkte! (Orig. in Ned. Letterkundig Museum, Den Haag. Fotokopie in AMVC, B995/B1, nr. 126.140/2a-b).
- (2) Op 1 oktober 1896 huwde hij in Haarlem met Nelly Dyserinck (° Haarlem, 29 november 1863), weduwe van Theo Tromp (1857-1891). Zijn zoon René Cyriel werd geboren in Den Haag op 28 augustus 1897 en overleed te Gent op 24 september 1969. De 'aangetrouwde dochters' zijn de stiefdochters uit het eerste huwelijk van zijn vrouw. Er was nog een derde dochttertje, Inez.
- (3) Léon Bazalgette (1865-1929), Frans criticus en literator, met bijzondere belangstelling voor de Angelsaksische cultuur. Hij propageerde het werk van Buysse in Frankrijk. Buysse werkte mee aan diens tijdschrift *Magazine International*. Zij gingen ook vaak samen op reis. Bij de dood van zijn vriend schreef Buysse een in memoriam, 'Bazal' en Flandre, in *Europe* (dl. 20, 15 juni

- 1929; *Verz. Werk*, dl. 7, p. 858-863). Het AMVC bewaart een originele foto van Buysse samen met Bazalgette op wandel te Nice in 1926. Volgens handschriftelijke nota van Buysse werd de foto genomen door de Roemeense schrijver Panaït Istrati. (B995/P, nr. 10.113).
- (4) *Walt Whitman, l'homme et l'oeuvre*. Parijs, 1908, 515 p.
 - (5) Emile Claus (1849-1924). Na zijn studies te Antwerpen vestigde hij zich te Astene. Had ook een atelier in Parijs, waar hij in de kringen van de Franse impressionisten vertoefde. Voorstander van het luminisme. Buysse behoorde tot zijn intimi; zij kenden mekaar meer dan 30 jaar. Na Claus' dood publiceerde hij: *Emile Claus. Mijn broeder in Vlaanderen* (1925). (*Verz. Werk*, dl. 6, p. 1204-1250).
 - (6) B. Stolk, Nederlandse schrijfster van reportages en novellen (o.m. in *Groot Nederland; Begin* (1912) en *Het prinsesje met de pauwen* (1913)). Bewoog zich in Buysse's Haagse kennissenkring en bezocht hem ook in Gent, waar hij haar per auto rondleidde. Het AMVC bewaart in dossier B995/K een ongedateerd dagbladknipsel (uit *Het Vaderland*, zie de bijdrage van Nop Maas, hiervóór p. 10) dat een artikel van haar uit het blad *Auto* citeert. Hierin verhaalt zij zulk gemotoriseerd bezoek. Een brief aan Virginie Loveling (Den Haag, april 1912) ondertekende zij met 'Bé Stolk' (Unie. bibl. Gent, Hs. 3427A (151)).
 - (7) Hendrik Willem Meedag (1831-1915), Nederlands schilder, leerling van o.m. W. Roelofs en L. Alma Tadema. Van 1867 tot 1869 werkte hij te Brussel. Dan vestigde hij zich in Scheveningen. Beroemd door zijn 'Panorama van Scheveningen' (1880-1881), het cirkelvormig opgestelde doek dat nu nog als het 'Panorama Mesdag' aldaar te bezichtigen is. In 1911 haalde het de actualiteit omdat er elektrische verlichting in werd aangebracht. (*Wereldkroniek*, 18de jg., nr. 1, 1 april 1911, p. 4. Met foto).
 - (8) Het classicistische 18de eeuwse patriciërshuis Van Ertborn (Maarschalk Gérardstraat 4) werd in 1884 als hotel ingericht. Later werd het tot bankgebouw omgevormd en momenteel biedt het onderdak aan het Nationaal Hoger Instituut voor Dramatische Kunsten, de Studio Herman Teirlinck.
 - (9) Artikel *James Ensor*, opgedragen aan Max Elskamp, in: *Elsevier's geïllustreerd maandschrift*, jg. XXI, dl. XLI, 1911, p. 161-176. Met buitentekstplaat.

6

Den Haag

21 Maart 11

Waarde heer Delen,

Wij zullen dus maar, al gaat het haast over de grens van 't onbescheidene, van de zoo vriendelijke gastvrijheid door het comiteit ons aangeboden, ruim gebruik maken. Tijdig ontvangt ge bericht over het uur onzer aankomst. Ziehier nog enkele adressen waar gij het prospectus, waarschijnlijk met succes, zoudt kunnen zenden:

Den heer en Mevrouw H. de Ranitz, Nassaulaan Den Haag.⁽¹⁾

Heer en Mevr. Hofstede Alexanderstraat Den Haag (1)

Heer en Mevr. Polvliet de Wittstein Pfister Parkstraat Den Haag (1)

Oud Gouverneur-Generaal en Mevr. W. Rooseboom Laan Copes Den Haag (1)

Dr Hendrik Muller Oud consul-generaal van Oranje Vrijstaat Den Haag (1)

Jhr D. Roëll Nassau Plein Den Haag

Den Heer P. Van der Stijlen 5 Nieuwe Gracht Haarlem (1)

Admiraal Derx Haarlem

Admiraal Engelbrecht Den Haag

Den Heer Herman Broos Haarlem (1)

Den Heer Van der Valck - Wijnands Haarlem

Mej. B. Stolk Prinses Mariestraat Den Haag (1)

Heer en Mev. L. Van der Mandele, Koninginnegracht Den Haag (1)

Heer en Mevr. Schiff Scheveningen (1)

Jh^r Van Riemsdijk Aerdenhout Haarlem (1)

Bazalgette komt vast en zeker (1)

Mej. Stolk is nog twijfelachtig.

Ik schreef zelf naar Grand Hotel om kamers te bespreken.

Met vriendelijke groeten en tot binnenkort.

Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) Schreef in voor het huldebetoon van 9 april 1911. Zie lijst van aanwezigen in *Feestschrift...*, p. 33-44. 350 personen en verenigingen schreven in.

7

Bravo! voor het artikel. Dat is nu eens pootig gesteld en flink gezegd. Kunt ge mij dat nummer van de *Vlaamsche Gazet*⁽¹⁾ niet zenden? Ik las het hier op de sociëteit⁽²⁾, maar kan het nergens knopen.

Met vriendelijke groeten en oprechten dank

Cyriel Buysse

Den Haag

22 Maart 11

Eindnoten:

- (1) Misschien gaat het om het artikel van A.D. (Ary Delen?) in de *Vlaamsche Gazet* van 11 maart 1911: *Brief uit Parijs. Voordracht over de Vlaamsche Beweging door hoogleeraar Wilmotte van Luik in de Sorbonne te Parijs*. Wilmotte stond positief kritisch t.o.v. de Vlaamse beweging.
- (2) De 'Nieuwe of litteraire sociëteit', een ontmoetingsplaats van literatoren en kunstenaars, in Den Haag bekend als 'de Witte'. Buysse was wellicht lid vanaf het begin van zijn verblijf in Den Haag. Een brief van 18 juni 1896 aan zijn oom Auguste Buysse schrijft hij op briefpapier van deze 'sociëteit'. In *Cyriel Buysse. Brieven aan familieleden. II. Auguste en Albert Buysse*, uitgegeven door A. van Elslander en A.M. Musschoot, in: *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, dl. II, p. 50.

8

Den Haag 28 Maart 11

Waarde Heer Delen

Uw brief met genoegen ontvangen. Ik maak niet graag propaganda voor mijzelf, maar de aanrandingen van de klerikale pers hebben mij om zoo te zeggen in staat van zelfverdediging gesteld en ik heb u die enkele hollandsche adressen opgegeven, om aan onze tegenstrevers eens te kunnen bewijzen dat andere personen, en niet van de geringste, hun kleinzielige vijandigheid niet deden. Trouwens, ik heb mij daar verder niet mee hoeven bemoeien; die menschen komen voor hun eigen genoegen, ik wist dat ze gaarne wilden komen en heb hen slechts in de gelegenheid gesteld zulks te kunnen doen. Er zijn belangrijke personages onder, b.v. Mr. Rooseboom⁽¹⁾, oud gouverneur-generaal van Ned. Indië en zijn vrouw en gij zult zeker wel willen zorgen, dat zij een goede plaats aan tafel krijgen. Ook Mevrouw Dyserinck - Wijnands, uit Haarlem, ben ik zoo vrij u aan te bevelen. Die is de moeder van mijn vrouw en zou dus wel graag in onze buurt een plaats krijgen. Gisteren zijn verschillende Potos van mij genomen voor de *Wereldkroniek*⁽²⁾. Die zullen dus het állernieuwste zijn. Zoodra ik ze ontvang, waarschijnlijk overmorgen, zend ik u het beste ervan. Ik denk niet dat Maeterlinck⁽³⁾ op het banket komt. Hij heeft ingeteekend uit oude vriendschap en zit in 't Zuiden. Ik heb meelijden met u, voor al uw werk.

Wel hartelijk dank

Uw d^r Cyriel Buysse

[In de marge:] Ik kon nog meer adressen geven, maar vond het genoeg.

Eindnoten:

- (1) Willem Rooseboom (Amsterdam, 9 maart 1843 - Den Haag, 6 maart 1920). Van 1899 tot 1904 was hij gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Van dan af trok hij zich uit de politiek terug en vestigde zich in Den Haag.
- (2) Fotoreportage gepubliceerd bij het artikel *Het huldebetoon aan Cyriel Buysse* (*Wereldkroniek*, 18de jg., nr. 1, 1 april 1911, p. 5-6), met o.m. enkele weinig bekende foto's: Buysse in de tuin, terwijl hij één van de dochters voorleest, en zijn zoon René met een golfstok in de hand.
- (3) Maurice Maeterlinck (1862-1949) was sedert de jaren 1890 een vertrouwde vriend van Buysse. (Zie ook: A. van Elslander, *o.c.*, dl. II, p. 18-22). Maeterlinck stuurde voor de viering een huldeadres, dat tijdens het banket werd voorgelezen. Het ving aan met: 'Je place mon vieil ami Buysse parmi les trois ou quatre grands conteurs rustiques de ces cinquante dernières années.' (Tekst volledig in *Feestschrift...*, p. 54-55, in *De Week* van 8 april 1911 en in A. van Elslander, *o.c.*, dl. II, p. 63).
Zij zochten mekaar een paar maal per jaar op. Zo bracht Buysse in *Groot Nederland* (juni 1913, p. 728-736) verslag uit over zijn bezoek *Bij de Maeterlinck's te Nizza*, later opgenomen in de bundel *Per auto* (1913). (*Verz. Werk*, dl. 6, p. 375-383). (Zie ook: A. van Elslander, *Buysse en Maeterlinck*, in *Annales Fondation Maeterlinck*, t. 25, 1979, p. 19-42; opgenomen in *Terugblik. Opstellen en toespraken*, Gent, 1986, p. 147-166).

9

Den Haag 30 Maart 11

Waarde Heer Delen, hierbij twee fotos, waarvan de eene (die met den hoed op) nog nimmer is gereproduceerd⁽¹⁾. Ik zend u ze maar omdat ze beiden goed gelukt zijn en dat die van de Wereldkroniek wellicht te laat zou kunnen komen. Alleen verzoek ik u beleefd mij die na gebruik terug te willen zenden, omdat het de twee laatste zijn, die ik bezit. Er is mij daar nog eens een lief artikeltje gezonden uit *De Vlaamsche Strijd van Maart*⁽²⁾. De bekrompenheid van die lui gaat werkelijk alles te boven. Ils sont indécrottables!

Vriendelijke groet

Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) Foto als frontispice in *Feestschrift* en later o.m. in *Cyriel Buysse. 1859-1932 Album samengesteld ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van zijn overlijden*. Gent, 1982, p. 81. Originele door Buysse aan Delen gestuurde foto, met adres van Delen op versozijde, in AMVC, B995/P, nr. 16.234.
- (2) Het met X.X. ondertekende artikel *Cyriel Buysse gevierd* (*De Vlaamsche Strijd*, maart 1911) erkende Buysse's literair talent, maar laakte het morele karakter ervan. 't Is onzedelijk, in de hoogste mate.' 'En deze boeken worden in Holland uitgegeven, waar men ons aldus op de schromelijkste wijze lastert.' Aan deze oprispingen lagen andermaal zijn uitlatingen uit 1897 tegen het flamingantisme ten grondslag.

10

Ziehier nog enkele adressen:

Mejonkvrouw E. Labouchère te Rijswijk bij Den Haag

Mevrouw De With van Andringa de Kempenaar Groot Hertoginnelaan Den Haag⁽¹⁾

Den Heere W. Vissering Anna Paulownastraat Den Haag

Mejuffrouw G. van Maanen Zeestraat 69 Den Haag

Wij komen zaterdag om 5.20 in Antwerpen aan en stappen af in Grand Hotel
vriendschappelijk

Cyriel Buysse

Den Haag

3 April 11

Eindnoten:

- (1) Ingeschreven voor het huldebetoon van 9 april. Zie ook brief 6, noot 1.

11

Den Haag 4 April 11

Waarde Heer Delen, met ons komen zaterdag in Antwerpen aan de heeren de Ranitz⁽¹⁾ en Hofstede⁽²⁾. Deze zouden dolgraag eens een poesjenellenkelder⁽³⁾ zien. Zou er geen middel zijn om dat zaterdag avond te vinden? Ik weet dat gij goed op de hoogte zijt, en ik wou het ook wel graag nog eens zien.

Vriendschappelijk

Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) H. de Ranitz, advocaat uit Den Haag.
 (2) Cornelis Hofstede de Groot (Dwingelo, 9 november 1863 - Den Haag, 14 april 1930). Na enkele jaren werkzaamheid aan Duitse en Nederlandse musea, vestigde hij zich vanaf 1898 in Den Haag als onafhankelijk kunsthistoricus. Zijn archief ligt aan de basis van het 'Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie' in Den Haag.
 (3) Buysse en zijn gasten konden zich voor een bezoek aan het legendarische volkse marionettentheater de 'Poesje' of aan één van de andere toen nog bestaande poesjenellenkelders, nauwelijks een betere gids dromen. Zij kenden ongetwijfeld Delens artikel *Het poppenspel in Vlaanderen* (*Elsevier's geïllustreerd maandschrift*, jg. XX, dl. XXXIX, 1910, p. 96-115). Een door Delen aan Lode Baekelmans opgedragen overdruk hiervan werd gedateerd 3 februari 1910 (AMVC, D295/D). Delens aandacht bleef naar dit onderwerp uitgaan. In 1916 publiceerde hij *Het Poppenspel in Vlaanderen* (48 p.) en twee jaar voor zijn dood, *De Antwerpse poesjenellenkelder*, in tijdschrift *Antwerpen* (4de jg., nr. 1, april 1958, p. 39-41).

12

[poststempel Den Haag, 13.4.1911]

Zeer geachte Heer, In dank de couranten ontvangen! - Nu moet U vooral het *ochtendblad* Rotterdammer van Dinsdag en vervolg in het *avondblad* van Woensdag lezen⁽¹⁾. Alleraardigst.

Met de Nieuwe Courant ben ik 't geheel oneens. Ik moet eens informeeren wie de verslaggever is⁽²⁾. - Aan U ook nogmaals ons aller hartelijken dank. Het feest heeft onze verwachtingen verre overtroffen.

Vele groeten en hoogachtende gevoelens.

Mevr. Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) De artikels in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* zijn van de Antwerpse correspondent Emmanuel de Bom (1868-1953). Het gaat om resp. *Cyriel Buysse weer thuis* en *Slot van den Cyriel Buysse-dag*, verschenen op 11 april (ochtendblad A) en 12 april (avondblad B). De Bom had te voren aan de hulde al drie andere bijdragen gewijd: *Rond een Cyriel Buysse viering* (6 april, avondblad B), *Cyriel Buysse* (9 april, ochtendblad B) en *De Cyriel Buysse-dag* (10 april, avondblad D). (Exempl. in AMVC, B995/K en daar tevens in B708/K: Knipselboek van Em. de Bom, dl. XI). (Zie ook: Paul van Tichelen, *Bibliografie van en over Emmanuel de Bom*, Gent, Kon. Vl. Ac. voor Taal- en Letterkunde, 1944, nrs. 959, 962-965). Buysse dankte De Bom op 14 april 1911: 'Dat zijn prachtartikels van u in de Rotterdammer! Niet alleen omdat ze zoo gunstig luiden over mijn feest, maar om zichzelf, om hun gloed, om hun geestdrift. Hartelijk dank; en laten we nu eens trachten wérkelijk iets voor 't mooie Vlaanderen te doen.' (AMVC, B995/B1, nr. 63.061/9a).
- (2) De identiteit van deze correspondent kon niet worden achterhaald.

13

Haarlem 20 April 11

Waarde Delen,

Heb ik gehoord, of gedroomd, dat al de inschrijvers op het album⁽¹⁾ een gedenkschrift met mijn foto ontvangen? Ik vraag het u maar omdat zulks *mijn* taak (namelijk het afzonderlijk dankbetuigen) zeer zou vereenvoudigen.

Wilt ge mij daarover, per omgaande, een woordje schrijven naar *Nevele, Oost. Vl.* waar ik morgen hoop aan te komen.

Vriendschappelijk

Cyriel Buysse

Eindnoten:

(1) Bedoeld is het *Feestschrift*. Zie brief 15, noot 1.

14

Waarde Delen

Als ik een uitnodiging van de Vereeniging van Letterkundigen⁽¹⁾ ontvang, zal ik er waarschijnlijk wel naartoe gaan, maar tot nu toe ontving ik er geen. Voor de Leie ijveren wij sterk. Ik schreef nog eens artikels in *Vlaamsche Gazet*⁽²⁾ en *Flandre Libérale*⁽³⁾.

Beste groeten
 Cyriel Buysse
 Afsnee
 8 Juli
 11

Eindnoten:

- (1) Delen had hem wellicht gevraagd lid te worden van de ‘Vereniging van Vlaamse Letterkundigen’. Op de algemene ledenvergadering van 29 januari 1911 was Delen, die lid was van bij de oprichting (24 november 1907), tot tweede secretaris benoemd. Buysse was in 1905 stichtend lid - als enige Vlaming - van de Nederlandse ‘Vereniging van Letterkundigen’.
- (2) In *Vlaamsche Gazet* (14 juni 1911) verscheen een artikel van A.D.L.: *Laat ons de Leie!*, dat refereert naar een bijdrage van Buysse uit 1909. A.D.L. (= Amand de Lattin (1880-1959), in 1910 stichter van de hierna genoemde vereniging) was door Buysse op de hoogte gebracht van het feit dat men de plannen tot rechtekking van de rivier zou doorzetten. Het lag in de bedoeling van De Lattin om met de ‘Vereniging tot behoud van Natuur- en Stedschoon’ een protestactie op het getouw te zetten. Buysse schreef al op 27 oktober 1909 een artikel in de *Vlaamsche Gazet*, met de oproep ‘Laat ons de Leie!’, tegen de plannen om de rivier juist vóór de stad Gent recht te trekken. (Ook in *De Week*, 30 oktober 1909 en in *Verz. Werk*, dl. 7, p. 312-313).
- (3) In deze krant werd een artikel van Buysse rond dit tijdstip niet teruggevonden.

15

Afsnee
 9 Aug 11
 Amice

Hartelijk dank voor de verzending. Het boekje⁽¹⁾ ziet er allerkeurigst uit en is een aardige slotklank van een onvergetelijk mooi feest.

Nogmaals U allen hartelijk dank
 Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) Het *Feestschrift...* (64 p.) werd gedrukt bij Van Os - De Wolf te Antwerpen en omvat de circulaire, de ledenlijst van het comité, het programma, de redevoeringen tijdens de ontvangst op het stadhuis, in de schouwburg en nadien op het banket, en tevens de lijst van de intekenaars op de viering. De teksten zijn van Louis Franck, Jan de Vos, Cyriel Buysse, Edward Anseele, Willem Meyer, Willem Rooseboom, Camille Lemonnier, Maurits Sabbe. Louis Franck las een hulde voor van Maurice Maeterlinck. Een verslag van S[egher] R[abauw] (ps. van Victor Ressler) in *De Week* (15 april 1911) vermeldt nog toespraken van Leo Simons en Pol de Mont, en maakt melding van de uitvoering van een lied door de bariton Willem Taeymans, speciaal gecomponeerd door Paul Gilson op tekst van Léonce du Catillon. (*Mét de muziek in De Week*, 8 april 1911). Het is merkwaardig dat de volledige tekst van Buysse's dankwoord niet in

Feestschrift staat, terwijl die daags na het feest verschenen was in De Boms correspondentie in de NRC van 11 april én in *De Week* van 15 april. Ook bij A. van Elslander, *o.c.*, dl. II, p. 64-65. (Hs. in AMVC, B995/H). Over de toespraak schreef Buysse aan De Bom de ochtend na het feest, op briefpapier van het 'Grand Hôtel': 'Hartelijk dank, ik heb goed geslapen; met een zéér lichten kater opgestaan. Mijn speech, helaas! is in de verwarring van het afscheid zoek geraakt; maar straks komt Delen bij mij en die zal hem voor mij wel opsporen. Onmiddellijk stuur ik hem je dan.' (AMVC, B995/B1, nr. 63.061/12).

16

Afsnee

29 Aug 11

Amice,

De Ridder⁽¹⁾ heeft er mij ook over geschreven, maar mijn artikel was alvast gezonden aan de Telegraaf⁽²⁾, Amsterdam, waarin het spoedig zal verschijnen. Daaruit kunt ge alles putten wat ge wilt. Vindt ge 't echter noodig om nog wat meer te hebben, dan zal ik het gaarne doen. Wacht in elk geval de verschijning van 't artikel af.

Vriendelijke groet

Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) André de Ridder (1888-1962) had als redactiesecretaris van *De Boomgaard* Buysse om een reactie gevraagd op de toekenning van de vijfjaarlijkse literatuurprijs aan Streuvels, dit voor het referendum dat hij hierover in het tijdschrift had opgezet. Buysse schreef hem op 27 augustus 1911 dat hij zijn mening al eerder in een artikel had geformuleerd: 'daaruit zult ge alles kunnen putten wat ge voor uw referendum noodig hebt'. (AMVC, B995/B1, nr. 68.562/680a). Blijkbaar had De Ridder Delen verzocht ook van zijn kant Buysse om zijn opinie te vragen.
- (2) Zie brief 17, noot 1.

17

20 Sept 11

Afsnee

Amice, over die kwestie van den vijfjaarlijkschen prijs⁽¹⁾ zal ik maar niets meer schrijven. De geheele Vlaamsche Academie⁽²⁾, met keurraad en wedstrijd, is mij geen regel schrift meer waard.

Vriendschappelijk

Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) Op 13 mei 1911 ontving Streuvels voor de tweede opeenvolgende maal de vijfjaarlijkse prijs van de Nederlandse letterkunde. In de jury zetelden Jan Bols, Willem de Vreese, Jan Bouchery, Gustaaf Segers en Charles Lecoutere (secretaris). Onmiddellijk kwam kritiek los van literatoren die oordeelden dat men Buysse had moeten bekronen. De zaak bleef maandenlang perspolemieken uitlokken.

In *Oprechte Dankbetuiging* gaf Buysse in *De Telegraaf* (3 september 1911) een met humor gekruide kritiek op de jurybeslissing. (*Verz. Werk*, dl. 7, p. 338-344). Hij sloot zijn bijdrage af met: 'Dat ik niet mee doe in officiële wedstrijden; dat ik er nooit heb aan meegedaan en er nooit zàl aan meedoen; en dat die fameuze heeren van den beruchten Keurraad gewoonweg de waarheid verdraaien, waar zij in hun knoeierig officiël verslag vermelden: 'Van Buysse ontving de Keurraad drie uitvoerige romans en een reeks schetsen ter bespreking.' Van Buysse ontving de Keurraad niets en van Buysse zàl hij ook nooit iets ontvangen. Dat is en blijft de eenige en zuivere waarheid.'

Het artikel werd met een inleiding verkort overgenomen in *De Boomgaard* (2de jg., nr. 9-10, sept.-oct. 1911, p. 617-622), samen met de antwoorden van 25 Vlaamse auteurs op het referendum.

Delen laakte het jurysysteem als volgt: 'Het ras der lustucms is eeuwig, en eens de tegenwoordige voddeventen verdwenen, zullen er uit de huidige generaties weer genoeg leege vaten bij elkaar kunnen gezocht worden, om een nieuwe academiejury samen te stellen.' Over het verslag van Lecoutere zegt hij: 'het heeft me drie volle dagen dol plezier bezorgd.' (*De Boomgaard*, 1911, p. 586-587).

Over de prijs in huldealbum *Cyriel Buysse*, p. 89 en in A. van Elslander, *o.c.*, dl. II, p. 65-69.

- (2) De 'Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde' stelde onder haar leden de keurraad voor de vijfjaarlijkse prijs samen. Pas op 19 november 1930 werd Buysse lid van de Academie.

18

17 April 12

Den Haag 11 Laan van Meerdervoort

Waarde Delen, ik kom zoeven uit België terug en verneem dat gij maandag op Oefening⁽¹⁾ komt lezen. Wilt gij ons het genoegen doen dien dag om half zeven bij ons te dineeren? Ik had u zoo gaarne ook te logeeren gevraagd, maar het geheele huis is op 't oogenblik vol. Ik hoop dat ikzelf maandag nog in Den Haag zal zijn, maar weet het niet zeker. Mijn zuster⁽²⁾ in Gent is erg ziek en wellicht word ik daarheen geroepen. Laat ons hopen van niet. In elk geval vertrek ik op zijn allerlaatst dinsdag ochtend weer naar België. Een enkel woord antwoord s.v.p.

Vriendschappelijk

Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) Delen hield op 29 april 1912 voor het Haagse letterkundige genootschap 'Oefening kweekt kennis' (opgericht in 1834) een lezing over *Cyriel Buysse en de toestand van de hedendaagsche Vlaamsche letteren*. Buysse was van deze vereniging lid van 1896 tot 1924. (Zie: S.W.F. Margadant, *Geschiedenis van het letterkundig genootschap 'Oefening kweekt kennis' 1834-1934*. Den Haag, 1934, p. 123).
- (2) Alice Buysse (Nevele, 8.7.1868 - Gent, 25.1.1963), huwde in 1892 met Edmond de Keyzer; was bedrijvig in caritatieve verenigingen, o.m. in de dierenbescherming, en zetelde enkele jaren voor de liberale partij in de Gentse gemeenteraad.

19

22 April 12
Nevele bij Gent

Waarde Delen

Het spijt me zeer dat mijn schrijven u zoo in de war bracht. 't Is de schuld van mijn 'vrouwen'⁽¹⁾ die mij verzekerden dat de lezing vandaag plaats had.

Nu zit ik hier te Nevele voor ruim een maand zoodat ik u niet in Den Haag zal zien. Het spijt me wel. Zie ik u zondag in Gent? Ook enkele van mijn 'vrouwen' komen daar, maar hopen toch wel nog op tijd maandag in Den Haag terug te zijn om uw lezing bij te wonen.

Vriendschappelijk
Cyriel Buysse

Eindnoten:

- (1) Zijn echtgenote en de drie dochters Inez, Mary en Thea Tromp.

20

7 Mei 12
Nevele bij Gent

Amice, zend mij het handschrift⁽¹⁾. Er is echter geen haast bij want als jury-lid van de prijsvraag *Groene Amsterdammer*⁽²⁾ heb ik eerst nog 371 novellen te lezen (authentiek!). Ik denk half Juni daarmee klaar te komen. Daarna zal ik onmiddellijk het werk van uw vriend ter hand nemen. - Ik hoorde dat de lezing in d. Haag wel succes had, maar dat er niet veel opkomst was. Veel te laat in 't seizoen!

Vriendschappelijk
C. Buysse

Eindnoten:

- (1) Handschrift van *Villa des Roses*, het prozadebuut van Willem Elsschot. De (later gedrukte) opdracht aan een vriendin uit zijn werkmilieu, Anna C. van der Tak, was gedateerd 1 september 1910, dag waarop allicht het handschrift werd voltooid. Ongeveer een jaar later had Elsschots vriend Jan van Nijlen het doorgenomen en voorzien van taalkundige opmerkingen. 'Hebt gij dus nog wat op te merken, laat het mij dan direct weten, dan kan ik het desnoods nog veranderen

in het nieuwe exemplaar dat ik hier voor Mus heb klaarliggen.’ (Elsschot aan Van Nijlen, 21 oktober 1911. AMVC, E285/B1, nr. 66.246). Mus was de bijnaam van Ary Delen onder vrienden.

Dit nieuwe handschrift ging dus in mei 1912 naar Buysse, die het in 1913 in *Groot Nederland* liet verschijnen. Zie verder brief 21, noten 3 en 4.

Volgens Frans Smits is het handschrift - waarschijnlijk de eerste versie - ‘meer dan een jaar (...) bij Johan de Meester, aan wie hij het ter lezing had gezonden, blijven liggen zonder dat de schrijver een antwoord ontving.’ (*Willem Elsschot*, Utrecht, 1976², p. 22).

- (2) De prijsvraag verscheen voor het eerst in *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland* op 21 januari 1912. Men zou zes ‘novellen of schetsen’ bekronen en publiceren. Uiterste inzendingsdatum was 1 maart 1912, bij de uitgevers, Van Holkema en Warendorf te Amsterdam. De jury bestond uit Ina Boudier-Bakker, Cyriel Buysse en Frans Coenen. Het resultaat verscheen op 13 oktober 1912. De prijzen gingen naar de Nederlanders Dorothee A. van Walree (1), Samuel Goudsmit (2) en verder naar Joh. W. Broedelet, Coen Hissink, Balthazar Verhagen en naar Eline Mare in Londen.

Op 18 juli is Buysse nog steeds inzendingen aan het doornemen. Hij schrijft aan hoofdredacteur Henri Wiessing (1878-1960): ‘Het lezen van al die feuilletons valt mij erg tegen. Het vergt oneindig veel meer werk en tijd dan ik gedacht had. Ik hoop, en zal mijn best daarvoor doen gansch klaar te zijn tusschen 15 en 31 Augustus.’ (Orig. in Ned. Letterkundig Museum, Den Haag. Fotokopie in AMVC, B995/B1, nr. 126. 140/4).

21

3 Sept 13

Afsnee

Amice

Met genoeg de volgende regels⁽¹⁾:

‘L'humble vérité’ heeft Maupassant zijn prachtwerk *Une vie*⁽²⁾ ondertiteld, dat zelfde motto zou kunnen passen bij *Villa des Roses* van W. Elschot (sic)⁽³⁾.

Hier is met ongemeen talent, zonder de minste aanstellerij, zonder de minste woordkunstelarij beschreven het scherp-comische en schrijnend-tragieke van het alledaagsche leven in een Parijsche pension. 't Is door en door ‘vécu’. De toon is van 't begin tot

't eind zóó zuiver volgehouden, dat het werk daar eindelijk staat als een levende brok complexe menselijkheid. Mij was 't een voorrecht en een groot genoegen de primeur van dit knappe boek voor de lezers van *Groot Nederland*⁽⁴⁾ te mogen bewaren.

Cyriel Buysse
vriendsch. handdruk

Eindnoten:

- (1) Tekst integraal in huldealbum *Cyriel Buysse* (1982), p. 94.
- (2) Guy de Maupassant (1850-1893), Frans naturalistisch schrijver van romans en novellen. Zijn roman *Une vie* (Parijs, 1883) draagt dit motto op de titelpagina.
- (3) Het prozadebuut van Willem Elsschot (1882-1960) verscheen eind 1913 bij C.A.J. van Dishoeck in Bussum. Het presentexemplaar van Elsschot aan Delen is gedateerd 23 november 1913. (AMVC, Bibl., E285/vi, nr. 67.778). Buysse ontving eveneens een exemplaar; hij stuurt immers op 24 november een briefkaart aan Elsschot: 'Het boek in dank ontvangen. Ik wensch u veel succes toe en twijfel niet dat dit het geval zal zijn.' (AMVC, B995/B1, nr. 66.415/1).
- (4) *Villa des Roses* verscheen eerst in *Groot Nederland*, 11de jg., dl. I, 1913, p. 1-46; 204-238; 284-323. Tijdschrift onder redactie van C. Buysse, L. Couperus en W.G. van Nouhuys.

Virginie Loveling en de schoolstrijd door Daniël Vanacker

De kroniek van de schoolstrijd 1879-1884 werd in hoofdzaak door vrijzinnigen geschreven, stelde R.C. Gitsberg met enige spijt vast in zijn studie over *De figuur van de onderwijzer en de onderwijzeres in de Zuidnederlandse literatuur*. Aan het katholieke front bespeurde hij enkel een onbeduidende roman van J.R. Snieders, *Zonder God* (1885). Bij de liberale tegenstander vond hij echter een werk als *Arm Vlaanderen* (1884) van het tweemanschap Teirlinck - Stijns, de novelle *Meester Gevers* (1909) van Cyriel Buysse en de roman *Sophie* (1885) van Virginie Loveling. ‘Niemand als deze dame [...] heeft langs gene zijde van de barrikade zo hevig de antikatholieke tendenz toegepast’, meende Gitsberg, ‘Nergens mochten wij een toon ontmoeten, zo bitter verontwaardigd, zo hopeloos pessimistisch om de zgz, nefaste invloed van de geestelijkheid op het platteland tegenover de roep van de nieuwe tijd’⁽¹⁾.

In dit artikel willen we de ideologische boodschap van de roman *Sophie* ontleden. Dit onderzoek kan slechts gebeuren in het licht van de geestelijke evolutie van Virginie Loveling zelf en in vergelijking met haar eerste geëngageerd werk, *In onze Vlaamsche gewesten* (1877), dat door F. Van Bladel als de eerste antikerkelijke roman uit de Nederlandse literatuur beschouwd wordt⁽²⁾. R.F. Lissens klasseerde die twee boeken van Loveling als ‘agres-

- (1) R.C. Gitsberg (pseudoniem van R.M. Callewaert), *De figuur van de onderwijzer en de onderwijzeres in de Zuidnederlandse literatuur*, Tilburg 1963, p. 41-71, citaat p. 61.
- (2) F. Van Bladel, *De kerk in de Vlaamse roman*, in J. Kerkhofs en J. Van Houtte (red.), *De kerk in Vlaanderen*, Tielt 1962, p. 514 (‘De antikerkelijke roman is bij ons ontstaan in de jaren van de schoolstrijd van 1879: V. Loveling, *In onze Vlaamsche gewesten* [...]. De door dit kerkelijk-politiek conflict ontketende hartstochten en het anti-klerikalisme, dat er voor velen in Vlaanderen uit volgde, vinden tot op de dag van vandaag echo's in de romanliteratuur’). Wij citeren uit de eerste druk van *Sophie* (Gent 1885). Voor *In onze Vlaamsche gewesten* gebruiken we de tweede editie (Gent 1882) omdat deze een licht verbeterde uitgave is die op veel grotere schaal verspreid werd dan de eerste.

sief antikatholieke werken’, B. Vanheste daarentegen meent dat de auteur niet het katholieke geloof of de katolieken als dusdanig viseerde, maar enkel ‘de politieke en zedelijke onderdrukking uitgeoefend door de intolerante nieuwe lichte jonge geestelijken’⁽³⁾. Antikatoliek of alleen antiklerikaal, dat is dus de vraag.

Geloof, hoop en liefde

Max Roosees heeft de gezusters Loveling ooit de ‘Nevelre nachtegalen’ genoemd, doch we betwijfelen of beide zussen helemaal gelukkig waren met dit epiteton dat suggereerde dat zij in het idyllische land van Nevele opgegroeid waren, leefden en werkten, ver van alle beschaving en cultuur⁽⁴⁾. Vooral Virginie Loveling (1836-1923) heeft, hoe bescheiden ze anders ook was, herhaaldelijk gewezen op de sterk intellectuele opvoeding die ze beiden genoten hadden en op het steedsse leven dat ze waren blijven leiden, ook toen ze in Nevele woonden. In 1883 schreef ze bv. aan Alfons De Cock:

‘Gij meent dat wij - mijne zuster en ik - in afzondering geleefd hebben, enkel bij buitenlieden. Dit is eene vergissing. Gedurende verscheidene jaren onzer kindsheid en tot het tijdstip onzer volwassing woonden wij te Gent. Ons huis was een middelpunt van intellectueel verkeer, met mannen van hoge verstandelijke waarde was men in bestendigen vriendschapsomgang. Hun namen leven nog na hun dood in hunne werken voort. En vreemd mag het heeten, dat wij integendeel onder het hooren van - soms zeer hevige - discussies over wijsgeerige, maatschappelijke en metaphysieke vraagstukken zijn opgegroeid. Dit midden was fransch of[schoon] de familie zelve vlaamsch-

- (3) R.F. Lissens, *De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden* (4e herziene druk), Amsterdam-Brussel 1967, p. 65; B. Vanheste, *De zusters Loveling; een vrouwelijk wonder*, in *Culturele geschiedenis van Vlaanderen*, deel 8, Deurne 1983, p. 141.
- (4) Zo zag ook M. Roosees het: ‘twee zusters, bij hare oude moeder, wonende op een dorp, zonder eenig letterkundig verkeer, zonder iemand in hare dagelijksche omgeving, die haar verstaat, radicaal vrijzinnig in eene streek, waar elk van des pastors woorden voor een orakel geldt, en waar al, wie buiten de kerk leeft, als een besmette gemeden, en als een misdadige verafschuwd wordt’ (*Derde schetsenboek* II, Gent 1885, p. 237). Verder nuanceerde Roosees dit beeld een beetje (p. 239-240).

gezind was. Toen wij later weder te Nevele gevestigd waren, leefden wij er om zoo te zeggen meer het stadsleven dan het buitenleven voort. In de *Société littéraire* hadden wekelijks conférences plaats en zeer zelden lieten wij na ze bij te wonen. Jules Simon, Jules Favre, Flammarion, Pascal Duprat en tal van anderen voerden er beurtelings het woord. Zelfs te Nevele bezaten wij een weliswaar zeer beperkten doch zeer ontwikkelden kring, het voorrecht van verstandelijk verkeer volop genietend⁽⁵⁾.

De familie van Virginie Loveling kon reeds lang op een intellectuele en nonkonformistische traditie bogen. Virginie's grootvader, Emmanuel Comparé, was in zijn jeugd een voorstander geweest van de hervormingen van keizer-koster Jozef II en was later een aanhanger van koning Willem I geworden. Zijn kinderen had hij naar de rijkslagers school gestuurd, al werd deze vanuit de biechtstoel als 'geuzenschool' bestreden. Zijn dochter Marie (Virginie's moeder) deelde de 'vrijzinnige levensopvatting van haar vader, die de opvoeding zijner eenige dochter zorgvuldig geleid had in die richting'. Kortom, zo noteerde Paul Fredericq in zijn ongepubliceerde memoires, 'Onze familie [...] was algemeen bekend te Nevele en in den omtrek als beslist liberaal'. Virginie zelf herinnerde zich dat haar moeder 'eens zeer ontwikkelde vrouw' was 'die de Fransche filosofen grondig kende, graag

- (5) Brief V. Loveling aan A. De Cock 22-10-92 (AMVC L8631B), In 1883 had ze in dezelfde zin haar vertaler J.F. Heuvelmans gekorrigeerd:
 'On croit que nous avons toujours vécu isolées à Nevele, loin du monde. Voici ce qu'il en est: ma saeur Rosalie avait douze ans et moi dix lorsque notre famille alla s'établir à Gand où elle eut le bonheur d'être en relations constantes avec quelques hommes d'élite de l'époque: les Moke, les Huet, les Callier, etc. Nos institutrices étaient des françaises, entre autres Mme. Huet, la femme du professeur de philosophie à l'université.

Ma soeur avait dix-huit ans et moi seize lorsque nous allâmes rejoindre notre mère qui avait quitté la villa quand un de mes frères aînés, le docteur Frédéricq, s'était marié. Nous avons repris notre domicile à Nevele, tout en passant la moitié du temps ailleurs: à Ostende, à Bruxelles, à Gand surtout où nous étions restées acclimatées dans notre milieu intellectuel et - chose assez bizarre - plus fransquillon que flamingant, car il y en a parmi nos plus anciens et meilleurs amis qui n'ont jamais lu un livre de nous. A Nevele même - où il nous venait du reste beaucoup de monde - nous avons un petit cercle d'amis des plus agréables, mais ni campagnard ni flamingant: ils l'ignoraient quand nous publiâmes un livre'.

(Onvolledig afschrift van een brief van V. Loveling aan J.L. Heuvelmans 24-2-83, AMVC L863/B). Loveling besteedde ook uitgebreid aandacht aan deze zaak in haar autobiografie (1895) (A. Van Elslander, *De 'biografie' van V. Loveling*, Gent 1963, p. 17-21).

Voltaire en Rousseau - en ook Cats - citeerde uit welke schrijvers zij veel van buiten wist⁽⁶⁾.

Toch werd Virginie Loveling 'in den Katholieken godsdienst opgebracht'. De familiale vrijzinnigheid was nog niet tot onkerkelijkheid geëvolueerd. Haar katolieke opvoeding werd verder gezet in de jaren die de weduwe Loveling met haar dochters ten huize van haar zoon dr. Cesar Fredericq in de Sleepstraat te Gent doorbracht. 'Het was het kleine meisje diepe, heilige ernst met de geheimen der Catholieke kerkleer', weet A.W. Stellwagen uit goede bron, nl. van Virginie zelf, 'Zij was eens goede leerlinge in den catechismus, en ging met vroom berouw over hare kleine fouten ter biecht bij den pastoor van 'Heilig Kerst', de parochiekerk der familie, te Gent. Ze was zelfs 'scrupuul' [...] en als ze des morgens de Heilige Hostie ging ontvangen, wilde ze altijd nog eventjes opnieuw tot den priester in den biechtstoel gaan om zekerheid te erlangen, dat haar hartje van zonden rein gewasschen mocht zijn'⁽⁷⁾.

Het 'intellectueel verkeer' waarnaar Virginie Loveling in haar brief aan Alfons De Cock verwees, was trouwens niet anti- en zelfs niet a-religieus. De toon werd er aangegeven door de Fransman François Huet, hoogleraar aan de Gentse universiteit, die bv. in *Le règne social du christidnisme* (1853) een syntese probeerde te zoeken tussen de kristelijke traditie en het socialisme en daarom als een van de eerste sociaal-katolieke denkers beschouwd wordt. Huet maakte o.m. ophef met zijn pleidooi voor de beperking van het eigendomsrecht. In zijn cursus stond bv.: 'le riche ne commence à avoir droit au superflu que lorsque le pauvre ent pourvu du nécessaire'⁽⁸⁾.

- (6) P. Fredericq, *Uit mijne gedenkschriften*, Burgel 1917 (BRUG hs. 3706), p. 185-187; Van Elslander 1963, p. 11.
- (7) M. Basse, *Het aandeel der vrouw in de Nederlandsche letterkunde*, II, Gent 1921, p. 95; A.W. Stellwagen, *Virginie Loveling, Mannen en vrouwen van beteekenis in onze dagen*, Haarlem 1896, p. 135-136. Stellwagen vroeg Loveling in oktober 1895 uitvoerige biografische gegevens (brief 5-10-95, BRUG hs. 3426B/138); tegen eind november voltooide Loveling haar *Biografie*.
- (8) P. Hoffman, *François Huet*, in *Liber Memorialis*, I, Gent 1913 (citaat p. 107-108). N.a.v. de rellen in 1848 werd Huet het land uitgewerkt. Pas na zijn terugkeer in Parijs maakte hij een gewetenscrisis door en werd hij vrijdenker. Hij bleef pratikeren tot 1864. 'L'esprit scientiste de son époque, tourné résolument vers les sciences naturellen et exactes, lui paraît être en opposition avec la foi chrétienne. La publication de l'encyclique *Quanta cura* complétée par le *Syllabus*, catalogue des erreurs modernen, lui donne le coup de grâce' (R. Rezsóhazy, *Origines et formation du catholicisme social en Belgique*, Leuven 1958, p. 23). Over de activiteiten en invloed van François Huet, vooral rond 1848, schreef E.C. Coppens *La Société Huet. Tussen revolutie en reactie* in de *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent XXVI*, Gent 1972.

Met Emile de Laveleye behoorde Cesar Fredericq tot de trouwste volgelingen van Huet. ‘De beide vrienden waren even warme voorstanders van politieke vrijheid, godsdienstige verdraagzaamheid en sociale gelijkheid’. Cesar Fredericq was liberaal, doch voelde niet de noodzaak met de godsdienst te spotten. Met de pastoor van het H. Kerst, die ‘algemeen geroemd’ werd ‘wegens zijne verdraagzaamheid en zijne weldadigheid’ en die zich niet met politiek inliet, had hij geen problemen. Het kruisteken is alleen het uiterlijke teken van de kristen mens, luidde zijn toelichting bij de Mechelse katechismus. Het echte teken ‘waardoor hij zich van de heidenen moet onderscheiden’ was volgens hem ‘het beoefenen der christelijke deugden’⁽⁹⁾.

Het eerste gedicht van Virginie Loveling dat gedrukt werd - ze was toen 17 jaar - verwoordde precies het gedachtengoed van de *Société Huet* in rijmende regels. Niet toevallig verscheen het in zijn spreekbuis, *De Broedermin*. In het gedicht *Helpt uwe broeders* riep Virginie de rijken op om hun overvloed aan de minderbedeelden te besteden, zij het omwille van hun eigen geluk en zieleheil⁽¹⁰⁾.

- (9) Fredericq 1917, p. 107, 51 e.v. P. Fredericq schreef over zijn vader: ‘Papa, die een diep christelijk gemoed had en eene soort van Evangelischen vrijdenker was, wilde ons in volle oprechtheid met hart en ziel onze eerste communie laten doen. Nooit heb ik in ons huis den catechismus hooren bespotten of kleineeren, zooals ik later bij zoogezegde liberalen zoo dikwijls met tegenzin gehoord heb, terwijl de kinderen hunne eerste communie aan 't voorbereiden waren, hetgeen in hunne onrijpe gemoederen twijfelzucht en ijdel en hoogmoed zaaide, waar de vruchten later soms zeer bitter van waren’ (p. 55). Zijn moeder, een zus van F. Huet, was ‘diep Rooms-Katholiek, zonder eenige bekrompenheid wel is waar, maar met eene onwrikbare overtuiging, dat hare Kerk de alleenzaligmakende onder al de kerken was. Zij had in hare jeugd kloosternon willen worden en had eene groote neiging voor de mystiek behouden. Hare lievelingsboeken waren *L'Imitation de Jésus-Christ* van Thomas a Keurpis en *L'Introduction à la vie dévote* van Saint François de Sales’ (Ib., p. 109). Met de kalvinistische vrouw van de Laveleye, die enkel in haar bijbel geloofde en niets van de Roomse devotie moest weten, kon ze om die reden moeilijk opschieten.
- (10) Het gedicht *Helpt uwe broeders* verscheen in *De Broedermin* van 17-2-53 (knipsel in BRUG, hs. 3426A/3). In de eerste strofe lezen we:

‘Gaeft gy niet al uw goud en goed,
Maer gaeft gy slechts uw overvloed,
Verbeterdet uw broeders leven,
Wat dank wierd u daervoor gegeven!’

Na zes jaar in Gent doorgebracht te hebben, gingen Virginie en Rosalie Loveling weer bij hun moeder in Nevele wonen (1852). De volgende jaren moeten ze stilaan naar de vrijzinnigheid geëvolueerd zijn. Daarover schreef Maurits Basse in zijn uitvoerige studie: ‘de invloed van hun omgeving te Gent, gevoegd bij hun eigen bevindingen en overpeinzingen verwijderden ze meer en meer van het geloof hunner kindsheid, en maakten ze ten slotte tot vrijdenksters’. J. Persyn situeert de ‘genadeslag’ pas ten tijde van het overlijden van Rosalie in 1875. Voor die datum pleit ook de aansluiting van Virginie Loveling bij het Willemsfonds in 1876⁽¹¹⁾.

De kloof tussen de Gentse liberalen en de katholieke kerk werd slechts duidelijk vanaf 1856 toen de Gentse bisschop Delebecque zich tegen het filosofisch onderwijs aan de Gentse universiteit keerde. Eén van de geïnteresseerden was Gustave Callier, een discipel van François Huet, die een rationalistisch spiritualisme ontwikkelde, dat hij niet alleen aan zijn studenten doceerde, maar ook in ruimere kring propageerde, vooral via de Gentse *Société littéraire*. Virginie Loveling kende de familie Callier goed en was een trouw bezoeker van de literaire kring⁽¹²⁾.

- (11) Basse 1921, p. 95; J. Persyn, *Virginie Loveling, Ons Volk Ontwaakt* 27-4-12 (ook in BRUG hs. 3427B/55); Liberaal Archief, Willemsfondsarchief, 1.6.1. Ledenlijsten. Een variatie op Basse bij Steltwagen: ‘Hoe is deze ommekeer in haar gemoed ontstaan? Ten huize harer moeder hoorde ze van kind afaan de dagelijksche critiek op de kerk en de priesters, bij monde der vrienden harer studeerende of reeds als artsen en rechters gevestigde broers; de ondervinding omtrent het gedrag veter geestelijken in het Vlaamsche land was niet gunstig voor haar vertrouwen in de dienaren der kerk; de vertrouwelijke omgang met eene hoogbeschaafde dame, die een aantrekkelijk levensgedrag met een beslist ongelooft vereenigde, leerde haar het onware van de gangbare meening onder zooveelen, als zou “heidendeugd” geen zielerust schenken. Lectuur en neiging tot zielevrijheid hebben 't overige gedaan’ (1898, p. 136).
- (12) De groeiende kloof tussen katholieken en liberalen rond het midden van de 19e eeuw werd beschreven door E. Lamberts, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857)*, Leuven 1972. Over de filosofie van G. Callier, zie J. Bidet, *Gustave Callier*, in *Liber Memorialis*, I, Gent 1913: ‘L'existence d'un Dieu personnel, d'une âme spirituelle et immortelle; la liberté [...] [comme] un libre arbitre à peine à l'abri du déterminisme, caractérisé chez l'homme par le règne de la Raison et ayant pour idéal l'incapacité de mal faire, telle que nous devons la supposer réalisée en Dieu: tous ces grands principes du système de Callier étaient démontrées par l'évidence de l'observation intérieure, par l'illumination dopt s'accompagne à pos yeux l'activité d'une vraie substance, celle de potre âme’ (p. 123). In haar Gentse jaren was V. Loveling kind aan huis geweest bij de Calliers, waar ze ‘door het gesprek tusschen hen en hun betekenissenvolle vrienden, meer leerde dan in eenige school ter wereld’ (Van Elslander 1963, p. 18). Voor de *Société*, cf. supra.

De filosofie die M. Basse in de *Gedichten* (1870) van Virginie en Rosalie Loveling signaleert, lijkt ons uit die sfeer afkomstig. Volgens Basse getuigt die eerste bundel van een vaag spiritualisme ('iets minder dan een vast geloof en iets meer dan bepaald ongelooft') dat gebaseerd is op het menselijk streven naar volmaking. Dit krijgt slechts zin door de hoop 'Van eens met Dat vereend te worden, dat al 't geschapene bezielt', en legt sterk de nadruk op de functie van het eigen geweten ('dat licht, dat ons geleidt door alles heen') en de aandacht voor de medemens⁽¹³⁾.

Op gezag van Paul Fredericq, Virginie's neef en vertrouweling, spreekt Basse echter tegen dat de zwaarmoedigheid van de twee zusters te wijten zou zijn aan hun oncomfortabele positie als vrijzinnigen in een klerikale omgeving: 'de juffrouwen Loveling leefden met hun rijke moeder geheel onafhankelijk en door iedereen geacht en geëerbiedigd... Nooit werden ze door iemand vervolgd'⁽¹⁴⁾. Voor de bewoners van Nevele - waarmee ze overigens weinig contact hadden - hielden Virginie en Rosalie Loveling hun evolutie naar de vrijzinnigheid immers verborgen. De reden van die schroom is moeilijk te achterhalen. Wellicht durfden ze de confrontatie met de klerikale macht niet aan. Als Virginie Loveling begin 1876 een aantal nummers van *La Flandre Libérale* toegestuurd kreeg - wat de indruk kon wekken dat ze een abonnement had -, stuurde ze die kranten met een *refusé* terug naar de afzender. Deze wist blijkbaar niet 'dat wij hier onder een te groot moraal bedwang staan om regelmatig de Flandre te durven ontvangen', legde ze uit in een brief aan Paul Fredericq, 'wij krijgen ze van Onkel Charles later en met zekere voorzorgen, echter verwacht ik den deken alle dagen'⁽¹⁵⁾.

Het is ook mogelijk dat hun moeder niet dezelfde evolutie doorgemaakt had en het katolieke levenspatroon in haar gezin wenste

(13) Basse 1921, p. 97-98.

(14) *Ib.*, p. 95. Het grote vertrouwen dat V. Loveling steeds in P. Fredericq stelde, blijkt uit haar brieven aan haar neef uit de jaren 1870-85 (bewaard in BRUG, hs. III/77). Op 19 februari 1883 bv. schreef ze hem: 'ik ben als eene kwezel, die te veel te biecht komt - maar weet niemand, die beter dan gij mij in dit geval zou kunnen raden'. In haar brief aan A. De Cock (zie noot 5) ontkende V. Loveling zelf dat ze in Nevele enige vervolging gekend had: 'Voor de eerste maal verneem ik ook uit uw artikel, dat de bevolking ons vijandig was'.

(15) Brieven V. Loveling aan P. Fredericq 9 en 10-2-76 (BRUG, hs. III/77). Met 'Onkel Charles' bedoelde ze haar oudste broer.

te handhaven. Toen Rosalie in 1875 stierf, verzetten de moeder en ‘les Buysse’ (d.i. de oudste dochter Pauline Loveling en haar man Louis Buysse) zich tegen een begrafenis op het ongewijde ‘geuzenkerkhof’ van de Brugse Poort⁽¹⁶⁾. De briefwisseling met Paul Fredericq wijst er zelfs op dat het gezin Loveling in Nevele op *Le Bien Public* geabonneerd bleef, al was dit militante orgaan van de Gentse ultramontanen de dagelijkse doorn in elk vrijzinnig oog.

Dit gedwongen ‘dubbelleven’ kan de heftigheid verklaren van de artikels die Virginie Loveling in de loop van 1876 voor *La Flandre Libérale* schreef en waarvoor *Le Bien Public* telkens de aanleiding was. Haar ongenoegen over de verkeerd opgestuurde bewijsnummers en over de vele druk- en spellingsfouten konden haar niet van het leveren van bijdragen aan *La Flandre* weerhouden: ‘als ik zulke dingen in den *Bien Public* lees, moet ik er wel op antwoorden, ik kan het niet laten’⁽¹⁷⁾.

- (16) Brief Nica Fredericq aan haar broer P. Fredericq 15-5-75 (BRUG hs. III/77). Louis Buysse kon zich als zakenman in dat landelijk milieu geen agressief antiklerikalisme permitteren. ‘Zijn ‘liberalisme’ stond in ieder geval het volbrengen van zijn kerkelijke plichten niet in den weg’, signaleert A. Van Elslander in *Cyriel Buysse, Uit zijn leven en zijn werk I*, Antwerpen 1960, p. 11, noot 6. J. Taeldeman heeft de indruk dat Louis Buysse zelfs tijdens de schoolstrijd verstek liet gaan (*Cyriel Buysse ‘Verslagen over den Gemeenteraad van Nevele’* in J. Taeldeman, *Het literaire leven in het Land van Nevele*, Nevele 1972, p. 42-52).

Rosalie Loveling werd op 7 mei 1875 in Sint-Amansberg begraven; op 20 mei ging er in Nevele een lijkdienst door. J. Van De Castele (*Nevelre brieven van de gezusters Loveling in Het Land van Nevele* 1978, p. 27-28) vraagt zich af of het later celebreren van een lijkdienst toen niet een uiting van vrijzinnigheid was, omdat er in Nevele nog een paar dergelijke gevallen voorkomen. Overtuigde gelovigen daarentegen kregen een begrafenis ‘corps présent’, zoals de rouwbrief meldde. Het lijkt ons onwaarschijnlijk dat de pastoors zouden meegewerkt hebben aan dergelijke lijkdiensten als deze begrepen werden als een uiting van vrijzinnigheid. En zelfs als het zo was, blijft het een merkwaardige uiting. Bij het overlijden van Rosalie betuigde overigens ook de katolieke burgemeester van Nevele, Léonce Mulle de Terschuieren, zijn deelneming (BRUG hs. 3426M/88). In haar roman *In onze Vlaamsche gewesten* houdt V. Loveling een kleine lofredde op de begraafplaats van de Brugsepoort (p. 50). Wijst dit erop dat ze het niet eens was met het familiaal verzet tegen het ‘geuzenkerkhof’?

- (17) V. Loveling ergerde zich bijzonder aan de slechte levering van bewijsnummers. Dat blijkt uit een boze brief aan Paul Fredericq, die meteen leert dat zijn vader zijn literaire halfzusters tot engagement aangezet had: ‘Uw vader heeft mij en Tante Rosalie nog beschuldigd, dat wij ons met geene sociale of politieke kwestien bezig hielden, thans moet hij overtuigd zijn, dat zulks mij door de mannen der liberale partij zelve onmogelijk gemaakt wordt’, mompde ze, ‘Nooit heb ik bij de vulgairste flaminganten zulke onbeschoftheid ontmoet’ (brief V. Loveling aan P. Fredericq 24-5-76, BRUG hs. III/77). In haar *Herinneringen* (bijeengebracht en ingeleid door A. Van Elslander, Hasselt 1967, p. 28-29) vermeldt V. Loveling dat men in Nevele o.a. geabonneerd was op *Le Mesfager de Gand*, dat gretig door haar oudere broers verslonden werd. Dit liberaal blad verdween evenwel in 1876 en haar broers waren al vroeger het huis uit.

Lovelings stukken pikten niet in op de aktualiteit, leverden geen ideologische bijdrage in het debat over kerk en staat dat dag in dag uit tussen de twee kranten gevoerd werd, maar brachten een bijtende satire op het katholicisme, zoals dit door *Le Bien Public* voorgesteld en verdedigd werd⁽¹⁸⁾.

In haar eerste artikel, *L'Infanticide en Chine*, stak Loveling de draak met de pogingen van de katholieke missionarissen om de meisjes in China van de traditionele kindermoord te redden en katholiek op te voeden. Dat vond ze een duur en onzeker procédé. Beter ware het die meisjes alleen te dopen (vóór ze omgebracht werden...; daardoor zouden ze rechtstreeks naar de hemel vliegen. Als resultaat voorspelde de auteur 'une exportation régulière de petits angel chinois au paradis, qui grossiraient considérablement l'escorte de la bienheureuse Vierge Marie et qui certes n'auraient garde de se plaindre de l'asile perpétuel qui leur serait réservé au ciel'.

In *Le bon Dieu détrôné* voorspelde Loveling als een 'partisan enthousiaste de la Très-Sainte Vierge Marie' dat de onpopulair wordende God-de-Vader langzaam maar zeker verdrongen zou worden door de aan aanhang winnende Onze-Lieve-Vrouw. Zich ironisch beroepend op Stuart Mills studie over *The Subjection of bomen* betoogde ze dat vrouwen beter kunnen regeren, niet omdat ze intelligenter zijn - overigens 'en matière de religion l'intelligence ne compte pas; elle ne sert qu'à nous égarer' -, maar omdat ze zich beter omringen. Onze-Lieve-Vrouw kreeg daarom de raad paus Pius IX als adviseur te nemen⁽¹⁹⁾.

- (18) 'Enkele artikels schreef ik in de "Flandre Libérale"', meldde V. Loveling rond 1879 in haar autobiografie (Van Elslander 1963, p. 24). Door aanwijzingen in haar brieven aan P. Fredericq (BRUG hs. III/77) konden we drie artikels met grote zekerheid identificeren, al wordt in die brieven over titel noch inhoud gerept. O.i. verwijzen de brieven van 9 en 10-2-76 naar het artikel *Le bon Dieu détrôné* (*La Flandre Libérale* 7-2-76). De brief van 22-2-76 betreft een titelloos stukje over de bedelpraktijk van de paus (Tb. 24-2-76). De brieven van 21 en 24-5-76 gaan over *Voltaire au paradis* (Ib. 23-5-76). Ook *L'Infanticide en Chine*, opgestuurd door 'Un abonné du BIEN PUBLIC, campagnard dépendant, qui n'a que rarement l'occasion de lire furtivement un numéro de la FLANDRE LIBERALE' (Ib. 6-1-76) moet van Loveling zijn. Niet alleen komen inhoud en stijl met de reeds genoemde artikels overeen; hetzelfde eerder exotische onderwerp komt ook in haar roman *Sophie* (p. 174) ter sprake.
- (19) Terloops: in 1874 schreef Rosalie Loveling een repliek op Mills *On the Subjection of Women* (1869). Deze tekst werd voor het eerst gepubliceerd in de *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap* II, Gent 1986.

In een derde artikel zette Loveling zich af tegen de Sint-Pieterspenning. Ze betwistte de paus het recht om het geld van de gelovigen aan te nemen, ‘ou pour mieux dire des infidèles, car parmi ceux qui contribuent au denier de St. Pierre, personne n'ignore, que la plupart y sont moralement contrariés par le curé de leur paroisse’ (zou ze hier niet uit eigen ervaring spreken?). Ze vond dat de paus geen geld mocht afbedelen van mensen die het zelf konden gebruiken. De paus zou beter eens een (financieel) mirakel doen, ‘sinon pour faire l'aumône à son tour, du moins pour souvenir au frais de son propre entretien et de celui de son luxueux entourage’.

Voltaire au Paradis was getekend met de letters W.W.: de initialen van het pseudoniem waaronder de roman *In onze Vlaamsche gewesten* gepubliceerd zou worden (W.G.E. Walter). In haar *Bien Public* had Loveling gelezen dat Voltaire, ‘l'ennemi le plus acharné de l'Eglise’, zich op zijn sterfbed nog had willen bekeren, maar dat dit door zijn omgeving verhinderd was. Volgens de katholieke leer volstond evenwel de intentie. ‘Les catholiques de toutes les nuances peuvent donc en pleine tranquillité d'esprit s'associer aux libres-penseurs pour fêter l'anniversaire de la mort du célèbre philosophe’, konkludeerde de auteur, ‘Si les derniers honorent en lui le grand démolisseur des abus du catholicisme, les seconds peuvent à plus juste titre perpétuer le souvenir de cette date à jamais mémorable par la conversion du plus grand pécheur que la terre ait produit’.

Uit de besproken bijdragen blijkt heel duidelijk dat Virginie Loveling anno 1876 alle geloof in de katholieke kerk verloren had. Deze artikels wijzen bovendien de thema's aan die Loveling het meest ergerden: het puur formalistische geloof (dopen volstaat om in de hemel te geraken, evenals de intentie van berouw), de financiële praktijken van de kerk, de Mariaverering, de bekering van vrijzinnigen op hun sterfbed. Ze geven ook de toon aan die men later, zij het minder sarkastisch, in haar literair werk aantreft en die A.W. Steltwagen o.i. terecht toeschrijft aan het ‘dubbelleven’ dat ze in Nevele leidde: ‘Zij is lange jaren genood-

zaakt geweest met twijfel in het hart ‘misse te hooren met goede manieren’ en aan haar Paaschplicht te voldoen, en dit heeft zich gewroken door haar talent om het ironische, ook van de heilige handelingen der plechtigste kerkgebruiken, met nauwkeurige onverbiddelijkheid af te teekenen⁽²⁰⁾. Wat er eventueel nog van haar religieuze opvoeding overbleef of wat nu haar eigen filosofische overtuiging was, valt uit deze artikelen jammer genoeg niet af te lezen.

In onze Vlaamsche gewesten

Op 23 november 1875 had in Gent een tussentijdse verkiezing plaats. De Gentse liberale burgemeester Charles de Kerchove kwam glansrijk uit de strijd. Voor de liberalen was die overwinning ‘le premier coup au ministère catholique’, de dodelijke klop zou volgen bij de algemene verkiezingen van 13 juni 1876⁽²¹⁾. Deze werden een grote ontgoocheling. ‘C'est le clergé qui nous a vaincus’, luidde het commentaar van *La Flandre Libérale*, ‘c'est au nom dupe religion prostituée dopt il a fait un pur instrument de domination et de corruption qu'il nous écrase’. De nederlaag werd gesitueerd in de landelijke gemeenten. De sterke liberale meerderheden in de steden hadden het moeten afleggen tegen ‘les masses compacter des électeurs campagnards, dévoués corps et âmes au clergé’. Ook Virginie Loveling was onder de indruk van de gebeurtenissen. ‘Wij spreken nog immer van de nederlaag der liberalen, die eenieder zo onverwacht getroffen heeft’, schreef ze op 24 juni aan Fredericq, ‘Het is drukkelijk!’⁽²²⁾.

Die verkiezingsnederlaag heeft Loveling aangezet tot het schrijven van haar eerste roman, meteen een geëngageerd boek, een ‘tendenzwerk’ zoals men dat toen noemde. Het kan ook haar bedoeling geweest zijn een Vlaamse tegenhanger te brengen van de roman *Partie perdue* die graaf Goblet d'Alviella in de *Revue*

(20) Stellwagen 1896, p. 137.

(21) *La Flandre Libérale* 3-1-16.

(22) *La Flandre Libérale* 14-6-76; brief V. Loveling aan P. Fredericq 24-6-76 (BRUG hs. III/77).

de Belgique publiceerde en die Loveling zeker kende⁽²³⁾. *In onze Vlaamsche gewesten* werd eind april 1877 voltooid (p. 130) en kwam begin augustus 1877 op de markt⁽²⁴⁾.

Titel (*In onze Vlaamsche gewesten*) en ondertitel (*Politieke schetsen*) van Lovelings roman wijzen er duidelijk op dat het gaat om een verhaal dat exemplarisch en instruktief bedoeld is: het schetst de toestand in Vlaanderen, vóór en na 1875, waaruit de liberale partij politieke lessen kan trekken. Het uitgangspunt is de vraag: waarom verloren de liberalen de verkiezingen van juni 1876 op het platteland, nadat ze in november 1875 te Gent zo'n mooie zegepraal behaald hadden?⁽²⁵⁾

De wijze waarop Loveling haar voornemen uitvoert, is bijzonder intelligent. De schrijfster stuurt ene mijnheer Sandrie, een gewezen liberaal volksvertegenwoordiger en publicist, vrijdenker en vrijmetselaar, op rust naar zijn geboortedorp Crocke, een gemeente waar 'tot nu toe geen eigenlijke partijgeest had geheerscht', al waren 'toch sommige ingezetenen als liberaal, andere als clericaal aangewezen' (p.56). Vanop zijn buitengoed maakt deze onverdachte getuige mee hoe de oude, verdraagzame pastoor door een jong element vervangen wordt dat alles verandert. Deze ultramontaan brengt de plaatselijke, bloeiende toneelmaatschappij ten on-

- (23) De roman *Partie perdue* verscheen anoniem in de *Revue de Belgique* jg. 21 (15-12-75) en 22 (15-1-76, 15-2-76 en 15-3-76). Uit twee brieven van V. Loveling aan P. Fredericq (9 en 19-2-76, BRUG hs. III/77) blijkt dat V. Loveling minstens het nummer van 15-1-76 gelezen heeft, waarin de hoofdstukken IV-IX van *Partie perdue* verschenen. In 1877 werd de roman als boek uitgebracht (Paris 1877), met vermelding van de auteur, nl. Goblet d'Alviella. *La Flandre Liberale* (11-2-76) wees in zijn recensie op het belang van dergelijke romans: 'il y a profit à voir se préciser les objections dans les faits, même dans une oeuvre d'imagination: on apprend ainsi à les mieux combattre'. Eugène Goblet d'Alviella, te Brussel geboren in 1846 als zoon van een liberaal politicus, werd doctor in de rechten en in de politieke en administratieve wetenschappen aan de Brusselse universiteit. In zijn jeugd ondernam hij heel wat reizen. Rond 1870 was hij polemist van een liberaal-progressistisch blad. Een paar jaar later werd hij directeur van de *Revue de Belgique*. Goblet werd volksvertegenwoordiger van Brussel in 1878. In het parlement bestreed hij hardnekkig het klerikalisme.
- (24) Het exemplaar van Paul Fredericq (BRUG 168P39) is gedateerd 6-8-77. In tegenstelling met de meeste andere werken van Loveling bleef het manuscript van *In onze Vlaamsche gewesten* niet bewaard (Basse 1921, p. 204, noot 3).
- (25) In zijn jaarlijkse boekenschouw (in samenwerking met E. de Laveleye) voor het Londense tijdschrift *The Athenaeum* schreef P. Fredericq: "In our Flemish Land" [...] describes with graphic power the social and religious relations of the peasantry in a majority of the villages of Flandres. There, it is said, the Catholic clergy, inspired with Ultramontane zeal, are exercising more and more a tyranny that is fast becoming intolerable' (19-12-77).

der en dwingt de bevolking bij zijn religieuze genootschappen aan te sluiten; hij laat de liberale en zelfs neutrale kranten opzeggen; bij de verkiezingen maakt hij uit wie mag gaan stemmen en wie thuis moet blijven; hij isoleert de vrijdenker Sandrie alsook de vrijmoedige herbergier en onderwijzersvrouw. Kortom, één na één schaft de nieuwe pastoor de grondwettelijke vrijheden af: vereniging, pers, meningsuiting, onderwijs.

Als de klerikalen er niet in slagen de verkiezing van de liberale kandidaat te beletten, lanceren ze onmiddellijk een tegenoffensief. Drie paters, ‘stoutmoedige predikanten, die donderend op de ketters uitvielen’ (p. 104), komen naar Crocke om de liberalen met de hel te bedreigen; een paar parochianen worden onder invloed van hun sermoenen zelfs kinds en krankzinnig. Als slot van deze campagne wordt een massale boeteprocessie doorheen het dorp georganiseerd. 's Avonds kunnen pastoor en paters elkaar feliciteren om ‘het dorp grondig hervormd te hebben’ (p. 107). Het resultaat wordt niet meer beschreven, maar is voorspelbaar: de liberale verkiezingsnederlaag van 1876.

Dé vondst van Loveling bestaat erin dat mijnheer Sandrie geen ‘ongelovig’ toeschouwer blijft, maar in de gebeurtenissen gaat participeren en tenslotte zelf het slachtoffer van het klerikale tegenoffensief wordt. Sandrie blijkt het goed te kunnen vinden met de oude pastoor, die hem verbaast met zijn levenslustige visie op de armenzorg (‘hoeveel meer genot verschaft niet soms eene eenvoudige beuzelarij dan eene eerste noodzakelijkheid?’ (p. 20)). Bij de pastoor vindt Sandrie zelfs inspiratie om zijn fortuin zinvol te besteden ten bate van de medemens. Zelf verbaast hij het dorp door de begrafenis van de pastoor bij te wonen. Sandrie vat ook sympathie op voor een godvruchtig weesje - dat hem aan zijn dochter herinnert - en brengt voor haar uit Gent, na een vergadering met zijn liberale en vrijmetselende broeders, zelfs een ‘pleisteren kindeken Jezus’ (p. 51) mee.

Na een vergeefse poging om Sandrie te bekeren, zet de nieuwe pastoor het hele dorp tegen de vrijdenker op. Zelfs zijn meid wordt verplicht ontslag te nemen. De avond van de boetetocht in Crocke wordt Sandrie door enkele deelnemers aangerand. ‘Was het uit natuurlijke woestheid, of uit opgewekten haat voor den man, dien de paters als ketter uitgescholden hadden’ (p. 111),

vraagt de auteur zich retorisch af. Voor de ‘godvruchtige dochters’ van het dorp rijst nu de vraag ‘of de Geus, nu de hand Gods zich op hem had bezwaard, niet tot inkeer komen zou’ (p. 118). Kort erop sterft Sandrie aan de opgelopen verwondingen. De pastoor kan het doen voorkomen alsof Sandrie zich nog op zijn sterfbed bekeerd heeft. De dag na zijn plechtige, kerkelijke begrafenis kan het ‘voornaamste katholiek Fransch dagblad van Gent’ - Loveling dacht uiteraard aan *Le Bien Public* en wij denken aan haar artikel over Voltaire - tevreden melden ‘dat deze vrijdenker, bij het naderen van zijn einde tot den schoot der Heilige Kerk teruggekeerd, al zijne dwalingen afgezworen heeft, en dat zijn dood stichtend was’ (p. 130).

Jan Art heeft er reeds in een voetnoot op gewezen dat de *Vlaamsche gewesten*, met zijn tegenstelling tussen de ‘goeie oude pastoor’ en de ‘moderne pastoor’, een echo brengt van een evolutie die de kerk effectief doorgemaakt heeft in de loop van de 19e eeuw⁽²⁶⁾. Het beeld dat Loveling van de ‘goeie oude pastoor’ schetst, lijkt ons maar gedeeltelijk te beantwoorden aan het priesterbeeld van de plattelandspastoor zoals Art dat uitstekende onder het episkopaat van mgr. Van de Velde (1829-1838)⁽²⁷⁾. De oude pastoor van Loveling heeft vooral een contrastieve functie, zoals een entoesiaste lezer aan de auteur opmerkte: ‘Le vieux curé de Crocke n'existe presque plus, nulle part: mais son portrait vous garantit de la critique d'attaquer systématiquement le clergé, et puls il prépare un contraste d'autant plus grand’⁽²⁸⁾.

De oude pastoor van Loveling vertegenwoordigt het type geestelijke dat voor de liberalen aanvaardbaar was, d.w.z. een verdraag-

(26) J. Art, *Kerkelijke structuur en pastorale werking in het bisdom Gent tussen 1830 en 1914*, Kortrijk-Heule 1977, p. 153 noot 156.

(27) Art ziet als belangrijkste kenmerk van de lagere clerus onder mgr. Van de Velde haar democratische ingesteldheid en afkeer voor de adel, aan wie verweten werd dat hij zich uit louter politieke berekening van de medewerking van de kerk probeerde te verzekeren (1977, p. 139 e.v.). Lovelings oude pastoor voelt zich wel de herder van alle parochianen - dus ook van de vrijzinnige Sandrie - maar laat zich nergens uit over de adel. V. Loveling had zich nochtans kunnen laten inspireren door de ‘goeie oude pastoor’ van het H. Kerst die ze in haar jeugd gekend moet hebben: een geestelijke die zich niet met politiek wenste te bemoeien, daarbij zelfs de bevelen van zijn bisschop negeerde, en de kinderen van de plaatselijke katolieke edelman-fabrikant niet bevoordeligde (Fredericq 1917, p. 56 e.v.).

(28) Dr. Marie aan V. Loveling 6-2-83 (BRUG hs. 3426E/11). Deze Marie uit Longuyon wou *Nos campagnes flamandes* als feuilleton opnemen in zijn blad *Le Guetteur de la Moselle* (zie ook Ib./5, 8a).

zaam man die zich op het beoefenen der naastenliefde toelagde, net zoals de (ideale) vrijdenker hoorde te doen. In zijn lektuurverslag maakte ‘vader Bergman’ expliciet de vergelijking tussen de oude pastoor en mijnheer Sandrie: ‘elk vertrekt met een verschillend standpunt en zij willen nochtans hetzelfde doel bereiken; elk hunner is menschlievend en het geluk van hunnen evenmensch ligt hun aan het hart, doch de eene handelt uit een gevoel van waren godsdienst [,] de andere volgens de grondbeginselen der wijsbegeerte en der menschenliefde’⁽²⁹⁾.

Loveling laat de oude pastoor niet alleen verdwijnen; ze maakt ook duidelijk dat dit soort geestelijken niet meer door de hiërarchie gewenst en door de kollega's aanvaard wordt. Bij de begrafenis van de oude pastoor laat de deken de traditionele lijkrede achterwege (p. 29-30). Zijn kollega's stellen niet alleen vast dat de overledene een onbeduidende wijnkelder nalaat (‘Ge kent het spreekwoord’, zei de pastoor van een naburige parochie, ‘slechte kelder, slechte *cure*’ (p. 37)), maar ook dat er op het dorp slechts twee religieuze genootschappen actief zijn, de kerk tot ‘een ware schuur’ vervallen is, er onvoldoende offerblokken staan, er nauwelijks plechtige missen besteld worden, de Sint-Pieterspenning niet opgehaald wordt. Kortom, de geestelijkheid uit de streek begrijpt niet hoe de bisschop (‘Monseigneur, die anders toch zoo...’) dergelijke toestand heeft kunnen dulden (p. 37-40).

Meteen is aangegeven wat de nieuwe pastoor zal rechtzetten. Dit type geestelijke beantwoordt wel aan de voorschriften die in die tijd golden. Vanaf het episkopaat van mgr. Delebecque (1838-1864) werd de clerus tot een steeds aktiever politiek engagement aangezet. In deze aangelegenheid duldde de bisschoppelijke overheid geen enkele tegenspraak. Gehoorzaamheid werd de belangrijkste vereiste voor de seminaristen, dienstbaarheid aan de adel de voornaamste waarborg tot promotie in de kerkelijke hiërarchie. Omdat de rekrutering van kandidaat-priesters daardoor grotendeels beperkt werd tot elementen uit de boerenstand en uit

(29) Brief G. Bergmann aan V. Loveling 2-11-78 (BRUG hs. 3426E/27). George Bergmann (1805-1893), advocaat en burgemeester van Lier, werd postuum beroemd door zijn jeugdmemoires *Uit vader Bergmann's gedenkschriften* (1895), die door Paul Fredericq gepubliceerd werden. Hij was de vader van Anton (1835-1874), beter bekend als Tony, de auteur van *Ernest Staas* (1874).

andere bevolkingsgroepen voor wie de sekuliere priesterloopbaan nog een reële sociale promotie betekende, daalde het niveau van de seminaries. De nieuwe priesters bleken vaak niet tegen bepaalde verleidingen opgewassen. J. Art verwijst naar de heerszucht van sommige parochieherders (vooral hun tussenkomsten bij verkiezingen), het alcoholisme, hun uitgaansleven, het gebrek aan studie en gebedsleven. Tegen deze ondeugden - die J. Art op rekening schrijft van de diskrepantie tussen de origine en de bestemming van de sekuliere roepingen - probeerden de bisschoppen te reageren, ‘en op hun manier, de anticlericalen’⁽³⁰⁾.

De nieuwe pastoor van Crocke vertoont weinig van de ondeugden waartegen de bisschop waarschuwde. Hij beschikt weliswaar over een meer dan behoorlijke wijnkelder (p. 47) doch die blijkt zijn levenswandel niet te benevelen. Zijn grootste ondeugd blijkt zijn heerszucht. Zijn blijde intrede dient ‘om bezit te nemen van zijn klein koninkrijk’ (p. 46) en als hij zich de eerste maanden gedeisd houdt, is het om alles te leren ‘wat de bewoners betref van het rijk, waarover hij zijne heerschappij uitbreiden, van het dorp, dat hij hervormen ging’ (p. 56). Precies daar wrong natuurlijk het liberale schoentje.

Van de bisschoppelijke deugden is de nieuwe pastoor wel voorzien. Hij begint met het scheiden van de goede en de slechte schapen en verzekert zich van de steun van het kasteel en van de dokter (p. 56-57). Om leden voor zijn meisjeskongregatie te ronselen, stuurt hij de dochter van ‘zeer welstellende ouders’ mee op pad. De mannen worden in een genootschap van Franciscus-Xaverius verenigd. Er komen meer plechtige diensten en de kerk wordt opgeknapt. Kortom, de nieuwe pastoor uit de *Vldamsche gewesten* heeft de bisschoppelijke instructies aandachtig gelezen.

Lovelings schets stemt dus goed overeen met de nieuwe richting van de kerkelijke politiek, zoals die door J. Art beschreven wordt.

(30) Art 1977, p. 144-149. Dit beeld wordt bevestigd door wat P. Fredericq over mgr. Delebecque schreef: ‘Gelijk in de andere bisdommen was zijne geestelijkheid gedruild als een welgeoefend leger om op het politiek slagveld den zege te betwisten aan de liberalen in de kiezingen voor Kamers, provincie en gemeenteraad. De jonge priesters, die zich hierin onderscheidden, mochten rekenen op een snelle bevordering naar een goede pastorijs. De anderen, de lauwen, bleven “staan voor zaad”, zooals men zegt, en kregen grijze haren in hunne ondergeschikte dorpjes en parochies’ (1917, p. 53).

De katholieke kerk hechtte toen steeds meer belang aan de uitbouw van een sterke infrastructuur (waaronder het verenigingsleven) om de gelovige af te schermen tegen de groeiende keuzemogelijkheden van de moderne wereld. Daarbij ging de kerk uit van de veronderstelling 'dat eenmaal het individu opgenomen in een kerkelijke structuur, de christianisering hiervan automatisch gevolg wordt'. De kerk probeerde de gelovigen in te lijven door hun lidmaatschap en volgzaamheid 'af te kopen' met bepaalde materiële of sociale voordelen. Een tweede weg was volgens J. Art de monopolisering van de sociale contactvorming binnen de kerkelijke verenigingen, zodat iedereen die zich niet aansloot, in de marginaliteit geduwd werd. Het risico van dergelijke aanpak was dat de sociale nevenfuncties van deze organisaties konden gaan primeren, waardoor de kerkelijke hoofdfunctie gevoelig werd voor politieke en socio-ekonomische verschuivingen. Het lidmaatschap kon immers tot uiterlijke onderdanigheid beperkt blijven.

De nieuwe pastoor van Crocke is duidelijk een aanhanger van de tweede, goedkopere weg. De meeste mannen van zijn parochie blijken dan ook 'weinig overtuigd van de hoogdringendheid' (p. 65) van een Franciscus-Xaverius-genootschap waarvoor ze opgevorderd worden; er zijn immers geen voordelen aan verbonden. De onderwijzer van Crocke merkt raak op dat het lidmaatschap van de meisjeskongregatie slechts als 'eene daad van onderwerping aan den wensch van de pastoor' begrepen moet worden (p. 62). Wie niet wil meespelen - zoals de herbergier en de vrouw van de onderwijzer -, wordt immers snel geïsoleerd en meteen in zijn broodwinning getroffen⁽³¹⁾.

De *Vlaamsche gewesten* schetst de problematiek, maar brengt geen liberale oplossing; het boek geeft niet eens een aanwijzing voor het doorbreken van de klerikale macht. Als zelfs een stevige liberaal als Sandrie niet tegen het klerikale offensief op kan,

(31) Art 1977, p. 347-349. Werkelijkheidsgetrouw lijkt ook Lovelings beschrijving van het optreden van de 'stoutmoedige predikanten'. Over dergelijke volksmissies schrijft J. Art: 'De predikatiemethode bestond erin de toehoorders door de confrontatie met hun uitersten - de dood, de hel en de hemel - en door de aanwijzing van de vinger Gods in rampen en tegenslagen, in een angstsituatie te brengen, waarbij de predikant hen daarop de weg aanduidde waarlangs aan die angstsituatie kon ontsnapt worden. Die weg was het leiden van een christelijk leven naar 19de-eeuwse maatstaven: een benadrukken van bepaalde devotiepraktijken en verboden, en later politieke volgzaamheid' (1977, p. 237).

wie dan wel, luidt de enige mogelijke konklusie. Een bevriend vrijmetselaar die naar de begrafenis van Sandrie komt, laat zijn lijkrede ‘natuurlijk’ in zijn zak zitten (p. 127): tegen de klerikale druk is geen kruid gewassen.

Misschien heeft Loveling daarmee ook voor zichzelf verklaard waarom zij zich in Nevele niet als vrijzinnige liet kennen of gelden. De volgende passage bv. lijkt wel een zelfbekentenis: ‘het geestelijk kleed oefent op de buitenlieden eene toovermacht uit, een mengsel van eerbied en schrik, eenen zedelijken dwang, waarvan weinigen der vrijzinnigsten zelfs zich moeielijk, ook nadat zij jarenlang in eene stad vertoefd hebben, kunnen losrukken’ (p. 65). *In de Vlaamsche gewesten* werd trouwens onder een pseudoniem gepubliceerd, wat meteen de stelling van het werk kracht bijzette: het was in Vlaanderen gevaarlijk zich tegen de geestelijkheid te keren. Rond dat pseudoniem werden door de vrienden van Virginie Loveling zelfs diverse rookgordijnen opgetrokken, zodat haar anonimiteit nog beter beveiligd was⁽³²⁾.

- (32) Net vóór de publikatie werd het boek door *Het Volksbelang*, het weekblad van de Gentse liberale flaminganten, aangekondigd als ‘de eersteling van eenen jongen letterkundige uit Oost-Vlaanderen’ (21-7-77). Onmiddellijk na de publikatie sprak dezelfde bron van een auteur ‘wiens anonymiteit wij niet gemachtigd zijn te ontsluiëren, maar wiens gewrocht eene geoefende pen verraadt’ (11-8-77). In de kollektie van P. Fredericq (BRUG J8) staat Lovelings vriend J.F.J. Herenrans als auteur van het eerste artikel genoteerd, het tweede werd door J.-O. De Vigne geschreven. De Amsterdamse korrespondent van *Het Volksbelang* (25-8-77) signaleerde dat men in Nederland dacht dat de heer Walter een katoliek was; die ‘bestendige lezer, P.N.v.d.D.’ was P. Fredericq, die net zelf ‘het eenvoudig dorpsverhaal’ gelezen had, dat naar zijn zeggen in het noorden opgang maakte (in zijn vorige bijdrage (18-7-77) had hij de receptie van *Partie perdue* in het noorden besproken). *La Flandre Libérale* (6-8-77) tipte op ‘un jeune fonctionnaire habitant la campagne’. De *Stad Gent* (19-8-77) vermoedde dat achter het pseudoniem ‘den naam van een verdienstelijker schrijver verscholen ligt’ (ook als knipsels in BRUG hs. 3426E/38,44,36). Eind 1877 ‘onthulde’ een biografisch woordenboek de ware identiteit van W.G.E. Walter. De auteur werd een vrome achtergrond toebedacht: ‘WALTER (*Willibrordus Gerulfus Edmundus*) geboren te Brugge 13 Januari 1851, werd eerst opgeleid in het college van Sinte Barbara, daarna leerling in het kleine Seminarie te Roeselaere. In 1871 zeide hij der theologische studiën vaarwel en vestigde zich als handelaar te Gent, waar hij mede-eigenaar is eener fabriek van chemische meststoffen. Hij schreef: *In onze Vlaamsche Gewesten. Politieke Schetsen*, Gent 1877’ (W.J.A. Huberts, W.A. Elberts, F.J.P. Van den Branden, *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandsche Letterkunde*. Deventer 1878, p. 753 - het woordenboek verscheen eerst in afleveringen). P. Fredericq dacht dat het grapje van zijn tante of van J.F.J. Herenrans kwam (P. Fredericq aan V. Loveling 26-12-77, BRUG hs. 3426E/28). Toen Fredericq begin 1878 nog volhield dat de ‘rechte naam des schrijvers’ onbekend was, werd hij in voetnoot door de redactie van *Het Volksbelang* (12-1-78) naar dit woordenboek verwezen. *De Eendracht* (10-1-78) vermoedde dat het woordenboek een grapje maakte (knipsel in BRUG hs. 3426E/32). De spekulaties over een pseudoniem vormden natuurlijk ook een vorm van reclame. N.a.v. de publikatie van *Een Vlaamsche jongen* (1879) door Wazenaar (pseudoniem van A. De Vos), schreef P. Fredericq: ‘Dat geheimzinnige is eene aantrekkelijkheid, eene prikkeling der nieuwsgierigheid, die Walter geluk aanbracht’ (*Het Volksbelang* 23-11-78). Van dat ‘geluk’ zijn we niet overtuigd (zie noot 35).

Met haar pessimistische visie kon de auteur alleen bijdragen tot een versterking van het bewustzijn van wie reeds overtuigd was en vooral de stedelijke liberalen, die de ernst van de situatie nog onderschatten, tot meer inzicht brengen. Vooral voor deze groep wilde V. Loveling duidelijk maken hoe de klerikalen de landelijke bevolking domineerden en hoe ze hun greep na november 1875 nog versterkt hadden.

Dat dergelijke romans de liberale overtuiging konden versterken, blijkt uit veel entoesiaste reacties, zoals deze van ‘vader Bergman’:

‘wanneer men begonnen heeft te lezen moet men eindigen en wanneer men geeindigd heeft roept men uit: dat is het, zoo gebeurt het, niets is overdreven; de schrijver geeft onze eigene beoordeelingen, onze eigene gewaarwordingen weder; wat wij gezien en ondervonden hebben, brengt hij ons wederom levend voor den geest en indien hij ons door zijne taffereelen ontmoedigt hij doet ook in ons het gevoel der verontwaardiging voor zoo vele bedriegerijen, het gevoel der wederwraak voor het bedrijven van zoo vele wandaden ontstaan en onwilliglijk roept men uit: Carthago delenda’⁽³³⁾.

De eigentijdse (liberale) critici hebben goed begrepen dat de boodschap vooral voor de stedelijke liberalen bedoeld was. Max Rooses bv. schreef: ‘De bewoners van groote steden weten het niet, hoe diep de kerkelijke invloed doortast in de gewichtigste en onbeduidendste handelingen op den buiten, wat zwaren en dikwijls wanhopigen strijd hij te strijden heeft, die daar het hoofd recht wil houden en niet bukken voor klerikalen dwang’. Het boek was, ‘alhoewel door een vrouw gepleegd, een manhaftige

(33) Brief G. Bergmann aan V. Loveling 2-11-78 (BRUG hs. 3426E/27). ‘Carthago delenda!’ was ook het motto van een artikel van Goblet d'Alviella, nl. *Comment on élève autel contre autel*, verschenen in de *Revue de Belgique* 15-7-76, p. 209.

daad, vooral nu zij volvoerd werd door iemand, die leeft en woont op het veld, waar die onafgebroken kamp voor menselijke vrijmaking gestreden wordt⁽³⁴⁾.

Het offekt van dit boek op de liberale (en andere?) lezers is natuurlijk niet te meten. De verspreiding van de eerste editie bleef vermoedelijk beperkt, want de verkoop viel tegen⁽³⁵⁾. Meer invloed had ongetwijfeld de tweede editie, die in 1882 door het Willemsfonds als zijn 100e uitgave op 4.500 exemplaren gedrukt werd om het aan alle leden van het fonds toe te sturen⁽³⁶⁾. Uit Tienen rapporteerde Paul Fredericq: ‘Men zegde mij dat het boek in 't Hageland (Thienen tot aan Tongeren) zoo goed als onbekend was en nu in de volksbibliotheken en huisgezinnen letterlijk *verslonden* wordt’. De sekretaris van de Willemsfonds-afdeling in

(34) Rooses 1885, p. 244.

(35) Eind 1878, bij het uitbreken van de schoolstrijd adverteerde de Gentse uitgever Ad. Hoste het boek veertien weken lang in *Het Volksbelang* (2-11-78 tot en met 1-2-79); dezelfde advertentie verkocht de *Novellen* en de *Nieuwe Novellen* van de gezusters Loveling. De (nieuwe) verkoopsaktie van de *Vlaamsche gewesten* was wellicht ook een reactie op konkurrent W. Rogghé die eind 1878 een roman over de schoolstrijd publiceerde die in de literatuurgeschiedenis onopgemerkt kon blijven, nl. *Karel Vrijman. Wederwaardigheden en wilskracht van een' dorpsonderwijzer. Schetsen uit het werkelijk leven*, door K.L. Voorlichter en P.J. Waerseggers (Gent 1879). Toen het Willemsfonds in 1882 een tweede editie wou uitbrengen, liet V. Loveling weten dat dit niet kon zolang de eerste niet helemaal verkocht was. Hoste wou wel zijn toestemming geven als hij de tweede editie mocht drukken (Liberaal Archief, Willemsfondsarchief 1.1.2., nr. 7524 brief V. Loveling aan A. Gondry 1-5-82; 1.2.2., dagelijks bestuur 4-5-82).

(36) Brieven A. Gondry aan V. Loveling 20 en 28-4-82, 12, 14 en 19-9-82, 4-11-82 (BRUG hs. 3426E/resp. 21, 20, 18, 17, 19 en 56); antwoorden van V. Loveling aan A. Gondry 22-4-82, 1-5-82, 1 en 12-9-82 (Liberaal Archief, Willemsfondsarchief 1.1.2., nr. 7511, 7524, 7719 en 7733). Het belangrijkste verschil met de eerste editie is een inlassing p. 127-128. In de brief van 12-9-82 schreef V. Loveling: ‘Men heeft met recht beknibbeld, dat in de laatste bladzijden van het boek geene spraak van sommige der personen meer is, ik houd in het algemeen van geene veranderingen aan een gedrukt werk, maar ben voornemens op het einde in het gesprek van twee der van de begrafenis van M. Sandrie wederkerende personen in te brengen over het slechtvaren van den onderwijzer en den herbergier’. De *Vlaamsche gewesten* werd eerder bij toeval de 100e uitgave van het Willemsfonds. P. Fredericq had als jubileumuitgave een geïllustreerde geschiedenis van de Vlaamse literatuur in de 19e eeuw voorgesteld, doch de aangezochte auteur, Max Rooses, weigerde de opdracht. Een heruitgave van de *Vlaamsche gewesten* kwam ter sprake toen bleek dat de tweede herziene editie van Cesar Fredericq's studie *De wilde planten* niet snel klaar kon komen. Om de *Vlaamsche gewesten* enige omvang te geven, moest het bestuur van het Willemsfonds overigens dikker papier bestellen dan de drukker aanvankelijk voorzien had (Liberaal Archief, Willemsfondsarchief 1.2.2., dagelijks bestuur 29-12-81, 2 en 16-3-82, 20 en 27-4-82, 8-6-82). Door een onverwachte aangroei van het aantal leden bleven er slechts weinig exemplaren voor de handel over (brief A. Gondry aan V. Loveling 4-11-82, BRUG hs. 3426E/56).

Brugge berichtte aan het hoofdbestuur: ‘Onze uitgave van Virginie Lovelings werk is overal allerbest ontvangen geweest, en reeds zijn meer dan vijftig personen mij komen vragen waarom niet al de uitgaven van die aard zijn. Ik geloof dat wij inderdaad alzo meer nut zouden stichten’⁽³⁷⁾.

Een laatste vraag betreft de verwantschap met de roman *Partie perdue* van Goblet d'Alviella. Schetst de *Vlaamsche gewesten* de ondergang van een aristokraat op het Vlaamse platteland, dan beschrijft *Partie perdue* de nederlaag van een Waals edelman die in zijn strijd tegen het toenemende, militante ultramontanisme door allerlei loense middelen uitgerangeerd wordt. De verschillen tussen de twee romans treffen echter meer dan deze gelijkenis. Goblets verhaal speelt zich uitsluitend in het aristokratische milieu af, zowel landelijk als stedelijk; in zijn verhaal komt ‘het volk’ nauwelijks aan bod. Loveling blijft op het platteland en laat vooral gewone mensen meespelen. Het belangrijkste verschil is evenwel dat Goblets hoofdfiguur geen vrijdenker is, maar een ‘vieux catholique’ die de oude principes wil verdedigen tegen de nieuwe Roomse richting. Deze religieuze problematiek illustreerde het standpunt dat de *Revue de Belgique* in de antiklerikale strijd verdedigde, nl. ‘On ne détruit que ce qu'on remplace. C'est seulement en élevant autel contre autel que nous triompherons de nos adversaires’⁽³⁸⁾. Dit terra komt niet voor in de *Vlaamsche gewesten*, wel in *Sophie*, de tweede politieke roman van Loveling.

Stadslucht maakt vrij

Na de publikatie van de *Vlaamsche gewesten* bleef Lovelings situatie in Nevele nagenoeg ongewijzigd. De familie las verder *Le Bien Public*. Nog in mei 1878 trok Virginie Loveling ‘mis-

(37) Brief P. Fredericq aan V. Loveling 13-12-82 (BRUG hs. 3426E/15a); Liberaal Archief, Willemsfondsarchief 1.2.2., nr. 8012 brief A. Vermant aan A. Gondry 28-11-82.

(38) Goblet 1877, p. 97-98. Een circulaire bij het nummer van 15-12-75 meldde in notabene: ‘La *Revue de Belgique* commence, dans sa livraison de décembre, la publication d'un roman qui, sous le titre de *Partie perdue*, pourrait s'appeler le *Roman de l'aristocratie beige*. Cette oeuvre est, par ses tendances, une sorte de mise en action des principales idées de notre programme, et présente, pour les caractères comme pour les moeurs, un intérêt local tout actuel’.

leid' door *Le Bien Public*, naar een processie in Brugge. Deze manifestatie sterkte haar in haar twijfel over een liberale machtsovername: 'indien de liberalen kans hebben in zulk eene stad te zegepralen, begrijp ik niets meer van den gang der wereld'. De klerikale druk in haar omgeving nam zelfs nog toe. Zo werd een buitengoed in Nevele aan twee rijke dames verhuurd, 'grootte 'tjeefessen naar ik hoor', berichtte ze aan Paul Fredericq, 'Het zal nu nog wat gaan verslechteren hier'⁽³⁹⁾. Toen de klerikale regering in 1878 toch ten val kwam, bleef Loveling skeptisch. 'Wie weet, hoelang de liberalen het nog zuilen uithouden', luidde haar reactie op de benoeming van Fredericq tot hoogleraar aan de Luikse rijksuniversiteit, 'het is dus maar best *geborgen zu sein*, zooals de Duitschen zeggen'⁽⁴⁰⁾.

Op 1 juli 1879 tekende de koning een nieuwe wet op het lager onderwijs, die onder impuls van de loge tot stand gekomen was en een einde wenste te maken aan de invloed van de geestelijkheid in de officiële lagere en normaalscholen. De wet werd reeds vóór haar goedkeuring door de bisschoppen veroordeeld. Na de publikatie brak een hevige schoolstrijd los, waarin beide partijen al hun invloed aanwendden om de scholen van hun tegenstander te ontvolken⁽⁴¹⁾. Het losbarsten van de schoolstrijd trok sterk de aandacht van Virginie Loveling. Op 15 oktober 1879 signaleerde ze aan P. Fredericq al enkele incidenten uit Nevele en omgeving; ze besloot haar brief met de bemerking: 'het ware goed daarover nauwkeurig bescheid te weten om het in de gazet te stellen; doch het moet *heel exact* zijn, anders, is het gevaarlijk en beneemt het vertrouwen in het nieuws, dat de partij vermeldt'⁽⁴²⁾.

Pas maanden later verschenen in *La Flandre Libérale* twee bij-

(39) Brief V. Loveling aan P. Fredericq 14-5-78 (BRUG hs. III/77).

(40) Brief V. Loveling aan P. Fredericq 15-10-79 (BRUG hs. III/77).

(41) Een historisch overzicht van de schoolstrijd vindt men bij P. Verhaegen, *De schoolstrijd in België*, Zottegem 1906. Een recente beschouwing brengt P. Wynants, *Lutte scolaire et pressions sociales (1879-1884)*, *La Revue Nouvelle* 1981.

(42) Loveling probeerde alvast enige informatie in te winnen. In Vosselare vroeg ze 'nader bescheid aan Mme. de Juge, zij vreesde, dat het in de Flandre mocht overgedrukt worden en wenschte dat niet, zei ze, hoe spijtig? hetgeen zij er van vertelde was te onbepaald om het u te schrijven' (brief V. Loveling aan P. Fredericq 15-10-79, BRUG hs. III/77). 'Mme. de Juge' was Virginie's vriendin Adèle Fobe, gehuwd met vrederechter Adolf Schatteman, die tijdens de schoolstrijd (liberaal) burgemeester van Nevele zou worden (zie J. Van de Castele, *Adèle Charlotte Fobe, Het Land van Nevele* 1973).

dragen van Loveling over de schoolstrijd⁽⁴³⁾. In het eerste artikel schetste de auteur hoe de bevolking van het dorp M. (Meigem?) gekneld zat tussen haar diepe gehechtheid aan de gemeentelijke onderwijzer - een overtuigd katholiek die evenwel weigerde naar de vrije school over te stappen - en haar onderwerping aan de wil van de geestelijkheid die deze man verketterde. ‘Situation étrange et qui suggère bien des réflexions: à l'instituteur communal toutes les sympathies, à l'instituteur libre presque tous les enfants du village!’ In haar tweede bijdrage beschreef Loveling hoe de klerikalen in de gemeente A. (Aalter?) van hun gedwongen vertrek uit de gemeentelijke meisjesschool een grootse manifestatie maakten die zo uit de hand liep dat de politie moest tussenkomen⁽⁴⁴⁾.

De dood van Virginie's moeder, Marie Comparé, bracht een grote ommekeer in haar leven. Loveling besloot naar Gent te verhuizen: ‘Ik schik hier niet te blijven en mij in Gent een klein huis te huren. Ik heb hier nochtans zoo gaarn gewoond! Doch nu ik alleen overblijf, vertrek ik liever. Dit zal echter wellicht nog niet dadelijk zijn’, berichtte ze begin 1880 aan P. Fredericq. Intussen begon de vrijzinnige reputatie van de familie al problemen te stellen in Nevele. Toen ene Schelpe medio 1880 tegen de Lovelings een proces won, ging hij ‘trionfant in de geburenhuizen’ vertellen ‘dat een kristen mensch zooveel van de onrechtveerdigaards en de goddeloozen uit te staan heeft’. Virginie verhuisde eind oktober 1880. Daarover schreef ze aan P. Fredericq: ‘Het zal mij veel ontstellen Nevele te verlaten, eens weg zal het toch beter zijn, thans bijzonderlijk, dat het winter wordt’⁽⁴⁵⁾.

- (43) Op 4 februari 1880 schreef V. Loveling aan P. Fredericq: ‘de laatste correspondencien geteekend W. uit de Flandre zijn van mij’ (BRUG hs. III/77). Dit sloeg op het artikel *On nous écrit de M., petit village de la Flandre Orientale* in *La Flandre Libérale* van 3-2-80. Een tweede artikel van ‘W.’ over de schoolstrijd verscheen op 2-3-80: *On nous écrit d’A...*
- (44) Als ‘M.’ Meigein is, gaat dit artikel over Désiré Wauters die C. Buysse vereeuwigde in zijn novelle *Meester Gevers* (cf. A. Bauwens, *Meigein in het werk van Cyriel Buysse, Het Land van Nevele* 1983, p. 63-65). In A, gingen de leerlingen van de vrije scholen op de vensters van de gemeenteschool kloppen; ze riepen ‘Ge zult vuur spuwen’ en zongen ‘Geuzen, met uwe lange neuzen, met uwe lange tanden, ge zult in de helle branden’. Is dat het resultaat van het onderwijs in ‘les bonnes écoles’, vroeg de auteur zich af.
- (45) Brieven V. Loveling aan P. Fredericq 4-2-80, 3-5-80 en 24-10-80 (BRUG hs. III/77).

Het is o.i. niet toevallig dat Loveling precies na de beslissing om te verhuizen liet weten dat de echte naam van W.G.E. Walter bekend gemaakt mocht worden. Op dat ogenblik was er sprake van de uitgave van een Franse vertaling van de *Vlaamsche gewesten*. De auteur besloot ‘dat, nu ik volkomen onafhankelijk van de geestelijken ben, ik wellicht mijnen naam op de vertaling zou laten zetten’, maar ze wou toch nog eerst het advies van Fredericq horen. Een maand later schreef ze aan P. Fredericq dat hij de echte naam van Walter bekend mocht maken⁽⁴⁶⁾.

Precies in deze periode besloot Loveling ook weg te blijven uit de kerk, althans wanneer ze in Gent verbleef. In 1896 schreef A.W. Stellwagen: ‘in de laatste vijftien, zestien jaren telt ze niet meer onder de communicanten van Heilig Kerst en gaat ze nog alleen ter hoogmis, als ze te Nevele of te Vosselaere bij familie of vrienden vertoeft. Het geloof is henen en de sacramenten laten haar hart koud. Wel wordt ze getroffen, nog altijd, door de grootscheid der Roomsche ceremoniën; ze ontroeren haar diep; maar... enkel als tooneelvertooning’⁽⁴⁷⁾.

Net vóór Loveling verhuisde, liet ze in *La Flandre* een ‘geestelijk portret’ van Nevele verschijnen, waarin ze afrekende met dit klerikale verleden. Het artikel was andermaal een reactie op *Le Bien Public*:

‘Le village de Nevele est peut-être le plus clérical, partant le plus fanatisé, des Flandres: it peut sans contredit rivaliser avec Somergem et Sleidinge; les sociétés catholiques y abondent: *Saint-Vincent-de-Paul*, *St.-François-Xavier*, *St.-Joseph*, *la Confrérie de la bonne mort*, *du St.-Sacrement*, *du Sacré Chceur* [sic], *l'Association des Vieillards*, et une foule d'autres institutions pieuses s'y sont développées d'une façon remarquable depuis une quinzaine d'années. La statuette de la Vierge, qui se trouve dans la chapelle de l'Oostbroek, a été déclarée miraculeuse

(46) Brief V. Loveling aan P. Fredericq 14-1-80 en 20-2-80 (BRUG hs. III/77). P. Fredericq deelde de ware naam van Walter terloops mee in een recensie van Lovelings *Drie Novellen* (1879), die op 1 maart 1880 verscheen in *L'Athenaeum Beige (Poètes et romanciers flamands)*, p. S6). Blijkbaar bleef die mededeling onopgemerkt in het literaire wereldje. *Nos campagnes flamandes, Esquisses politiques*, in vertaling van J.F. Heuvelmans, verscheen in 1881 (het exemplaar van P. Fredericq (BRUG 168P38) is juni 1881 gedateerd), Als auteur vermeldt dit boek ‘W.G.E. Walter (V. Loveling)’.

(47) Stellwagen 1896, p. 156.

it n'y a pas bien longtemps, et dans presque tons les villages des environs des couvents plantureux sortent de terre comme par enchantement, sans parley des missions et des adorations perpétuelles qui out lieu partout dans les alentours, où les révérends pères exposent leur doctrine et tonnent contre les libéraux. Aussi notre canton donne-t-il aux élections pour les Chambres une majorité écrasante en faveur des catholiques. Pour les élections provinciales it n'y a jamais question de lutte⁽⁴⁸⁾.

La Flandre bevat nog een paar bijdragen van Loveling, andermaal reakties op *Le Bien Public*, zodat we moeten veronderstellen dat ze deze krant nog enige tijd bleef lezen, ondanks alles⁽⁴⁹⁾. *Le dernier ami* behandelt het probleem van de doodstraf. Opmerkelijk is dat Virginie zich in haar konklusie niet tot de vrijdenkers rekent, op wie ze nochtans haar hoop stelt:

‘Pour nous, nous avons une meilleure fof dans l'avenir, nous pensous avec quelque raison, que les libres-penseurs sont moms avides de sang que les catholiques, puisque c'est dans *leurs* [ons kursief] rangs que se recrutent les plus chauds partisans de l'abolition de la peine de mort; nous espérons que lorsque le fanatisme sera remplacé par l'instruction et que les pratiques ridicules de la bigoterie auront fait place aux notions saines et éclairées d'une morale mieux comprise, la peine capitale disparaîtra non seulement des coutumes, mais des lois.’

L'Ecole de l'Armée is nauwelijks meer dan een anekdote uit het leger, geciteerd uit *Le Bien Public*, die moest aantonen dat men in God kan geloven zonder Hem gezien te hebben, omdat men ook kan geloven dat de tsaar bestaat zonder hem gezien te hebben.

Toen Virginie Loveling besloot zich in Gent te vestigen, vatte ze het plan op in de journalistiek te gaan, enerzijds om haar tijd

(48) W., *On nous écrit de Nevele, La Flandre Libérale* 12-8-80. Desondanks was het aantal misdaden in de streek toegenomen, stelde Loveling vast. Daarvoor was de katolieke partij wel niet verantwoordelijk, maar ze kreeg toch de raad ‘se demander si le fanatisme n'engendre pas la brutalité ou avouer tout au moms avec découragement que c'est fort pénible de voir l'admirable développement de toutes ces sociétés catholiques à coté de tous les crimes’.

(49) W., *Le dernier ami, La Flandre Libérale* 20-9-80 en ongetekend, *L'Ecole de l'armée*, Ib. 18-1-81; naar dit laatste artikel verwijst V. Loveling in haar brief aan P. Fredericq 19-1-81 (BRUG hs. III/77).

nuttig door te brengen, anderzijds om haar komfortabel levenspeil door een bijverdienste veilig te stellen. Even hoopte ze redakteur bij *La Flandre Libérale* te worden; ze dacht zelfs aan ‘eene uitheemsche briefwisseling’. Toen de uitgevers van *La Flandre* niet op haar aanvraag reageerden, riep Loveling de voorspraak van P. Fredericq in. Zodra ze echter vernam dat dergelijke betrekking teveel van haar tijd zou vergen, drong ze niet meer aan⁽⁵⁰⁾.

Lovelings auteurschap van de *Vlaamsche gewesten* werd pas in ruimere kring bekend toen ze ook dit werk binnenstuurde voor de *Vijfjaarlijksche Prijskamp van Nederlandsche Letterkunde* (1875-80). Dit werk wordt ‘insgelijks aan Virginie toegeschreven’, staat in het juryverslag te lezen. Het boek ‘dat bij zijne verschijning, wegens de treffende schildering der voorgestelde feiten, een zoo grooten bijval genoot en ieders aandacht wekte, kan evenwel, voor zijn eigenlijke letterwaarde, niet op de hoogte der andere schriften dier begaafde vrouwen gesteld worden’. Daarop verkoos de jury de bundel *Nieuwe novellen* (1876) van Virginie en Rosalie Loveling die het in de finale moest afleggen tegen de poëzie van Pol De Mont. De drie Gentse liberalen in de jury, J.F.J. Heremans (voorzitter), J.-O. De Vigne en G.D. Minnaert hadden nochtans tegen De Mant gestemd⁽⁵¹⁾.

Groot was de verwondering én het ongenoegen bij veel Vlaams-

- (50) Brieven V. Loveling aan P. Fredericq 4 en 20-2-80, 3-5-80, 17 en 20-7-80 en 24-10-80 (BRUG hs. III/77). Een rubriek over Nederlandse literatuur zag Loveling niet zitten: ‘al die leelijke boeken eerst moeten lezen en dan bespreken, zou mij veel tijd nemen, bovendien ik aanzie ze zoodanig van beneden staak, over het algemeen, dat ik niet zou weten, wat er over te zeggen’ (brief 24-10-80).
- (51) *Het Volksbelang* 29-1-81 en 2-4-81. Heremans was met Loveling bevriend, De Vigne schreef een entoesiaste recensie van de *Vlaamsche gewesten* (zie noot 32) en Minnaert had geprobeerd dit werk in het Frans te vertalen (zie brief V. Loveling aan P. Fredericq 24-10-80, BRUG hs. III/77). Loveling miste de prijs van 5.000 fr. doordat de Brusselse liberaal E. Van Driessche, tevens verslaggever van de jury, met de ‘klerikalen’ meestemde. Tegen de nipte liberale meerderheid in de jury had *Het Volksbelang* nochtans tijdig gewaarschuwd (17-1-80). Max Rooses verdedigde onrechtstreeks Van Driessche door erop te wijzen dat de politieke overtuiging van een auteur geen literair criterium was (1885, p. 229-230). Hij was het nochtans evenmin eens met het oordeel van de jury over de *Vlaamsche gewesten*: ‘zonder eenige aarzeling had ik voor haar beste werk *In onze Vlaamsche Gewesten* gekozen, dat alleen zoo groot is als de drie kleine novellen samen, en waarin de schrijfster zich de moeilijke taak gesteld heeft een politieken roman te schrijven, een taak, die zij op meesterlijke wijze vervulde’ (Ib., p. 232). Rooses was oorspronkelijk zelf tot jurylid benoemd, doch had ontslag genomen, vermoedelijk om zelf te kunnen meedingen; de minister had hem toen door een klerikaal vervangen (*Het Volksbelang* 17-1-80).

liberalen toen ze vernamen dat Loveling het onderspit had moeten delven tegen De Mont, een ‘weinig gekend, aankomend dichter’ en vooral een ‘clericalen Leuvenschen student’⁽⁵²⁾. Werd het Gentse ongenoegen verwoord in *Het Volksbelang*, in Antwerpen ging de reactie uit van de loge der Antwerpse flaminganten, *Les Amis de Thémis*. Daar werd het voorstel aangenomen om aan Loveling een gouden pen te overhandigen uit waardering voor haar literaire verdiensten en ‘vooral voor de gezonde politieke & wijsgeerige strekking van haar werk’. Deze manifestatie zou meteen een protest zijn tegen de toekenning van de literatuurprijs. Tenslotte was het de bedoeling ‘een teeken van Vlaamsch vrijzinnig leven op maçon... gebied te geven’. Aan Loveling werd aanvankelijk niet meegedeeld dat het om een initiatief van de loge ging; die boodschap werd aan broeder Fredericq overgelaten⁽⁵³⁾.

Hoewel Loveling niet erg op publieke optredens gesteld was, vond ze het uiteindelijk toch aantrekkelijk door een loge gehuldigd te worden. Haar ongenoegen over Pol De Mont gaf wellicht de doorslag, ook in het advies van Fredericq, die mee moest ‘als cornac’⁽⁵⁴⁾. De viering ging door op 19 maart 1881. Er waren

- (52) De discussie over de toekenning van deze prijs werd beschreven door M. Rooses (1885, p. 225 e.v.; citaten p. 229). Eind 1880 stelde Loveling ‘zonder verwondering maar met niet veel genoegen’ vast dat De Mont tot leraar aan het Ateneum van Doornik benoemd werd. Ze vond dat toch merkwaardig: ‘onder een liberaal ministerie neemt men mij den prijs af, omdat ik een liberaal boek schrijf, en men beloont nog daarenboven den tegenstrever; dat is wel de doenwijze der liberalen, die zich weinig bekreunen over degenen, die met hen zijn, zoo iets zouden de katholieken toch niet doen’ (V. Loveling aan P. Fredericq 26-11-80, BRUG hs. III/77). Van deze discussie vinden we in *Sophie* nog een echo. Wanneer de liberaal Haantjes er niet in slaagt zijn kandidaten tot notaris en griffier te laten benoemen, betreurt hij dat de liberale partij haar mensen teveel in de steek laat: ‘De catholieken doen dat beter: zij steunen hunne aanhangers en ontzien degenen, die hen behulpzaam zijn’. Maar na zijn eerste ontgoocheling, bindt hij opnieuw de strijd aan: ‘hij, die voor een grondbeginsel strijdt, laat zich door geen gebrek aan steun bij hooggeplaatste personen terughouden, noch door gekrenkte eigenliefde of ontgoocheling ontmoedigen’ (p. 346). Zou Loveling in deze passage niet haar eigen desillusie verwerkt hebben?
- (53) Brief A. Hoste aan P. Fredericq 24-11-80 en P. Fredericq aan V. Loveling 26-11-80 en 19-1-81 (BRUG hs. 3426E/77, 26 en 3).
- (54) Brieven V. Loveling aan P. Fredericq 26-11-80 en 17-12-80 (‘Zoo dus mijne préférentien zijn maçonniek, zelfs zonder uwen raad zouden zij het wezen om vele redenen die ik u mondelings zal mededeelen’) (BRUG hs. III/77). Fredericq schreef haar: ‘het aanbieden der gulden pen op een banket met dames komt mij voor als een schitterend protest tegen de bekrooning van Pol de Mont’ (brief P. Fredericq aan V. Loveling 26-11-80, BRUG hs. 3426E/26).

een honderdtal aanwezigen, waaronder heel wat dames, op uitdrukkelijk verzoek van de gevierde⁽⁵⁵⁾.

In april 1882 vroeg het hoofdbestuur van het Willemsfonds toelating de *Vlaamsche gewesten* te herdrukken. De Antwerpse beeldhouwer Eugeen Van der Linden was intussen begonnen met het kappen van Virginie's borstbeeld. Het Willemsfonds besloot dit aan de schrijfster aan te bieden 'als blijk van hulde voor het vele door U tot bereiking van het doel onzer instelling bijgebracht'. Deze hulde ging door na de algemene vergadering van 29 oktober 1882, in aanwezigheid van de Brusselse burgemeester Karel Buls en zijn Gentse kollega Hippolyte Lippens. Max Roosees sprak de gelegenheidsrede uit, Paul Fredericq dankte in naam van de gevierde⁽⁵⁶⁾.

Sophie

In augustus 1885 publiceerde Virginie Loveling haar tweede geëngageerde roman, *Sophie*. 'Deze moest oorspronkelijk *De Strijd te Lande* hetten. Op aanraden van den uitgever werd de titel in *Sophie* veranderd', weet M. Basse te vertellen. 'De twee titels passen even goed: Sophie is de heldin. Maar het eigenlijke onderwerp is in den grond hetzelfde als dat van het vorig boek: de strijd te lande tusschen gewetensvrijheid en priesterheerschappij'⁽⁵⁷⁾. In het kader van onze studie zijn wij vooral geïnteresseerd

- (55) BRUG hs. 3426E/82 (uitnodiging), 80 (menu) en 116 (verslag); *Het Volksbelang* 2-4-81; brief V. Loveling aan P. Fredericq 26-11-80 (BRUG hs. III/77).
- (56) Brieven E. Van der Linden aan V. Loveling 5-10-81, 7-12-81, 25-1-82, 9-3-82, 28-7-82 en 26-8-82 (BRUG hs. 3426E/resp. 124, 123, 122, 120, 119 en 67); brieven A. Gondry aan V. Loveling 28-8-82, 4 en 17-11-82 (Ib./66, 56 en 52). *Het Volksbelang* bracht op 4 november 1882 een uitgebreid verslag van het feest (ib./115). Voor het banket schreef ook de industrieel August Buysse in, naast figuren als A. Cornette, J. De Geyter, P. Benoit, W. Rogghé, e.a. (lijst in Ib./99-100). De buste bleek niet zo geslaagd; 't is spijtig voor M. Vanderlinden, die zich zooveel moeite heeft gegeven', reageerde Loveling (brief V. Loveling aan P. Fredericq 15-12-82, BRUG hs. III/77).
- (57) Basse 1921, p. 151. De titel *De Strijd te Lande* vindt men doorstreept op het manuscript (BRUG hs. 3420). P. Fredericq schreef in zijn jaaroverzicht voor *The Athenaeum*, 'It is a most vivid picture of clerical tyranny in Flanders of late years, during which our Catholic clergy, like those of Ireland, have thrown themselves heart and soul into politics, and have rendered the yoke of the Flemish rural population almost impossible to be borne' (2-1-86).

in de vraag of Loveling hier tot dezelfde konklusie komt als in de *Vlaamsche gewesten*.

Tijdens de voorbije zeven jaar was de situatie toch in belangrijke mate gewijzigd. Op politiek vlak had de schoolstrijd geleid tot een toenemende polarisatie tussen klerikalen en liberalen. In het eerste kamp werden de gelederen gesloten, in het tweede kamp groeiden zg. doktrinairen en progressisten steeds verder uit elkaar. Het globale resultaat was dat de liberalen de verkiezingen van 10 juni 1884 verloren en tot 30 jaar oppositie veroordeeld zouden worden⁽⁵⁸⁾. Een komplikatie voor onze studie is dat *Sophie* vóór de verkiezingen begonnen maar slechts na 10 juni voltooid werd⁽⁵⁹⁾. Ook de persoonlijke situatie van Loveling was de voorbije jaren grondig veranderd. Ze woonde niet meer op het klerikale platteland, maar in een liberaal stedelijk bolwerk. Daar leefde ze bevrijd van de klerikale druk die ze in Nevele steeds gevoeld had, dichterbij het intellectuele leven van de vrienden dat/die ze steeds bewonderd had.

De roman *Sophie* speelt zich af in Zompelgem, een buurdorp van Crocke⁽⁶⁰⁾. De hoofdfiguur is een jonge intelligente vrouw, ‘in de vrees des Heeren en der liberalen opgegroeid’ (p. 47), die door de dood van haar moeder en de krankzinnigheid van haar zus meer en meer troost in de godsdienst begint te zoeken. Als de dissidente priester Angelman haar uitlegt dat de kerk haar ware opdracht (‘de deugd aanprediken, de ware leer verspreiden, de verdwaalden den goeden weg wijzen, de gevallenen ophelpen, de onwetenden onderrichten’) niet vervult, omdat de priesters als ‘onderdanige uitvoerders van de bevelen onzer overheden’ hun verstand noch hun geweten mogen volgen, snapt ze daar niets van (p. 57-60).

(58) Cf. E. Lamberts en J. Lory (red.), *De machtswisseling van 1884 in België*, Brussel 1986.

(59) Het manuscript (BRUG hs. 3420) draagt 1 februari 1884 als begin- en 16 augustus 1884 als einddatum.

(60) Dat laat de auteur terloops toe de verdere evolutie in Crocke te schetsen. Op de Kluize - en de aandachtige lezer van de *Vlaamsche gewesten* herinnert zich dat daar het landgoed van mijnheer Sandrie stond - vindt men nu een klooster (p. 130-131). De onderwijzer probeert verder ‘tusschen twee waters te zwemmen’ omdat hij uit ervaring de macht van de geestelijkheid kent (‘Wie te lande de geestelijken mede heeft, kan alles, wie ze tegen heeft, kan niets’) maar wordt tot het liberale kamp gerekend (p. 165, 214-217), enz.

De eerste wortel ‘aan de stevigen boom van haar geloof en haar betrouwen in de onfeilbaarheid der geestelijke overheden’ wordt losgerukt als ze ziet dat twee geleerde en godvruchtige mannen, de coadjutor Angelman en de onderwijzer Ottevaere, weigeren zich tegen de nieuwe schoolwet te verzetten (p. 211). Vooral de houding van de klerikalen tegenover de oude gemeenteonderwijzer maakt op haar diepe indruk. Door ‘het verdriet van haar ouden vriend’ begint ze in te zien ‘dat de dracht van het geestelijk kleed niet volstaat om *onvoorwaardelijk* op goedheid en kiesheid aanspraak te mogen maken’ (p. 256). Ze weigert ‘het gezelschap der goddeloozen te vluchten’ (p. 281) omdat haar sympathie voor de onderwijzer niet op bevel van de pastoor kan omslaan en ze evenmin kan aannemen dat het onderwijs van dezelfde man met dezelfde boeken plots slecht geworden zou zijn. Van een breuk is echter nog geen sprake. Sophie wil bv. nog deelnemen aan de jaarlijkse processie, want - schrijft Loveling - ‘zoo verre had zij het *als vrijzinnige* nog niet gebracht’ (p. 286)⁽⁶¹⁾.

Sophie's twijfel neemt snel toe als ze ziet hoe de klerikale boycot de onderwijzer ziek maakt en op het dorp niemand bereid blijkt de oude man te verzorgen. Wanneer de onderpastoor de onderwijzer op zijn sterfbed nog probeert te dwingen schuld te bekennen, hoopt Sophie in stilte dat de man niet zal toegeven. Berecht door Angelman kan Ottevaere toch kerkelijk begraven worden. Zijn begrafenis groeit uit tot een liberale manifestatie⁽⁶²⁾. Op dat

(61) V. Loveling heeft in haar manuscript (BRUG hs. 3420) belangrijke wijzigingen aangebracht, o.m. met de bedoeling haar boodschap duidelijker te maken. Wijzigingen of toevoegingen (zoals hier *onvoorwaardelijk* en *als vrijzinnige*) drukken we kursief af. Loveling hoedde zich ook geregeld voor ‘overdaad’ en schrapte al te krasse uitspraken. In een recensie had ze zelf al eens gewaarschuwd tegen eenzijdige romans: ‘une opinion, énoncée avec trop d'énergie, met le lecteur en garde contre ce qu'elle pourrait avoir d'exagéré. Je ne parle ici qu'au point de vue littéraire, laissant de côté toute question de fond’ (*K. Groth, Drei plattdeutsche Erzdhlungen, L'Athenaeum Beige* 1-3-81, p. 52).

(62) Deze passages zijn geïnspireerd door gebeurtenissen in Nevele. Op 3 mei 1880 schreef V. Loveling aan P. Fredericq: ‘Onze hulponderwijzer is hier gestorven. Er heeft eene exécution en règle op zijn sterfbed plaats gehad, révoltant om hooren van de zusters, welke buitengewoon vrijzinnig en intelligent zijn. Op het graf is eene lijkrede uitgesproken, waarin de hatelijke handelswijze der geestelijkheid, wel met niet veel talent, doch met overtuiging werd geschandvlekt. Ik geloof dat bijna al de onderwijzers van het kanton - een heel leger van gepersécuteerden - aan de offerande waren’ (BRUG hs. III/77).

ogenblik kiest Sophie actief de zijde van de gemeenteschool: ze gaat kledingstukken vervaardigen voor de arme leerlingen - een belangrijk element in de propagandaslag.

Als haar neefje door nalatigheid in de kloosterschool doodziek wordt en geen enkel middel uit het kerkelijk arsenaal het kind kan redden, wordt weer ‘een wortel van den boom harer bijgeloovigheden uitgerukt, een der laatste, een der grootste’ (p. 395). Sophie ziet ‘ontnuchterd’ in ‘dat al die uitwendige teekens van den eeredienst met *het waar geloof, met* deugd en recht niets gemeens hebben’ (p. 395). De bijna gelijktijdige bizarre dood van een liberale drinkebroer en van de beschonken pastoor plaatst Sophie nog duidelijker voor het probleem: ‘wat redt dan den mensch uit de dierlijkheid? wat, wat? indien *het eenig waarachtig geloof* evenmin als de vrijdenkerij volstaat om hem van het dwaalspoor af te brengen!’ (p. 449-450). In het manuscript heeft V. Loveling hier een belangrijke wijziging aangebracht: in plaats van ‘het eenig waarachtig geloof’ - waarmee duidelijk het katholieke geloof bedoeld wordt - stond oorspronkelijk ‘de godsdienst’. Deze korrektie wijst er al op dat Loveling niet alle religie wou afschrijven, maar alleen de katholieke leer.

Uiteindelijk wordt Sophie onderwijzeres in de gemeenteschool en besluit ze met de nieuwe, vrijzinnige gemeenteonderwijzer te trouwen. Toch wil ze nog dat dit huwelijk kerkelijk voltrokken wordt. Maar als de onderpastoor probeert haar daarbij te vernederen, beslist ze kordaat de inzegening te weigeren, ook al breekt ze zo ‘openbaar voor heel de wereld met de Kerk en de geestelijken’ (p. 467). Maar daarmee is haar moreel probleem nog niet opgelost. Aan haar echtgenoot bekent ze dat zij niet de nodige kracht uit haar ‘eigen brein’ kan putten: ze heeft ‘behoefte aan het geloof in iets onvergankelijks’. Door alles wat ze meegemaakt heeft, is het gebouw van haar geloof ingestort: ‘mijn brein is als beneveld door de dichte stofwolk, die uit den puin hoop opstijgt’. Voor Sophie blijft de pijnlijke vraag:

‘Wat blijft ons dan nog over ter bevrediging van onze aandrift naar het goede, ter verheffing van onzen geest? wat houdt ons af van het kwaad, wat leidt en steunt ons op het pad der deugd?... wat redt ons uit dezen doolhof van twijfel?’ (p. 468-469).

Het antwoord van haar man moet de goede boodschap brengen:

‘Wat ons overblijft tot leiddraad en steun, nadat wij aan de belijdenis van onze kindsheid en onze jeugd verzaakt hebben, [zijn] [...] de voorschriften van ons geweten en de leerstelsels van het Evangelie’ (p. 469).

De ‘bekering’ van Sophie opent voor de model-liberaal uit het verhaal, de wijnhandelaar Haantjes, perspectieven op een ‘toekomstige herschepping van zijn vaderland’. In zijn visie krijgt Sophie warempel de allures van een vrijzinnige heilige:

‘En in eens door zijne begeestering medegesleept, verzwond het stoffelijke voor hem: een stralenkrans omgaf haar voorhoofd, en zij was niets anders meer dan het zinnebeeld van een herboren Vlaanderen, uit de kluisters van bijgeloof en priesterdwingelandij opgestaan, gelouterd door reiner zedenleer, door het overweldigende der misbruiken tot zelfbewustzijn en eigenwaarde ontwaakt!’ (p. 460)⁽⁶³⁾.

Voor een goed begrip van de boodschap is ook de wijze waarop Sophie een nieuw ‘geloof’ vindt, belangrijk, nl. ‘Uit hare omgeving, uit den toestand zelven was deze herschepping ontstaan: uit de overmaat van het kwaad was het goed gerezen’ (p. 459). Op deze wijze bestrijdt Loveling de fundamentele kristelijke stelling als zou de mens van nature verloren zijn - nl. door de erfzonde - en zou hij slechts door de genade van God gered kunnen worden; in de katolieke leer was daarvoor ook de bemiddeling van een priester nodig. Lovelings beeldhouwer E. Van der Linden bv. heeft dit goed begrepen. Over Sophie schreef hij haar:

(63) Bij zijn eerste lezing werd ook C. Buysse sterk door deze passage getroffen (brief aan V. Loveling 1-10-85, BRUG hs. 3426P/78). Over de figuur van Haantjes schreef Buysse aan Loveling: ‘Bestaat op Nevele niet; wordt daarom ook aanzien als eene *tripe* in het verhaal’ (21-12-85, BRUG hs. 3426P/66). Wat Buysse met ‘tripe’ bedoelt, is niet helemaal duidelijk. De figuurlijke betekenis van dit woord was in Oost-Vlaanderen ‘een vadzig en lui mensch’ (L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, Leuven 1865-1870, p. 746). De brieven van C. Buysse aan V. Loveling werden gepubliceerd door A. Van Elslander en A.M. Musschoot, *Cyriel Buysse, Brieven aan familieleden, I. Virginie Loveling, in Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap I*, Gent 1985.

‘Hoe hebt gij haar leeren steunen op eigen kracht; hoe hebt gij in haar getoond dat het goede in den mensch ligt en slechts op ontwikkeling wacht, maar er niet moet ingelegd worden door de bijzondere gratie van bijzondere personen’⁽⁶⁴⁾.

De wijze waarop Loveling Sophie's geloofskrisis ontwikkelt, sluit nauw aan bij wat de liberale huisvrienden uit haar jeugd over de problematiek schreven en dachten. Vooral Emile de Laveleye heeft heel wat aandacht besteed aan de volgens hem noodzakelijke band tussen geloof en moraal. ‘La morale n'a ni base ni sanction en dehors des idées religieuses, et sans morale, point de droit, point de justice, point d'ordre social’, konkludeerde hij in een artikel dat Loveling zeker gelezen heeft⁽⁶⁵⁾.

In de jaren zeventig heeft deze groep liberalen die niet met alle religie wilde breken, zelfs een campagne gevoerd ten gunste van het protestantisme. Hun pleidooien verschenen vooral in de *Revue de Belgique*, waarvoor Virginie Loveling grote bewondering had⁽⁶⁶⁾. Goblet d'Alviella bv. lichtte in dit tijdschrift zijn visie toe in het artikel *Le protestantisme libéral*, waarin de voordelen van het protestantisme op een rijtje gezet worden:

‘Le protestantisme [...] n'accorde d'infailibilité qu'aux livres saints; or, par cela seul que pour interpréter le contenu des livres it fait appel aux lumières individuelles et non à l'autorité d'un concile ou d'un pape, it ouvre la porie [...] à l'esprit de libre examen [...]. D'autre part, le protestantisme, en supprimant la nécessité d'un intermédiaire entre le fidèle et Dieu, ne fait plus du sacerdoce qu'une simple profession, comme le professorat, la médecine, le barreau. Le prêtre y reste l'interprète ou plutôt le commentateur des vérités religieuses, voire le guide de nos instincts spirituels, mais vivant de la vie commune, soumis aux lois générales de la société humaine [...]. Ainsi disparaissent les inconvénients de ce qu'on nomme l'esprit sacerdotal, si dangereux dans les organisations ecclésiastiques où le clergé, se disant d'un caractère

(64) Brief E. Van der Linden aan V. Loveling 30-12-85 (BRUG hs. 3426P/65).

(65) E. de Laveleye, *L'avenir religieux des peuples civilisés*, *Revue de Belgique* 1876, p. 30. V. Loveling meldt de lektuut van dit artikel in een brief aan P. Fredericq (10-2-76) (BRUG hs. III/77).

(66) Uit een brief van V. Loveling aan P. Fredericq (17-12-77, BRUG hs. III/77) blijkt dat Loveling hoopte dat de *Revue de Belgique* een vertaling van de *Vlaamsche gewesten* zou publiceren.

surnaturel, [...] tend fatalement à se constituer en caste et à s'arroger la direction de la société'⁽⁶⁷⁾.

Ook Paul Fredericq bekeerde zich in die jaren tot het protestantisme. Opmerkelijk is dat de gebruikelijke toetredingsformule op zijn verzoek herzien werd. Bij deze wijziging werd de superioriteit van het protestantisme op het katholicisme benadrukt, terwijl alle bovennatuurlijke begrippen (genade, zonde, Heiland, Godsrijk) geschrapt werden. In de plaats kwam er de belofte van een levenshouding volgens de 'ware beginselen van godsdienstigheid en zedelijkheid'⁽⁶⁸⁾.

Lovelings vriend J.F.J. Herenrans zette de stap naar het protestantisme een jaar vóór zijn dood begin 1884. Bij zijn graf las Arthur Cornette een gedicht van Loveling voor dat eindigde met een (onbeantwoorde) vraag over wat na de dood komt:

't Geheim der dood blijft ons verborgen;
Wij zullen nooit u hier meer zien...
Maar gindsch, in onbekende streken,
Vindt men elkaar terug... misschien!⁽⁶⁹⁾

Volgens Paul Voituren, een discipel uit de *Société Huet*, was dat liberaal protestantisme ontstaan uit het verlangen de vrijheid van denken met de kristelijke traditie te verzoenen. 'Il procède par voie d'élimination; il exclut les dogmes et les abandonne à l'appréciation ou à la foi individuelle. Le résidu de cette opération, c'est l'affirmation de l'existence de Dieu, le sentiment religieux et la morale dite évangélique'. Voituren merkt evenwel op dat men deze strekking nog moeilijk tot het kristianisme kan rekenen:

'Ils n'ont pas le droit de se dire chrétiens, puisqu'ils rejettent la chute originelle et la rédemption miraculeuse. Ils n'ont pas le droit de se dire protestants, puisqu'ils n'admettent pas les deux principes es-

(67) Goblet d'Alviella, *Le protestantisme libéral*, *Revue de Belgique* 15-7-77, citaat p. 8-9.

(68) E. Pichal, *De geschiedenis van het protestantisme in Vlaanderen*, Antwerpen 1975, p. 198-199.

(69) *Het Volksbelang* 15 en 22-3-84.

sentiels du protestantisme: l'infailibilité de la Bible et le salut par la grâce divine et par la foi'⁽⁷⁰⁾

Het liberaal-protestants standpunt werd door Goblet d'Alviella literair verwoord in zijn roman *Partie perdue*. Met dit werk vertoont *Sophie* duidelijk meer tematische gelijkenis dan de *Vlaamsche gewesten*. Op het einde van *Partie perdue* blikte de verslagen 'vieux catholique' in de toekomst:

'C'est ma conviction intime, que la réaction naîtra des excès du mal, quand enfin, poussée à bout par les défis du papisme, la portion intelligente de la nation élèvera ces enfants d'après le principe que rien ne se fonde avec des négations et qu'une foi progressive peut seule combattre une foi rétrograde. Malheureusement, avant l'heure du réveil, que de crises, d'angoisses, d'infamies, de désastres je prévois encore!'⁽⁷¹⁾

Wordt niet precies deze verzuchting uitgetekend in *Sophie*? *Sophie* komt immers op pijnlijke wijze tot inzicht door de 'excès du mal', niet door de bovennatuurlijke genade uit de kristelijke traditie. Ook Goblets aanbeveling van de 'livres saints' en de 'lumières individuelles' stemt overeen met de ultieme verwijzing naar het evangelie en het geweten in *Sophie*. Overigens, in *Partie perdue* is er eveneens sprake van een jonge, godvruchtige vrouw die lang aan haar kerkgeloof vasthoudt, maar uiteindelijk toch de jonge liberaal volgt en met hem trouwt in de protestantse kerk⁽⁷²⁾.

(70) P. Voituron, *Le libéralisme et les idées religieuses*, Brussel/Paris 1879, p. 264 en 265. Het liberaal-protestantse denken werd in ons land sterk beïnvloed door M. Bost, predikant te Verviers. Precies hij ontwierp het onderscheid dat een positieve godsdienst zonder het bovennatuurlijke mogelijk maakte. Bast stelde de religie tegenover de theologie: 'Il nomme la morale *religion*, et tout ce qui a été jusqu'ici désigné sous le nom de religion, il le nomme *théologie*. La religion, dit-il, a pour domaine la conscience et le sentiment; la théologie, le dogma et la science des faits religieux; il admet la première, il repousse la seconde' (Ib., p. 217).

(71) Goblet d'Alviella, *Partie perdue*, Paris 1877, p. 247.

(72) Wanneer er eind 1885 sprake was van de publicatie van een vertaling van *Sophie* in de *Revue de Belgique* ('De la R. de B. on le ferait passer dans les journaux et la propaganda sera complète'), gebeurden de onderhandelingen met Goblet d'Alviella, via P. Fredericq en J. Stecher (ook een vriend uit de *Société Huet*) (zie de brieven van P. Fredericq aan V. Loveling 2 en 26-12-85, BRUG hs. 3426P/22 en 20).

Toen Loveling *Sophie* schreef, was haar protestantse boodschap feitelijk al achterhaald. Reeds bij de publikatie van *Verloren*, de Nederlandse vertaling van *Partie perdue* in 1882 had de recensent van *Het Volksbelang* eraan herinnerd dat Goblet behoorde tot ‘het kleine getal dier edelmoedige geesten, welke het denkbeeld koesteren het volk door middel van het protestantisme of oudkatholicisme aan de dwingelandij der Roomscha kerk te ontrukken’. Zijn boek bewees dat die pogingen bij de hogere standen schipbreuk geleden hadden. Bij het volk had de campagne nog minder succes geboekt: ‘de propagande is op onverschilligheid veel meer nog dan op de macht harer tegenstrevers gestrand’⁽⁷³⁾.

Ook de Gentse radikale liberaal Paul Voituron had al vastgesteld dat het liberaal protestantisme in de praktijk niet werkte als oplossing:

‘Le protestantisme libéral n'a été adopté, dans quelques villas, que par un très-petit nombre de familles appartenant aux classes supérieures de la société, tandis que, dans ces villas et dans quelques communes rurales, notamment à Sart-Dame-Avelines, c'est au protestantisme orthodoxe, sous sa forma la plus mystique, la plus irrationnelle et la plus dangereuse, c'est-à-dire au méthodisme, que des familles pauvres ou peu aisées se sont converties’⁽⁷⁴⁾.

Ook theoretisch voldeed deze oplossing niet volgens Voituron, omdat ze geen behoorlijk antwoord gaf op de Grote Vragen:

‘Le protestantisme libéral, qui vent réduire la religion à un sentiment et à une morale, et qui exclut les dogmas, en laissant à la raison

(73) *Het Volksbelang* 20-1-83; Goblet d'Alviella (vertaling F. Moke), *Verloren*, Gent 1882.

(74) Voituron 1879, p. 219. *La Flandre Libérale* had in 1876 nog een inzamelaktie georganiseerd ten voordele van de protestantse gemeenschap in Sart-Dame-Avelines. De krant verspreidde toen ook gratis brochures met Goblets artikel *Comment on élève autel contra autel*, verschenen in de *Revue de Belgique* (15-7-76) (*La Flandre Libérale* 28-8-76 e.v.). Deze aktie past bij het entoesiasme van de liberalen voor de viering van de 300e verjaardag van de Pacifikatie van Gent, waarin P. Fredericq een centrale rol speelde. N.a.v. deze manifestatie schreef Goblet aan Fredericq: ‘Je suis moi-même étonné du chemin que ces idées de réforme religieuse ont fait panmi nos amis politiques’ (9-8-76, BRUG hs. III/77). In dezelfde periode werd in *Het Volksbelang* een polemiek over het protestantisme gevoerd met E. de Laveleye en P. Fredericq als voorstanders en A. Cornette als tegenstander (22-7-76 e.v.).

et à l'imagination de chacun le soin de résoudre les problèmes de la destinée humaine, ne saurait atteindre le but de toute religion positive, lequel est précisément de donner des solutions toutes faites à ceux qui sont incapables de les trouver par eux-mêmes et de soutenir les faibles dans la lutte du bien contre le mal. L'homme n'agit que lorsqu'il connaît le but de son action; pour faire le bien, il faut le connaître, un sentiment vague ne suffit pas⁽⁷⁵⁾.

De religieuze boodschap van *Sophie* werd trouwens door de meeste recensenten niet opgemerkt of gesignaleerd. Een anonieme bespreking meende dat het boek had kunnen eindigen na de dood van de oude onderwijzer. ‘Wat nu volgt behoort grootendeels tot de rubriek Gemengd nieuws’. Bij een volgende druk mochten de 125 laatste bladzijden tot een 20-tal gereduceerd worden, die de verdere levensloop zouden verhalen van Sophie, die ondanks de titel toch niet de hoofdfiguur was. Wie de boodschap wel begreep, reageerde weinig entoesiast. Max Rooses schreef dat het eerste deel van de roman duidelijk het beste was; in de twee volgende delen evolueerde ‘het persoonlijk intieme treurspel’ teveel naar ‘een algemeen en daardoor zelf minder aangrijpend pleidooi, dat wel eene stelling bewijst maar de menschen voor de denkbeelden, het verhaal voor de zedeles achteruit zet’. Rooses apprecieerde het werk als een ‘document humain’, maar stoorde zich aan de ‘al te duidelijk uitgesproken zucht tot bewijzen en leeraren’. De vrijdenkende beeldhouwer E. Van der Linden liet de auteur weten dat hij haar boek erg goed vond behalve de finale verwijzing naar het evangelie: ‘die bron van... weer alles opnieuw: de lange strijd der eeuwen voor den overheersching der herschenschimmen boven de wetenschap⁽⁷⁶⁾’.

Het entoesiaste onthaal dat *Sophie* te beurt viel, had dan ook meer te maken met de rake beschrijving van de schoolstrijd die het boek bijzonder aantrekkelijk maakte voor gebruik in de liberale propaganda dan met zijn wijsgerige of menselijke boodschap⁽⁷⁷⁾. De eerste editie was snel uitverkocht, zodat nog eind

(75) Voituren 1879, p. 287.

(76) *Letterkundige kroniek* s.l.s.d. (*Leeskabinet?*) in BRUG hs. 3426P/106-107; M. Rooses, *Sophie*, door *Virginie Loveling*, *Nederlandsch Museum* 1885, p. 376-377; brief E. Van der Linden aan V. Loveling 30-12-85 (BRUG hs. 3426P/65).

(77) We vermoeden dus dat V Loveling verkeerd begrepen werd. In haar notities over *De waarheid in de kunst*, geschreven in februari 1877 en opgenomen in de bundel *Het hoofd van 't huis* (Gent 1883) had ze nochtans ervoor gewaarschuwd dat het niet de ‘zending eens schrijvers’ was ‘de voorvallen der werkelijkheid weer te geven, - het ambt van gazetier, welke de rubriek van: *Misdaden, rampen en ongelukken* opstelt, over te nemen’: ‘de geniale schrijver (...) bespiedt de natuur en het menschelijk hart; hij dringt door in de geheimen van het leven, van het gemoed, van den geest. Hij is verontwaardigd, opgewekt, bedroefd, verblijd, ontsteld; en al deze indrukken weet hij tot een geheel te versmelten, dat der waarheid in het algemeen getrouw blijft, maar geenszins de koude lichtteekening van wezenlijke karakters uitmaakt, of eene ware gebeurtenis voorstelt. De kleuren zijner schilderijen zijn onnaspeurlijk van alle kanten samengebracht en vermengd; zijne eigene ziel straalt erin door, en hij leent ons zijnen geest om te begrijpen, zijn hart om te voelen, zijne oogen om te zien’ (p. 163-164).

1885 een volksuitgave op de markt kon komen. Ook in Nederland vlotte de verkoop. Een derde druk volgde in 1889. Er was sprake van een vertaling in het Frans en in het Engels. Een Nederlandse vrijmetselaar wou zelfs een Nederlandse bewerking maken. Diverse liberale kranten wilden de roman als feuilleton publiceren. Paul Fredericq trok met het boek op propagandapad⁽⁷⁸⁾.

Sophie is geen autobiografie. De figuur van de gelovige Sophie werd trouwens door een vrouw uit Nevele geïnspireerd, zoals blijkt uit een brief van Cyriel Buysse aan zijn tante⁽⁷⁹⁾. Als Virginie Loveling zichzelf in *Sophie* geportretteerd heeft, is het in de bescheiden rol van mevrouw Haantjes. De meest opvallende tussenkomst van deze vrouw gaat bv. terug op een incident waarin Loveling betrokken was⁽⁸⁰⁾.

- (78) De Nederlandse uitgever P.N. Van Campenhout liet op 9-12-85 weten dat hij reeds op de tweede editie zat te wachten (BRUG hs. 3426P/67); die editie werd aangekondigd in *De Kleine Gazet* 13-12-85 (Ib. 97); Loveling bewaarde diverse entoesiaste brieven van Nederlandse lezers (Ib. 9, 10, 18, 28, 31, 44 en 72); over de vertalingen werd een erg drukke korrespondentie gevoerd (Ib. 20 en 22, 33-34, 35-43, 47, 49 enz.); er liepen feuilleton-verzoeken binnen van *'t Vrije Vlaanderen* (Brugge), *De Vrije Stem* (Antwerpen) en *Salvator* (Mechelen) (Ib. 3, 4 en 25); P. Fredericq ging spreken in Gent, Dendermonde, Ninove en Brugge (knipsels in Ib. 81, 86, 93 en 160/1, 162).
- (79) 'Ziehier volgens de kinderen C. eenige der wezenlijken personages uit uwen roman', schreef C. Buysse. Hij besloot zijn brief met de konklusie: 'Gy ziet nietwaar Tante dat men u rykelyk begrepen heeft' (21-12-85, BRUG hs. 3426P/66), d.w.z. Buysse was van mening dat de identifikatie foutloos uitgevoerd was. De 'kinderen C.' zijn o.i. de dochters Cackaert. Joseph Fredericq, een halfbroer van V. Loveling en een oom van Cyriel Buysse, was getrouwd geweest met Ursula Cackaert, dochter van een burgemeester van Nevele. Hun dochter Léonie werd onderwijzeres in de gemeenteschool van Aalter, waar ze met haar familie (o.m. haar twee zussen) ging wonen. De ellende die ze tijdens de schoolstrijd moest doorstaan, veroorzaakte haar vroegtijdige dood in 1887 (L. Fredericq, *Notes sur la famille Fredericq-Beaucarne*, Gent 1940, p. 43).
- (80) In *Sophie* bedreigt mevrouw Haantjes een pachter met een opzegging zo deze zijn kinderen niet naar de officiële school stuurt, terwijl haar echtgenoot en zijn broer dergelyk ultimatum niet over hun lippen krijgen. Toch is ze niet erg gelukkig met deze aanpak: 'waarom met geene zachtheid, door overtuiging de lieden op haren kant gebracht?' vraagt ze zich af (p. 354). De bedreiging werd uiteindelijk uitgevoerd. Deze anekdote gaat terug op een echt gebeurd voorval waarbij V. Loveling de 'rol' van vrouw Haantjes vertolkte: 'De kleine Claays van onzen pachter te Vosselare was door den pastoor uit de Gemeenteschool, waar hij, door mij gedwongen, ging, getrokken. De pastoor had gezeid: ze kunnen u niets meer doen; ze gaan uw huis verkoopes; ge moet ze niet meer ontzien; enz. De vrouw kreeg geene absolutie. Ik ben er met Karel en Albert geweest, welke mij beloofd hadden haar te bedreigen met verhuizen. Daargekomen lieten zij mij in den steek: zoo groot was hun medelijden met dat arm mensch, die trachtte hare tranen en hare ontroering te verbergen, als ik - door hun stilzwijgen tot spreken gedwongen - haar in het vriendelijk doch vastberaden verklaarde, dat de kleine naar school of zij verhuizen moesten, aleeer hun huis wordt verkocht. Men heeft waarlijk moed tot zoo iets, en indien wij achteruit wijken, zegepraalt de pastoor; maar het is révoltant zulken dwang *te moeten* uitoefenen. Claays ging reeds van 's anderdaags weder' (brief V. Loveling aan P. Fredericq 20-2-80) (BRUG hs. III/77). Dit incident werd door de katnlieke hoofdonderwijzer aangeklaagd tijdens de schoolenquête van de liberale regering: 'Il y a environ un an, l'enfant de Charles Claeys, de Vosselaere, venait chez moi. Il resta tout dun coup à la maison. Le père m'a déclaré depuis lors que sa propriétaire, veuve [sic] Loveling, l'avait contrainte de le reprendre' (Commission d'Enquête Scolaire, *Procès-Verbaux* I, Brussel 1881, p. 401).

Mevrouw Haantjes krijgt de kans haar standpunt te vertolken wanneer de onderpastoor haar geld komt vragen voor de katholieke school - wat ze uiteraard weigert. Vooreerst stelt ze ‘dat zedenleer *buiten allen bepaalden eeredienst kan onderwezen worden*’⁽⁸¹⁾. Ten tweede voert ze aan dat een burger zich niet tegen de wetten van zijn land mag verzetten, dus ook niet als die wetten door de kerk betwist worden. De paus kan geen goede wetgever zijn als hij twist en tweedracht onder de burgers predikt. In het geval van de schoolstrijd misbruikt de paus zijn macht ‘*voor iets, waarin de godsdienst niet betrokken is*’ (p. 225)⁽⁸²⁾.

- (81) Merkwaardig genoeg stond in het manuscript oorspronkelijk net het tegenovergestelde, nl. ‘ik heb immer gedacht, dat zedenleer en godsdienst onafscheidbaar waren’. De verleden tijd (‘waren’) laat echter vermoeden dat mevr. Haantjes die mening intussen herzien had. Loveling had - zie de correctie - die opvatting zeker verlaten.
- (82) In het manuscript stond hier eerst: ‘om zulke nietige oorzaak van opperheerschappij over de scholen’. De inzet van de schoolstrijd kon men natuurlijk moeilijk ‘nietig’ noemen. De tweede opmerking van mevr. Haantjes alias V. Loveling herinnert aan de zienswijze van haar grootvader E. Comparé, zoals P. Fredericq deze noteerde: ‘Compareetje, zooals men hem noemde, verweet hun [=de priesters] ernstig dat zij de bevolking ophitsten tegen eene eerlijke en degelijke regeering. “t Is Gods wille, mijnheer Comparé!” verklaarde er eens een. “Neen, neen!” antwoordde grootvader, “t Is Gods wille niet, mijnheer de Pastoor. Haat en tweedracht zaaien, dat kan Gods wille niet zijn. Gods wille is vrede en broederliefde onder de menschen”. Die woorden had mijn vader [= Cesar Fredericq] goed onthouden en nooit vergeten’ (1917, p. 185).

Deze standpunten liggen in de lijn van wat V. Loveling verdedigt in haar boek *Een winter in het Zuiderland*, een reisverhaal met een sterk autobiografische inslag, dat vijf jaar na *Sophie* verscheen⁽⁸³⁾. In dit boek vindt men een passage waarin de autobiografische hoofdfiguur, na enig aarzelen ('Het bracht haar waarlijk in verlegenheid herhaaldelijk te moeten huichelen'), tot een voorzichtige *Geloofsbelijdenis* overgaat⁽⁸⁴⁾.

Vooreerst bekent Loveling dat ze in de Roomse godsdienst geboren is, maar hem niet belijdt. Voor haar gesprekspartner, die zichzelf als een protestantse katoliek voorstelt, lijkt dit het standpunt van een vrijdenker. Loveling corrigeert hem echter: wie de katolieke ceremonieën weigert, is daarom geen godloochenaar. Zijn handelwijze spruit niet altijd uit ongeloof voort, doch is als protest tegen de klerikale overheersing bedoeld. Vaak gelooft hij in 'een ander leven en de eeuwige rechtvaardigheid'. Haar partner toont wel begrip voor de vrijdenkerij bij het individu, maar vreest dat een volk zonder godsdienst onvermijdelijk ten onder gaat. Daarop brengt Loveling haar tweede korrektie aan: 'Verwart gij niet den godsdienst met de zedelijkheid?'

Als haar gesprekspartner erbij blijft dat het geloof de steunpilaar van de zedelijkheid is, betwist Loveling dat niet, doch ze oppert dat het geloof een gave is die niet aan elk is gegeven. Dan zoekt haar partner het godsbewijs in het menselijk streven naar iets hogers, naar rechtvaardigheid en geluk, dat op aarde niet bevredigd kan worden en toch elders beantwoord moet worden. Daarop replikeert Loveling:

'Gelukkig wie gelooven kan, [...] maar het geloof aan iets is ons geene waarborg voor het bestaan van dat iets; en hoeveel aardsche verlangens liggen er niet in den mensch, hoeveeee rechtmatige wenschen vormt hij hier niet, welke nooit bevredigd worden! Kan het niet evenzoo gesteld zijn met de noodwendigheden onzer ziel? Wie zegt ons dat God - in den zin zooals men de Godheid opvat - almachtig en goed is?'

(83) V. Loveling, *Een winter in het Zuiderland*, Gent 1890. 'Is het wellicht omdat ik enkele dezer personen ken, dat ze mij zoo levensvol voorkomen?' schreef C. Buysse haar over dit werk, 'Gij hebt mij meer dan eens gezeid dat uw verhaal niets dan waarheid behelsde' (21-12-89, BRUG hs. 3426H/38).

(84) Loveling 1890, p. 88-91.

Zien wij niet de onrechtvaardigheid heerschee? Is heel de natuur niet op gruwzaamheid en zelfzucht gegrondvest?

Als haar gesprekspartner zekerheid vindt in zijn geweten ('de stem van God, die ons waarschuwt en aanmoedigt'), kan Loveling daarvoor respect opbrengen. Wel vindt ze dat er niet 'een bepaalden vorm aan die verheerlijking van een wezen boven ons' gegeven moet worden om als een 'uitwendige band' de mensheid met God te verbinden. Kortom, de kerkelijke organisatie vindt ze in elk geval overbodig.

Ook elders in dit boek laat de auteur duidelijk blijken dat de bemiddeling van een pastoor - 'dien makelaar in heiligheid' - tussen de hemel en de aarde ongewenst is. Een pastoor is alleen zinvol als een 'vredelievende leidsman' 'die [...] zijne kudde liefderijk samenhoudt als de herder zonder hond, dien zij beneden in de enge bergdiepte had gezien'. Dat was iets heel anders dan het 'schrikbewind van het catholicismus'⁽⁸⁵⁾.

Zo'n ideale priester treedt ook op in *Sophie*. Het is de coadjutor Angelman - nomen est omen - die 'als apostel der verlichting' liever zijn eigen geweten en hart zou volgen dan de richtlijnen van zijn kerkelijke overheden. Het prediken van verdraagzaamheid en broedermin spreekt hem meer aan dan het uitleggen van de sacramenten of het aanleren van de katechismus. Hij weigert tussen te komen bij de verkiezingen en zelfs in de schoolstrijd. Uiteindelijk trekt deze Angelman zich terug om de leermeester van een jonge graaf te worden - wat de pastoor als desertie beschouwt.

In *Sophie* wordt de kerkgetrouwe geestelijkheid daarentegen negatiever voorgesteld dan in de *Vlaamsche gewesten* het geval was. Alleen al hun fysieke kenmerken laten daar geen twijfel over bestaan. De onderpastoor van Zompelgem bv. is zwaarlijvig-klein. 'Zijne huid glom hooggekleurd, zijne wangen waren zoo dik, dat zijn fijne neus van ter zijde niet zichtbaar was' (p. 68-69). De priesters in *Sophie* vertonen ook de negatieve eigenschappen waartegen de kerkelijke overheid in die jaren moest waarschuwen. De pastoor van Zompelgem blijkt een slecht predikant, geniet weinig

(85) Loveling 1890, p. 36.

achting als mens en heeft zelfs op het kasteel weinig gezag: ‘de verfijnde dames uit den adelstand vonden, dat het hem aan beschaving ontbrak, en dat hij aan de tafel te onmatig was’ (p. 268). De pastoor sterft trouwens in staat van dronkenschap. Ook zijn onderpastoor lust meer dan één goed glas wijn. Plastisch en vermakelijk is bv. de scène die beschrijft hoe de onderpastoor erin slaagt om uit de ondergelopen kelder van een kwezel een oude fles boven te halen door twee stoelen als stelten te gebruiken. Hij kaart graag en geld aftroggelen blijkt zowat zijn specialiteit⁽⁸⁶⁾.

Het ‘schrikbewind’ dat Loveling in *Sophie* wilde aanklagen, blijkt grotendeels aan de realiteit te beantwoorden. Mgr. Bracq, bisschop van Gent van 1865 tot 1888, had reeds vóór 1879 kunnen vaststellen hoe de invloed van de kerk in het gemeentelijk onderwijs afbrokkelde, ondanks de garanties van de wet van 1842. In de loop van de jaren zeventig besteedde hij daarom veel aandacht aan de uitbouw van een katholiek schoolnet, vooral in Gent, waar het stedelijk onderwijs door de liberalen gedomineerd werd. Toen de schoolwet van 1879 de strijd tot het platteland uitbreidde, hadden de bisschop en zijn medewerkers al heel wat ervaring opgedaan⁽⁸⁷⁾.

In de konfrontatie met het stedelijk onderwijs te Gent had de bisschop geleerd dat men eerst voor een behoorlijk alternatief moest zorgen. Zijn objektief was de opening van een katholieke school in elke parochie. Anderzijds was de bisschop bevreesd voor al te strenge sankties tegenover burgers die op een of andere manier met de openbare school bleven samenwerken, omdat op die manier teveel mensen afgestoten zouden worden⁽⁸⁸⁾.

Op 12 september 1879 vaardigde mgr. Bracq een reeks onderrichtingen uit die voorschreven welke houding de geestelijken en de gelovigen in de schoolstrijd moesten aannemen. Bracq voorzag slechts drie gevallen waarin onderwijzers in de gemeenteschool

(86) Het liberale geweten van het boek, mijnheer Haantjes, wil zich in principe niet met het privéleven van de geestelijken inlaten (‘het is dus geenszins, omdat ze te goed gehuisvest of te wel gevoed zijn, dat ik het gedrag der geestelijken afkeur’ (p. 99)), doch met zo'n reserve had Loveling natuurlijk geen beeldige roman kunnen schrijven.

(87) Zie de studie van M. Deruytter, *De politiek van Mgr. Bracq en zijn ultramontaanse omgeving in de schoolstrijd van 1879-1884*, lic. verh. KUL, Leuven 1977, p. 17-58.

(88) Deruytter 1977, p. 59-138.

mochten blijven, o.m. als ze bijna pensioengerechtigd waren. Ouders die hun kinderen zonder absolute noodzaak naar de openbare school stuurden, bevonden zich in staat van doodzonde en konden geen absolutie krijgen; over twijfelgevallen mochten de pastoors oordelen, wat een relatief soepele regeling was. In de praktijk rezen nogal wat problemen terwijl Rome voor meer soepelheid pleitte, zodat mgr. Bracq in de loop van 1880 aanvullende richtlijnen rondstuurde. Aan alwie tegen de kerkelijke instructies in aan het officieel onderwijs meewerkte, moest de kommunie geweigerd worden, doch rustig en zonder rumoer. Dito stervenden moesten hun dwaling voor getuigen herroepen of minstens beloven zich naar de wil van de bisschop of de paus te schikken. Inzake huwelijken waren de voorschriften niet erg duidelijk. Bracq gaf zijn pastoors de raad het huwelijk van kandidaten-in-overtreding toch bij te wonen, het ritueel helemaal te volgen, doch af te zien van de zegen na de mis⁽⁸⁹⁾.

De manier waarop de geestelijkheid van Zompelgem op de nieuwe schoolwet reageert, volgt in grote lijnen de geschetste bisschoppelijke instructies. Eerst en vooral wordt aan het alternatief gedacht. De baron-senator-burgemeester schenkt een stuk grond en opent een intekenlijst. De bouw gaat snel van start. De oude, gewaardeerde meester van de gemeenteschool wordt aangezocht om de leiding van de nieuwe school te nemen. Omdat deze weigert, moet de katolieke school zich met een onbekwaam element tevreden stellen, maar onder druk van de geestelijkheid gaan alle kinderen van het dorp naar de nieuwe katolieke school en blijft de gemeenteschool leeg.

Pasen 1880 brengt voor de geestelijkheid de gelegenheid om het goddeloze kaf van het katolieke koren te scheiden. De absolutie van de Paalbiecht wordt gereserveerd voor wie zich van het officieel onderwijs distancieert⁽⁹⁰⁾. De oude onderwijzer, aan wie de

(89) Deruytter 1977, p. 94 e.v., 103 e.v.

(90) In die zin getuigde de (gewezen) onderpastoor van Nevele, zoals ook de pastoor-deken, voor de regeringskommissie: 'Pour le refus d'absolution, j'ai tâché de m'acquitter de mon devoir de prêtre d'après les instructions de notre autorité ecclésiastique. Nous ne pouvions pas donner l'absolution à tous ceux qui auraient favorisé l'école officielle et persisté obstinément dans leur péché'. Wie aan de officiële school meewerkte, was ongehoorzaam aan zijn kerkelijke overheid en dat was een doodzonde. Wie geen berouw toonde en zijn fout niet wou herstellen, kon geen absolutie krijgen (Commission d'Enquête Scolaire, *Procès-Verbaux* I, Brussel 1881, p. 401).

De weigering van de absolutie was voor de 19e-eeuwse katoliek een zware straf. Indien hij in staat van (dood)zonde overleed, kwam hij onvermijdelijk in het vagevuur of de hel terecht. De absolutie was voor hen 'die in den catholieken Godsdienst geboren, en er door vrij onderzoek niet afbreukig van geworden zijn, eene reddingsbaken', signaleert Loveling zelf (p. 331). Vandaar ook de wijd verbreide schrik voor een 'subiete dood', die de pastoor van Zompelgem op p. 363 aan alle schoolgeuzen toewenste.

sakramenten reeds eerder ontzegd waren, maakt natuurlijk geen enkele kans. Als zijn vrouw weigert haar man af te keuren, wordt ook zij afgewezen. De liberaal Haantjes, die op z'n eentje het officiële 'schoolkomiteit' uitmaakt, krijgt bericht dat hij zich niet hoeft aan te bieden; zijn vrouw wordt uit de biechtstoel weggestuurd wanneer ze weigert de mening van haar echtgenoot te wraken. Anderzijds verzet de geestelijkheid zich niet tegen een kerkelijke begrafenis van de gemeentelijke onderwijzer - al weet ze niet of de gestelde voorwaarde vervuld is - en zijn liberale kollega's, de 'gebanvloekten', worden aan de offerande van de begrafenis mis toegelaten. Als Sophie met de nieuwe, vrijzinnige onderwijzer voor de kerk wil trouwen, geeft de pastoor zijn toestemming.

Enkele flagrante onrechtvaardigheden uit *Sophie* blijken overigens niet in overeenstemming met de episkopale instructies. Zo had de oude Ottevaere dispensatie kunnen krijgen, aangezien hij bijna de pensioenleeftijd bereikt had. Een pachtersgezin dat door de eigenaar verplicht wordt zijn kinderen naar de gemeenteschool te sturen, wordt ten onrechte vervolgd. Loveling heeft dus haar zaak af en toe te dik in de verf gezet.

Het ontzeggen van de sakramenten en vooral het weigeren van de absolutie was evenwel slechts één van de pressiemiddelen. Alwie met de gemeenteschool te maken had, werd maatschappelijk geïsoleerd en - indien mogelijk - onder economische druk gezet. Dit had voor gevolg dat de maatschappelijk sterkeren soms minder te lijden hadden dan de zwakkeren ('ettelijke welhebbenden werden met vrede gelaten, noodra zij het bewijs leveren konden, dat zij van hoogex hand gedwongen waren, maar de armen onmeedoogender achtervolgd en nagezet' (p. 364), wat de toestand voor de sociaal bewogen Loveling des te ondraaglijker maakte.

Als we de romans *In onze Vlaamsche gewesten* en *Sophie* vergelijken, stellen we vast dat beide hetzelfde thema bevatten, nl. de klerikale druk op het Vlaamse platteland. Maar de verhuizing van Loveling van het platteland naar de stad heeft haar oordeel genuanceerd. Zoals de *Vlaamsche gewesten* de stedelijke liberalen duidelijk moest maken hoe moeilijk de situatie voor de liberalen op het platteland was, laat ze mijnheer Haantjes opmerken dat de stedelingen zich nauwelijks kunnen realiseren wat er op het platteland gebeurt: ‘men moet van jongs af aan de stiklucht van 't fanatisme te lande ingeademd hebben, om al het benauwende van dezen zedelijken priesterdwang te begrijpen’ (p. 176). Maar in *Sophie* beschrijft Loveling ook hoe ‘de zwakheid - de lafheid - der liberalen te lande de grootste kracht der geestelijken uitmaakt’ (p. 118).

De *Vlaamsche gewesten* bracht geen alternatief, *Sophie* wel, nl. de mogelijkheid van een geloof buiten de katolieke kerk, waarin evangelie en geweten verzoend werden. Zoals haar intellectuele vrienden realiseerde Loveling zich dat het niet gemakkelijk was het katolieke geloof uit te roeien, zoals het ook voor het individu niet eenvoudig was het geloof van zijn jeugd af te zweren. ‘Wie vermag zich gansch of ten minste ineens volkomen boven de indrukken zijner kindsheid, de vooroordeelen, de ingeplante voorschriften van wat goed, nuttig, en Gode aangenaam is, te stellen?’ oppert de auteur in *Sophie* (p. 377).

Besluit

Lovelings verwijdering van het katoliek geloof uit haar jeugd heeft duidelijk te maken met haar aversie voor de kerkpraktijk en -politiek in de tweede helft van de 19e eeuw. Die praktijk hechtte meer belang aan het uiterlijke dan aan het innerlijke en liet de rituelen ontaarden in bijgeloof. Lovelings bezwaren betroffen een kerk die haar dominante plaats in de maatschappij wou heroveren, daarvoor een permanent beroep deed op de vrijgevigheid van de gelovigen en door haar mobilizerende werving bijdroeg tot een steeds scherpere polarizatie.

Loveling zocht eerst haar toevlucht in een rationalistisch spiri-

tualisme, zag wellicht even een mogelijkheid in het liberaal-protestantisme, maar evolueerde uiteindelijk toch naar een twijfelend en dus verdraagzaam agnosticisme. Vrijzinnig zou ze steeds blijven, met een sterke afkeer voor de katolieke kerk. Daarvan getuigen bv. diverse testamentaire bepalingen, waaruit blijkt dat het haar grootste zorg was niet op haar sterfbed door een priester verrast te worden. Het lot van mijnheer Sandrie moest haar bespaard blijven⁽⁹¹⁾.

Zowel *In onze Vlaamsche gewesten* als *Sophie* zijn o.i. duidelijk gericht tegen de katolieke kerk, zoals deze op het einde van de 19e eeuw funktioneerde. Een andere katolieke kerk was er evenwel niet. B. Vanheste - zie onze inleiding - begaat dan ook een anachronistische denkfout door een onderscheid te willen maken tussen het katolieke geloof en de katolieke aktie. Dat men in de huidige kerk dergelijke onverdraagzaamheid - in zijn tijd ideologisch en politiek begrijpelijk - niet meer zou verdedigen, doet daar niets van af. In tegenstelling met de *Vlaamsche gewesten* brengt *Sophie* echter ook een positieve boodschap, die ruimte laat voor een religieuze beleving buiten de machtskerk en getuigt van verdraagzaamheid tegenover wie de gave van het godsgeloof bezit. De twee geëngageerde romans van Virginie Loveling lijken ons dus antiklerikaal én antikatoeliek, doch niet antireligieus.

(91) M. Galle, *Virginie Loveling, klauwaard en geus*, *Nieuw Vlaams Tijdschrift* 1965, p. 625-628.

De Nevelse Zeistraat anno 1870-1880 en die van Buysse door J. Taeldeman

0. Inleiding

Heel wat van Buysse's meest authentieke literaire creaties hebben de Nevelse Zeistraat⁽¹⁾ als tragisch decor. Daar woonden de antihelden uit menig naturalistisch werk van de Nevelse schrijver. Uit *Het Recht van de sterkste* (1893) noemen we voor de vuist weg: Reus Balduk, Donder de Beul, Klod de Vos, Boef Verwilst, Clep Sandrie, Bradden Dhondt, Slimke Snoeck, 't Slijperker, Moeffe Vrieze, Muimme Taey, Maaie Troet, Oele Feeffe, Witte Manse en vooral Maria Beert.

Buysse zelf heeft de Nevelse Zeistraat uit de tweede helft van de 19e eeuw op een weergaloze manier beschreven en geschilderd als een soort 'reservaat' waar alle sociale ellende van 'Arm Vlaanderen' zich als het ware had opgestapeld. Het lijkt wel een laat, zichzelf overlevend restant van het rurale Vlaanderen uit de crisistijd van de jaren 1840.

Allen woonden in de Zijstraat. Zij waren er geboren en grootgekweekt. Hun families maakten er, van ouders tot kinders, een gans afzonderlijke stam, een soort van blijvend, gevestigd bohemersras uit. Schier allen leefden in huisjes of, liever, in vervallen, zonder orde noch rooiing in de straat verspreide krochten van de Armen; en tevergeefs had het gemeentebestuur, door het afbreken van ettelijke woningen en het opbouwen van andere en reinere, die ruststorende groepering van ondeugden pogen uiteen te drijven: met de hardnekkigheid van 't uitgerukte onkruid, waarvan het zaad elk jaar tussen de goede vruchten weer opschiet, hadden zij, door huwelijken, door verhuizingen en ook, door een ingeboren solidariteit die, ondanks hun dagelijkse kiff- en vechtpartijen, onder hen bleef bestaan, hun gestadig verbroken kracht van cohesie onophoudend weten te vernieuwen,

(1) Buysse zelf schreef altijd *Zijstraat*.

zodat de dorpsregering, ontmoedigd en onmachtig, tenslotte haar ontwerp van vetzuivering als onbereikbaar had moeten opgeven.

(Het Recht van de Sterkste, Verz. Werk, deel 1, p. 58-59)

De hele Zeistraat komt over als een tragische concentratie van mensen die aan de zelfkant van een in het algemeen al onwelvarende rurale maatschappij zijn blijven hangen. Sommigen zullen wel geprobeerd hebben via geregelde (maar erg zware en onderbetaalde) loondienst aan de kost te komen (cf. Reus Balduk in de eerste maanden na zijn huwelijk, toen hij ‘grondwerker’ was in Gent), maar anderen trachtten de materiële nood gedeeltelijk te lenigen door wildstroperij en kruimeldiefstal (cf. talrijke passages in *Het Recht van de Sterkste*). Voor dergelijke onwettige praktijken kon trouwens gerekend worden op de solidariteit van de hele gemeenschap:

Daar kwam hij in nauwe aanraking met de ganse groep schavuiten, de welbekende en beruchte bende van Donder de Beul, Klod de Vos, Boef Verwilst en de anderen, en het duurde niet lang of deze schelmen waren zijn dagelijkse gezellen geworden.

Zij vergaderden gewoonlijk aan de gevel van de *Maan*, een herberg om de hoek van de Zijstraat en de Grote Dorpsstraat. Daar zaten of lagen zij nagenoeg de ganse dag, ingevolge 't weder, in de zon of in de schaduw uitgestrekt, schimpend de bedrijvige voorbijgangers nakijkend. Zij praatten en lachten, zij vertelden anekdoten en avonturen, zij genoten van het leven, vrij van kommer en van zorgen, met de gelukkige gerustheid van grondeigenaars, die hofsteden en renten bezitten. Waarmee zij eigenlijk leefden bleef duister. Met diefstallen en wildstroperij, zei men in 't algemeen; althans niet met hun arbeid, 't was stellig.

(Het Recht van de Sterkste, Verz. Werk, deel 1, p. 72)

Voor een kortstondige opbeuring uit dat ellendige bestaan grepen deze zelfkanters vanzelfsprekend vaak en overvloedig naar de fles jenever (cf. de huwelijksavond van Reus Balduk en Maria), hetgeen op zijn beurt die ellende alleen nog maar vergrootte.

Zoals Buysse dat alles beschrijft, wordt de lezer van vandaag niet alleen artistiek gegrepen en/of bevangen door een diepe deernis met deze ‘verworpenen der aarde’, maar gaat hij zich ook vragen stellen: was die ellende in de Nevelse Zeistraat wer-

2) August Telleir (° Nevele 1835)
 (aardewerker)
 × Pelagie Creteur (° Kruishouten 1834)
 (z.b.)
 3) Bruno De Brabander (°Meigneur 1844)
 (landarbeider)
 × Melanie De Smet (° Aalter 1845)
 (huish.)
 en 1 dochtertje

nr. 41:

Charles Braet (° Nevele 1800) (wever)
 + 1) Auguste De Lannoy (°Nevele 1825)
 (dagloner)
 × Rosalie Braet (°Nevele 1826) (spinster)

en 2 kinderen
 2) nog 4 dochters Braet, waarvan één
 gehuwd met Bernard
 Gryp (°Zomergein 1830) (dagloner) + 3
 kinderen

nr. 10:

Coleta De Clercq (° Drongen 1814)
 (dagloonster)
 Marie Poppe (°Meigneur 1793)
 (dagloonster)
 Victoria Simmertier (° Nevele 1790)
 (dagloonster)
 Clemence Mestach (°Nevele 1851)
 ('ontuchtige met eerre kaart')
 + zoon Charles-Louis

nr. 24: Thomas De Smet (°Hansbeke 1812)
(poeldenier)
× Francisca Buysse (° St.-Eloois-Vijve
1812) (huish.)
+ 1) Charles-Louis De Witte (° Nevele
1830) (poeldenier)
× Paulina De Smet (° Aalter 1840)
(werkvrouw)
en 8 kinderen
2) nog 3 andere kinderen van Thomas De
Smet
3) nog 2 personen met de naam De Witte
(in het totaal 17 personen!)

nr. 32: Francien Slock (° Vosselare 1810)
(zwingelaar)
× Sophie Tavernier (° Nevele 1822)
(huish.)
+ 1) 8 kinderen
2) een nicht Slock (°Nevele 1841)
3) Louise Kneuvelds (° Nevele 1865)
4) Charles De Cloedt (°Poesele 1833)
(landarb.)
× Amelie Scherpereel (°Landegem 1836)

In vele gevallen zijn de banden tussen hen die er onder één dak woonden bepaald ondoorzichtig.

Hierbij kan op de eerste plaats een economisch motief ingeroepen worden: om de huisvestingskosten tot het uiterste minimum te beperken gingen deze armsten onder het plattelandsproletariaat van de streek met zovelen ‘samenhokken’ als maar

enigszins mogelijk was⁽³⁾. In tweede instantie kan er ook een solidariteitsmotief meegespeeld hebben: door hun verbondenheid in de miserie hadden ze wellicht minder de neiging om zich per gezin in aparte huizen af te zonderen. Zoals *Het Recht van de Sterkste* ons duidelijk aantoonst, dienden deze marginaler vaak om den brode in groepsverband op te treden (cf. de ‘wonderbare’ nachtelijke visvangst) en ook dat zal dat samenwonen wel bevorderd hebben.

2. Beroepsprofiel

Aangezien de bevolkingsregisters ook het beroep van de volwassen bewoners vermelden, kunnen we ook via deze gegevens een betere kijk krijgen op het reilen en zeilen van de toenmalige Zeistraat.

Allereerst geven we een overzicht van de beroepsstructuur bij de vrouwen⁽⁴⁾:

huisvrouw:	22
spinster:	15
werkvrouw:	4
dagloonster:	3
naaister:	3
winkelierster:	2
herbergierster:	2
kantwerkster:	1
landbouwster:	1
ontuchtige:	1

Zowat 40 % van de volwassen vrouwen blijkt geen specifiek beroep te hebben. Dat hoeft echter niet te betekenen dat zij nooit buitenshuis gingen werken maar hun prestaties waren wellicht te occasioneel (b.v. seizoenarbeid bij de boeren) om officieel geregistreerd te worden. Verder valt de geringe diversificatie in de vrouwelijke beroepen op. Bijna twee derde van de vrouwen met een specifiek beroep blijkt tewerk gesteld te zijn in de artisanale textielnijverheid (vooral spinnen). Verderop komen we daar nog op terug.

- (3) Hierbij kreeg ik van dr. Vandenbroeke de interessante opmerking dat huisvesting + verlichting toen ruim 10% van het gezinsbudget opslopten, maar vooral bij groepen met een laag en onregelmatig inkomen kon dat percentage merkkelijk hoger oplopen, zodat een specifieke samenlevingsvorm inderdaad tot substantiële besparingen kon leiden.
- (4) Daarbij heb ik de letterlijke terminologie overgenomen.

Bij de *mannen* is de professionele verscheidenheid wel wat groter⁴:

wever:	11
handarbeider:	9
dagloner:	4
kramer:	3
zwingelaar:	3
landbouwer:	3
poeldenier:	2
werkman:	2
huisverver:	1
kopervlechter:	1
ovenmaker:	1
slachter:	1
mulder:	1
handelaar:	1
aardewerker:	1
metser:	1
winkelier:	1
olieslager:	1
herbergier:	1
‘staelmaker’:	1

Ook hier is de hoogste score (nl. wever) te situeren in de artisanale textielnijverheid. Voor die tijd is dat in ruraal Vlaanderen bepaald uitzonderlijk, want die ambachtelijke sector was al een paar decennia vroeger in een diepe en blijvende crisis geraakt door de ongelijke concurrentie met de gemechaniseerde textielindustrie in de fabrieken van de stad. De Nevelse Zeistraat moet dus een van de laatste ‘centra’ van die landelijke thuisnijverheid geweest zijn. Het valt trouwens op dat de elf thuiswevers zonder uitzondering bejaarde mensen waren: gemiddeld 63 jaar oud⁽⁵⁾. Verwonderlijk is het dan ook niet wanneer we 20 jaar later in de Zeistraat geen enkele thuiswever meer geregistreerd vinden. Een andere merkwaardigheid is dat alle thuiswevers met een spinster getrouwd waren.

Niet minder fascinerend is de aanwezigheid van drie kramers⁽⁶⁾ in de Zeistraat en weer valt de hoge leeftijd op: gemiddeld 64 jaar. Bij de 15 landarbeiders/dagloners/werklieden ligt de gemiddelde leeftijd opvallend lager (42

(5) Hetzelfde geldt voor de zwingelaars (gemiddeld 64 jaar).

(6) O.a. ene Jan Van Compostelle (° Nevele 1795), ongehuwd (Vgl. Mietje Compostelle in *Zoals het was...*, *Verx. werk*, deel 3, p. 163).

jaar), maar hier worden we dan weer door een ander feit getroffen: 60 % van hen is niet afkomstig van Nevele (de wevers + zwingelaars daarentegen waren op één uitzondering na geboren in Nevele).

3. *Herkomst*

In *Het Recht van de Sterkste* schrijft Buysse dat de bewoners van de Zeistraat een vrij gesloten groep vormden, vooral doordat ze steeds weer onder elkaar trouwden en dus in hoge mate aan inteelt deden. Deze voorstelling van zaken wordt echter flink door de feiten tegengesproken.

In de Nevelre bevolkingsregisters is van 37 echtparen uit de Zeistraat ook de geboorteplaats vermeld. Slechts in 13 gevallen zijn beide partners afkomstig uit Nevele (wat nog niet de Zeistraat hoeft te betekenen). Voor 23 paren geldt dat één van de partners allochtoon is (8 keer de man en 15 keer de vrouw) en in 11 gevallen zijn zelfs beide partners uit een ander dorp afkomstig.

Een kleine berekening leert ons dat bijna de helft (precies: 47 %) van de gehuwde Zeistraatbewoners allochtoon was. Volgens de historicus C. Vandenbroeke is dit voor het Vlaamse platteland van die tijd een abnormaal hoog aantal: normaal ligt het aantal allochtonen in die periode niet hoger dan 35 %.

De meeste inwijkelingen kwamen uit de aanpalende dorpen (Vosselare, Meigein, Poesele, Vinkt, Lotenhulle, Hansbeke, Landegem, Drongen) of toch uit dorpen in de omgeving (Halter, Leerne, Zomergein, Astene, Deurle, Poeke), maar soms waren ze van vrij ver in Nevele verzeild geraakt (Sleidinge, Petegem-bij-Oudenaarde, Beernem, Ruiselede, Tielt, Sint-Eloois-Vijve).

4. *Na de feiten: de veronderstellingen*

De feiten die we hierboven aangebracht hebben, bevestigen wat we al wisten uit Buysse's literaire oeuvre en uit de Nevelse volksmond: de Zeistraat was omstreeks 1875 een verpauperde wijk waar een hoop sociale ellende geconcentreerd was. De vraag is nu hoe zo'n marginale concentratie van miserie op het 19e eeuwse Vlaamse platteland (en dan meer bepaald in Nevele) te verklaren is

Hierbij moeten we op de eerste plaats voor ogen houden dat het Vlaamse platteland sedert ca. 1845 in een diepe crisis beland was; het was de tijd van 'Arm Vlaanderen'. Die crisis vloeide vooral voort uit een spectaculaire ineenstorting van de artisanale

textielbedrijvigheid (thuiswever en thuisspinnen), wat toe te schrijven was aan de overweldigend grotere rendabiliteit van de gemechaniseerde textielindustrie die geconcentreerd was in grote fabrieken in de steden. Door het wegvallen van die thuisnijverheid kwam de tewerkstellingslast in ruraal Vlaanderen bijna uitsluitend op de landbouw te liggen⁽⁷⁾, maar die sector was niet in staat om het arbeidsaanbod op te vangen want het uitgebate areaal had zowat de uiterste limiet bereikt (kleine bedrijven, grote gezinnen). Tot overmaat van ramp was het derde kwart van de 19e eeuw bovendien door een agrarische crisis gekenmerkt, als gevolg van de massale graanaanvoer uit de Nieuwe Wereld. Voor steeds meer plattelandsarbeiders bleef er dan ook niets anders over dan de pendel (wekelijks) naar de industriesteden (cf. Reus Balduk in de eerste maanden van zijn huwelijk) of zelfs de landvlucht naar de steden (cf. zoon Kamiel van boer Van Paemel), naar de Waalse industrie centra of naar Amerika (cf. de zonen Kamiel en Eduard van boer Van Paemel). Dat was althans de uitweg voor hen die zich door zwoegen en sloven wilden verheffen naar een beter materieel én moreel bestaan. Wie als bezitsloze plattelandsbewoner die stap niet wou of kon zetten, was bijna gedoemd om af te glijden naar een bijzonder armoedig, zometertijd marginaal bestaan, waarbij vaak illegale praktijken (wildstroperij, kruimeldiefstal, bedelarij) bedreven dienden te worden om het hoofd net boven water te kunnen houden.

Specifiek met betrekking tot de Nevelse Zeistraat is vroeger wel eens van de veronderstelling uitgegaan dat het speciale karakter van die straat zou dateren van de jaren 1840, toen velen er kwamen wonen om tewerkgesteld te worden bij het graven van het Schipdonkkanaal en er zich nadien permanent vestigden zonder echt tot de Nevelse dorpsgemeenschap te (willen) behoren. Deze hypothese wordt echter door het Nevelse gemeente-archief ontkracht: de bekende families van de Zeistraat (b.v. Kneuvelds, Telleir, Joos, De

(7) Toch kwamen ook sommige plattelandsgemeenten gedeeltelijk in de greep van de gemechaniseerde (textiel)industrie (dat was nl. interessant voor de industriëlen wegens het overschot aan goedkope arbeidskrachten en wegens de geringe syndicaliseringsgraad). Aan Nevele + omgeving is die industrialisering echter vrijwel onopgemerkt voorbijgegaan: het grootste bedrijf in Nevele was wellicht dat van Buysse's ouders (olieslagerij + cichoreifabriek), waar hooguit een 30-tal arbeiders tewerkgesteld waren.

Paepe, Snoeck en de Brabanders) worden al volop in de bevolkingsregisters van het einde van de 18e eeuw aangetroffen.

Toch is het niet uitgesloten dat de Zeistraat al vanaf het begin een ietwat speciaal/marginaal karakter had. Het feit dat de Zeistraat vroeger (en in de volksmond zelfs heel lang) de ‘Franse Straat’ heette en dat er daar in de 19e eeuw nogal veel Franse namen voorkwamen (b.v. Telleir of Tellier, De Beyne, Billist, Corijn, Berijngier, De Lannoy, Simmertier, Tavernier, Hancq, Faucheux), wekt bij mij veeleer het vermoeden dat een oude kern bestond uit aangestrande Fransen of Walen, die letterlijk en figuurlijk aan de rand van de Nevelse samenleving zijn blijven hangen.

Daarnaast was de Zeistraat ongetwijfeld een toevlucht voor personen die wegens de hierboven beschreven crisis steeds meer in de marginaliteit geraakt waren. Indicatief is het feit dat er zoveel oude wevers en spinsters woonden in de jaren 1870, toen de artisanale textielnijverheid normaal al opgegeven was omdat ze geen leefbaar inkomen meer verschafte. Als we daar nog eens de talrijke dagloners/landarbeiders bij tellen voor wie er heel waarschijnlijk geen geregelde arbeid (en bijgevolg geen geregeld inkomen) ter beschikking was op de doorgaans kleine bedrijfjes van de streek, wordt duidelijk dat de Zeistraat toen inderdaad een zekere aantrekkingskracht uitgeoefend moet hebben op al wie enigszins naast de geregelde samenleving was komen te staan⁽⁸⁾.

Die aantrekkingskracht is wellicht gedeeltelijk te verklaren onder het motto ‘soort zoekt soort’: toen er eenmaal mensen woonden die in een of ander opzicht (enigszins) marginaal waren, kwamen er gemakkelijk lot- en soortgenoten bij. Boven alles zal hier echter wel een economische factor de doorslag gegeven hebben: in de Zeistraat stonden er nogal wat huisjes die eigendom waren van het Nevelse Armenbestuur⁽⁹⁾ en die voor weinig geld verhuurd werden.

Economisch zwakken, die werkelijk op alle vlakken overlevingsstrategieën dienden te bedenken, zagen een zekere uitweg in het

(8) Typierend is ook wel de aanwezigheid van drie (bejaarde) kramers en van twee poeldeniers (cf. 't Slijperker in *Het Recht van de Sterkste*).

(9) De laatste twee worden heel binnenkort door het huidige O.C.M.W. verkocht.

huren van die ‘kortwoonsten’, die ze dan vaak nog met anderen deelden om de huurprijs verder te drukken. Op die manier is er m.i. een vicieuze cirkel kunnen ontstaan (die pas in de 20e eeuw doorbroken werd: wie economisch marginaal stond, zocht z'n ‘heil’ in de Zeistraat en als men er eenmaal onder lotgenoten woonde, ging men uit noodzaak maar ook solidair gemakkelijk in de illegaliteit. Wat aanvankelijk enkel (of toch vooral) een overlevingsstrategie was, werd al vlug aangevuld met een overlevings solidariteit⁽¹⁰⁾.

5. Een toemaatje

Buysse's werk en vooral z'n naturalistische geschriften komen zo authentiek en doorleefd over dat de lezer telkens weer geneigd is er een feitelijke realiteitswaarde aan toe te kennen. Dat zal wel meer te maken hebben met Buysse's voorstellingskracht en vertelkunst dan met de manier waarop hij zijn werken concipieerde. Voor dat ‘gevaar’ van overschatting van de feitenrealiteit worden we trouwens door de auteur zelf gewaarschuwd:

‘Ik zie de werkelijkheid vóór mij en op de werkelijkheid, die als *beeld* (cursivering J.T.) in mijn hoofd zit, ga ik bouwen. Maar er komt zoveel bij en er gaat zoveel af. In mijn werk is het gedeelte van de verbeelding zeer groot’ (*interview met de criticus E. d'Oliveira, 1913*).

Uit ons onderzoekje is duidelijk gebleken dat Buysse in *Het Recht van de Sterkste* een authentiek *beeld* van de Nevelse Zeistraat van die tijd opgehangen heeft: het was inderdaad in grote trekken een concentratie van marginaal levende mensen bij wie de sociale en wellicht ook de morele ellende heel groot was. Of het opgehangen beeld nu ook tot in de feitelijke details met de werkelijkheid overeenkwam, is een in se al oninteressante vraag omdat het antwoord erop geen enkele impact kan hebben op de appreciatie van het literaire werk. In het geval van Buysse worden we bovendien door de schrijver zelf (cf. bovenstaand citaat) bij voorbaat ontmoedigd om dergelijke vragen te stellen (en eventueel

(10) In menig opzicht vinden we hier, binnen een plattelandsgemeenschap, het pendant van wat zich in de beluiken van de industriële centra aftekende.

onderzoek in dat verband te verrichten). Filologen zijn echter een eigenaardig, hardleers volkje en ik heb niet aan de drang kunnen weerstaan om Buysse's namenbestand uit *Het Recht van de Sterkste* even te confronteren met de namen van de reële Zeistraatbewoners anno 1870. Veel illusies had ik zeker niet, vooral wegens Buysse's heel expliciete waarschuwing in datzelfde interview met d'Oliveira:

‘Het is wel gebeurd dat sommige mensen zeiden: Mijnheer Buysse heeft over ons geschreven. Maar dan werd eraan getwijfeld, omdat sommige dingen niet precies klopten. Je *componeert* (cursivering J.T.) je boeken, nietwaar? Je neemt iets van die en iets van een ander, en daarvan maak je je personages. De mensen in mijn boeken zijn niet helemaal integraal zoals zij langs de wereld lopen’.

Mijn curiositeit (en niets meer!) was echter niet meer in te tomen, vooral toen ik al meteen een pikante gelijkenis ontdekte. In *Het Recht van de Sterkste* komen nl. twee herbergiersters op de voorgrond: Stoute Treze (moeder) en Witte Manse (dochter). In de bevolkingsregisters anno 1870 worden voor de Zeistraat eveneens twee herbergiersters vermeld: Marie-Thérèse De Paepe (□ Treze?) en Maria Clemence De Vreese (□ Manse?). Volgens de officiële bescheiden is er hier weliswaar geen moeder/dochterrelatie in het geding maar overigens is de parallellie toch wel intrigerend en laat ze vermoeden dat Buysse zich tot in bepaalde details op reële feiten en gegevens geïnspireerd heeft.

Mijn verdere speurtocht was echter minder succesrijk in die zin dat we slechts van een gedeelte van Buysse's figuren een naamkundig pendant in de bevolkingsregisters aantreffen:

cf. Klod de Vos □	Ivo De Vos (° 1834) ⁽¹¹⁾ Bruno De Vos (° 1838)
Bradden Dhondt □	Petrus Dhondt (° 1839)
Slimke Snoeck □	August Snoeck (° 1832)

Als we de zaak iets ruimer bekijken en er ook de Blasiusdriesstraat, het verlengstuk van de Zeistraat ten zuiden van de Lan-

(11) Hiermee wil ik natuurlijk niet suggereren dat precies de genoemde personen overeenkomen met de figuren in Buysse's roman.

gemunt, bij betrekken, komen er nog wel meer bekende namen te voorschijn:

cf. Clep Sandrie ☐	Petrus Sandrie (° 1853)
Moeffe Vrieze ☐	Maria De Vriese (° 1841)
Muimme Taey ☐	Maria De Taeye (° 1854)

Voor enkele andere namen was het onderzoek echter bepaald negatief: de Nevelse bevolkingsregisters vermelden voor de door Buysse beschreven wijk b.v. geen Balduk (cf. Reus Balduk), geen Verwilst (cf. Boef Verwilst) en ook geen Beert (cf. de centrale figuur Maria Beert). M.b.t. het laatst genoemde personage vonden we wel de niet erg verschillende familienaam Braet (cf. Charles Braet (° 1800) en diens vijf dochters, waaronder echter geen Maria).

Het is niet uitgesloten dat Buysse precies voor de heel nauwkeurig beschreven hoofdfiguur bewust elke directe identificatie heeft proberen te voorkomen door de naam enigszins ‘aan te passen’. Dat procédé heeft hij trouwens vaak (ook) op plaatsnamen toegepast: cf. Vannelare (Vosselare), Lauwegem (Landegem), Meilegem (Meigein), enz.

In verband met de her en der door Buysse gehanteerde bijnamen (b.v. Donder de Beul, 't Slijperker, Maaie Troet, Oele Feeffe, Stoute Treze, Witte Manse, Luizenra in *Het Recht van de Sterkste* en Smul, Mietje Moor, Irma Pese, Drieske Nijpers, Sies de Seissekoker, Krommen Bulcke, 't Geluw Meuleken in *Het leven van Rozeke van Dalen*) was directe ‘identificatie’ uiteraard onmogelijk, maar we kunnen ons niet van de indruk ontdoen dat de auteur ze direct aan de volksmond heeft ontleend. In dat verband word je bij archiefonderzoek trouwens wel eens met echte verrassingen geconfronteerd. Zo had ik in Mietje Compostello (oud vrouwtje in *Zoals het was...*; vgl. hiervóór, noot 6) altijd een bijnaam vermoed, tot de bevolkingsregisters me leerden dat er in 1870 in de Zeistraat een heuse Marie Van Compostello (° Nevele 1812, ongehuwd, huishoudster) woonde.

De moraal van dit verhaal kan kort zijn. Buysse heeft, zelfs tot in details, zijn stof geput uit de hem direct omringende én aangrijpende realiteit. Daarbij gooide hij de concrete feiten en per-

sonen in de smeltkroes van z'n artistieke verbeelding en smeedde die om tot een globaal beeld dat we mogen bestempelen als een meesterlijk document humain van de allerhoogste authenticiteit. Precies daardoor echter moeten we er ons steeds weer voor hoeden Buysse's werk als een rigiede kroniek te willen lezen⁽¹²⁾.

(12) Van harte dank ik dr. C. Vandenbroeke voor zijn waardevolle suggesties i.v.m. de historische realiteit.

Het werk van Cyriel Buysse of het vreemde spel van tijd en geslacht

door Dr. Rob. Roerrans*

1. *Afkomst*

In een overzicht van Cyriel Buysse's leven en werk moet vooraf op zijn afkomst gewezen worden. Op tweeërlei gebied onderscheidt hij zich van de meesten onzer Vlaamse schrijvers.

Enerzijds ten opzichte van het fortuin: zoon van een rijk industrieel heeft hij nooit, zoals vele Vlaamse auteurs, die gewoonlijk tot de geringe burgerstand of tot de arbeidersklasse behoren, de materiële kommer gekend van hen die eerst om den brode moeten zorgen vooraleer zich te wijden aan de uitbeelding van de kunstenaarsdroom.

Zijn leven lang heeft hij geschreven, dermate dat het schrijven hem in zijn laatste jaren een lichamelijke dwang en een lichamenlijk genot was geworden. Eens heeft hij er zich zelfs over verontschuldigd bij Emmanuel de Bom, de vriend uit de jeugdijaren, aan wie hij deze veelzeggende bekentenis aflegde:

‘Ik schrijf maar altijd door. Ik kan het niet laten. Men zal me op mijn vingers moeten kloppen, want ik voel het als een zonde’.

Anderzijds ten opzichte van de cultuur: Cyriel Buysse stamt uit een sterk intellectueel geslacht, een geslacht met een geestelijke traditie: verwant met de schrijfsters Rozalie en Virginie Loveling, wie Buskeu Huet eens met het vleidend epitheton ‘de Nevelse nachtegale’ vereerde, was hij het eveneens met de gezaghebbende historicus Prof. Paul Fredericq, alsook met de algemeen geëerde botanicus Prof. Julius Mac Leod, die - het zij hier met dankbaarheid gememoreerd - de eerste flamingant is geweest die onze Vlaamse beweging naar wetenschappelijke banen heeft willen overbrengen.

* Conferentiecycclus voor de aspirant-opstellers; conferentie van 27 oktober 1957.

Een ander kenmerk het Buysse-Loveling-geslacht eigen was de belijdenis van de vrijzinnige levensopvatting en de gehechtheid aan de liberale politiek, - alweer iets ongewoons in het eenvormig katholieke klimaat van het Vlaanderen uit de tweede helft van de negentiende eeuw.

2. Milieu

De typering van het geslacht duidt het milieu aan, waarin Cyriel Buysse is opgegroeid. Thuis, bij zijn vader, een ernstig, positief man met stevig burgerlijke geest, verkleefd aan zijn stand en gehecht aan zijn zaken, voor hem het hoogste levensdoel; bij zijn moeder, die als zuster van de Lovelings, met hen het fijnzinnige en het zachte deelde, die hun zó eigen zijn; op het geboortedorp Nevele, in een milieu van boeren, werklieden en dorpsnotabelen, beheerst door de pastoor en de kasteelheer.

Mededeelzaam over zijn jeugdijaren is Cyriel Buysse in zijn nochtans zo talrijke herinneringen en opwekkingen nooit geweest: een autobiografische schets heeft hij ons niet nagelaten en slechts enkele vertellingen als *De Katten* (cfr. Stemmingen, 1911), *De grote Kooi* (cfr. Stemmingen, 1911), *De Eter* (cfr. Typen, 1925), *Mijn Oom Heliodoor* (cfr. Typen, 1925), *Mijn!* (cfr. Kerels, 1927) *Pa-ijs* (cfr. Kerels, 1927), *De Doodkistmeisjes. Een Oudejaarsavond-Vertelling* (cfr. Uit de Bron, 1922), *Jeugdherinnering* (cfr. Uit de Bron, 1922) en hier en daar bladzijden uit zijn eerste werk, o.a. uit *'n Leeuw van Vlaanderen* (1900) die we in verband met 's schrijvers levensloop kunnen stellen, werpen wat licht op Cyriel Buysse's jeugd.

Nadat hij de klassen van het Gents atheneum had doorlopen, werd hij, tegen wil en dank, in de fabriek van zijn vader, tot industrieel opgeleid.

Van het fabrieksleven gaf hij in de novelle *Een Levensdroom* (cfr. Uit Vlaanderen, 1899) en in de roman *Zooals het was* (1921) suggestieve beschrijvingen.

3. Literair debuut

Einde 1886 werd hij door zijn vader naar Amerika gezonden, waar hij voor de zaak twee jaar doorbracht. Daar leed hij heim-

wee. Op de terugreis werd hij er zich ten volle van bewust dat hij voor de handel niet geschikt was en beter deed zijn krachten aan de literatuur te beproeven.

op de boot schreef hij *Guustje en Zieneken* (1887), waarmede Cyriel Buysse's literair debuut is aangegeven, ten minste als we de algemeen geldende voorstelling volgen, die echter, wat trouwe weergave van de werkelijke toestand betreft, in gebreke blijft. In 1884 en '85 had hij reeds van tijd tot tijd een gepolycopicied met de hand geïllustreerd *satirisch vlugschriftje* uitgegeven, waarin de vergaderingen van de Nevelse gemeenteraad over de hekel werden gehaald.

Deze eerste schetsen, zonder de minste literaire bekommernis opgevat, alleen uit louter genoegen opgesteld om de spot te drijven met het gedoe van dat kleine dorpswereldje, getuigden van een rake opmerkingsgeest, een boeiende vertellerstrant en een volgehouden schildertoets. Deze hoedanigheden ontsnapten aan Tante Virginie niet en van haar mocht Cyriel Buysse de eerste aanmoediging ontvangen.

Eveneens in 1885 nam 'Het Volksbelang' als feuilleton een uitvoerige novelle van hem op, onder de titel: *Het Erfdeel van Onkel Baptiste*. In zijn talrijke novellenbundels heeft de schrijver haar geen plaats gegund! Ze werd ingeleid door de bescheiden Pol Anni - een naam die we in de biografie van Karel van de Woestijne niet mogen verwaarlozen die, - toen reeds! - de getrouwe weergave van het beschreven boerenleven en het tere gevoel voor het natuurschoon prees⁽¹⁾.

In 1886 werd in het 'Nederlandsch Museum' een plaats aan *Broeder en Zuster* gegund en eerst dan, einde 1886, vangt de reis naar de Verenigde Staten aan, die - verre van ons het te betwisten - de doorslaggevende prikkel tot het schrijven aan Cyriel Buysse gegeven heeft samen met zijn onverzwakte liefde voor het reizen, waaraan wij die eenvoudig geschreven met menige pittige anecdote doorspekte echt journalistieke verhalen als *De vroolijke Tocht* (1911), *Per Auto* (1913), *De laatste Ronde* (1923), *Wat wij in Spanje en Marokko zagen* (1929) te danken hebben.

(1) N.v.d.r. Paul Frederkq heeft in zijn exemplaar van *Het Volksbelang*, bewaard in de Gentse universiteitsbibliotheek (J8), de inleider geïdentificeerd als Virginie Loveling.

De literaire produktie van zijn oponthoud in New York, Chicago, Texas, Canada en Detroit, waar hij een bijzonder belang in het leven van de Vlamingen stelde - een interesse die met de vorderende leeftijd niet verflauwde, getuige zijn in 1932 verschenen boek *Twee Werelden* - omvat een paar essays over *Eene Amerikaansche Verkiezing* (1889) en *Iets over de Godsdiensten in Noord-Amerika* (1889) en novellen als *Twee Herinneringen uit Amerika* (1888), *Mishawaka, Amerikaansche Legende* (1889), *Twee Beesten* (1890), *Free-Lunch* (1891), *De Pokken* (1891), *Tickets* (1891) die, naast de opmerkingsgave en de humor - beide troffen we reeds in de satirische gemeenteraadsverslagen aan - een sentimentaliteit onthullen, die zelfs de latere, stoere realist Cyriel Buysse nooit geheel heeft overwonnen en waarop maar al te zelden gewezen wordt.

Benevens de Amerikaanse reis (1886) is de tweede belangrijke datum in de studie van Cyriel Buysse's ontluikend auteurschap het jaar 1890: de opneming van zijn novelle *De Biezenstekker* in 'De Nieuwe Gids', wat het doordringen van zijn naam in Nederland betekent.

In *De Biezenstekker* waarden we ten volle de scherpe afronding van toestanden en personen, de psychologische uitbeelding, het streven naar een stevige bouw, het innerlijk dramatisch bewogene, alle kenmerken die in Buysse's later werk tot volledige ontwikkeling zouden gedijen. In 1893 sticht hij met August Vermeulen, Emmanuel de Bom en Prosper van Langendonck 'Van Nu en Straks', waarin *Moeder* (cfr. *Wroeging*, 1895) en *Op een Zomeravond* (cfr. *Wroeging*, 1895) verschenen. In hetzelfde jaar 1893 wordt de wordingsperiode afgesloten met het eerste breed ontworpen werk van Cyriel Buysse - de synthese van het reeds gegevene -: *Het Recht van den Sterkste*.

4. Een tijdsbeeld

Het oeuvre van Cyriel Buysse is geworteld in zijn land en in zijn volk: van beide bevat het de weergave, van beide draagt het de stem. Ter rechtvaardiging van deze bewering moge het Vlaanderen en het Vlaamse volk uit de jaren 1900 vluchtig geschetst worden. Een achterlijk land, waarvan de adelbrieven tot een ver

afgesloten verleden behoorden, een land van hard laabeur met de treurige vermaardheid van het hoogste drankcijfer en de laagste lonen, een land van landbouw en huisarbeid, een land, dat zwaarder dan welk ander ook geleden heeft onder de opkomst van de moderne grootnijverheid, het land met het geestelijk en stoffelijk arme volk, het volk wiens zelffierheid gesmoord lag in de verdovende drank en het gebrek aan de geringste intellectuele opleiding, een volk dat slaafs gebukt ging onder de heerschappij van een verwaande, oppervlakkig ontwikkelde, Franssprekende en Nederlandsonkundige kasteelheer, die een trouwe dienaar en een kortzichtige bondgenoot vond in de pastoor van het dorp.

Er zijn ogenblikken in het leven, dat men, welke de overtuiging ook zij die een leven leidt en beheerst, voor de waarheid van een toestand moet durven te getuigen. In dit licht bevestig ik, dat het aan Cyriel Buysse gedane verwijt, als zou hij moedwillig de geestelijke belasterd hebben, elke grondslag mist. Met geen enkele passage uit zijn volledig oeuvre kan deze bewering trouwens gestaafd worden.

Wel is waar stelt hij de pastoor in nauwe samenwerking met de baron-burgemeester in het politiek en sociaal leven voor. In *De Biezenstekker* treedt de pastoor zelfs in het intiem huiselijk leven handelend op; in de meeste van Buysse's weergaven van dorpsstoestanden wordt op de ingrijpende invloed van de geestelijkheid gewezen.

5. De eerste periode: vanaf 'Het Recht van den Sterkste' (1893) tot 'Het Gezin Van Paemel' (1903)

Aan meerdere aanvallen heeft Cyriel Buysse in zijn vruchtbare literaire carrière blootgestaan. De storm van verontwaardiging die bij het verschijnen van *Het Recht van den Sterkste* allerwegen losbrak herinneren zich de ouden van dagen onder ons. Aan zo'n uitbarsting en uitstalling van ruwheid was men in de toenmalige zo deftige, kalme en 'brave' Vlaamse letteren inderdaad niet gewoon.

Het Recht van den Sterkste plaatst u in die onmiddellijke, die rechtstreekse aanvoeling van het gehele leven, het leven nl. in zijn rijke verscheidenheid, in al zijn toonaarden: lach en traan,

geluk en smart, hoop en ontgoocheling wisselen mekaar af; het gunt u dat ondefinieerbare, doch des te overheersender accent van hen die veel hebben geleefd en derhalve veel hebben geleden; het getuigt daarenboven van een mannelijke eerlijkheid van de schepper van het werk, reeds om de keuze van het onderwerp en niet het minst of vooral om de uitbeelding van die voor ons onbegrijpelijke toestanden die, hoe men het wendt of keert, aan de rauwe werkelijkheid beantwoorden. Dat boek geeft ons de echte Cyriel Buysse weer, de man, die voor het eerst in onze Vlaamse literatuur de proletariër heeft doorschouwd, en zijn beeld, zoals het met zijn doordringende blik werd opgenomen, in ruw graniet heeft gebeiteld. Het bevat blijvende gestalten als de woeste Reus Balduk en de zachte Maria Beert, die ongeëvenaarde zuivere incarnatie van het teer-gevoelige in een midden van bruto geweld en aan wie we met niet te bedwingen ontroering denken bij Buysse's tweede onvergetelijke vrouwengestalte, het sublieme Rozeke uit *Het Leven van Rozeke van Dalen*. Ligt daarin geen schitterend bewijs van de continuïteit en de onwrikbare eerlijkheid van Buysse's oeuvre?

Deze eerste periode die van *Het Recht van den Sterkste* (1893) tot *'n Leeuw van Vlaanderen* (1900) loopt - de eerste roman in onze Vlaamse letteren waarin de massa als hoofdfiguur optreedt - en waartoe werken als *Sursum Corda* (1894), *Wroeging* (1895), *Mea Culpa* (1896), *Op 't Blauwhuis* (1897), *Schoppenboer* (1898), *Uit Vlaanderen* (1899), *Te Lande* (1900) behoren, wordt afgesloten met *Het Gezin Van Paemel* (1903), een drama in vier bedrijven.

Dit stuk is de synthetische opwekking van het land tussen Leie en Schelde, waarin nogmaals al de personen uit 's schrijvers vorig werk optreden, doch thans stevig afgerond, hoekig afgemeten, bonkig, stoer.

Ofschoon het boeren en werklieden uit Vlaanderen zijn, die verdrukt en vertrapt worden door de onbarmhartige zelfzuchtige kasteelheer, hierin bijgestaan door de - op zijn zwakst uitgedrukt - zwijgzame pastoor, tóch verheft zich dit stuk door zijn grootse visie en zijn diep menselijke toon boven het enge van de heimatkunst. Wij zijn ontroerd over ons ganse wezen: wij lijden met de arme Van Paemel, wij verachten zijn uitbuiters, wij jui-

chen spontaan het verzet van de zoon Van Paemel toe.

Met *Het Gezin Van Paemel* heeft Cyriel Buysse het volledigste beeld van de Vlaamse eind-negentiende, begin-twintigste-eeuwse toestanden gegeven, een tijdsdocument dat zijn weerga alleen in *Op Hoop van Zegen* van Herman Heyermans vindt, en dat tot een literair werk van onbetwiste betekenis mocht uitgroeien: met *Het Gezin Van Paemel* overtreft Cyriel Buysse de gehele toneelproductie van zijn tijd.

6. De tweede periode: de periode der meesterwerken

Na *Het Gezin Van Paemel* treedt een nieuwe periode in Cyriel Buysse's ontwikkelingsgang in, die Achilles Mussche gekarakteriseerd heeft als 'een evolutie van Emile Zola naar Guy de Maupassant toe'. Reeds Maurice Maeterlinck ten andere kenschetste onze grote Vlaamse schrijver als 'un Maupassant d'une santé imperturbable et magnifique'.

Enkele werken wijzen op deze overgang, een drietal novellenbundels, nl. *Van Arme Menschen* (1901), *Tusschen Leie en Scheide* (1904) en *In de Natuur* (1905), waarin we enkele schetsen aantreffen die tot het innigste behoren uit Cyriel Buysse's oeuvre, zoals *Greutmoeder Renske* (cfr. *Van Arme Menschen*) en *'t Roomwitte Koetje* (cfr. *Tusschen Leie en Schelde*).

Naast die vertedering in de gevoelsweergave - let wel, het milieu blijft datgene uit zijn eerste werk: de nauwe verwantschap tussen Smul en Rozeke uit *Het Leven van Rozeke van Dalen* en Reus Balduk en Maria Beert uit *Het Recht van den Sterkste* toont dit voldingend aan - treedt de humor op, wel reeds in zijn eerste proeven aanwezig, denk b.v. aan *Twee Beesten*, doch thans treedt de humor op de voorgrond, de humor doordrenkt het geheel.

In deze periode, die we als de periode van de meesterwerken mogen betitelen - ze telt inderdaad werken als *Het Leven van Rozeke van Dalen* (1906), *'t Bolleken* (1906), *Lente* (1907), *Het 'Ezelken'*. *Wat niet vergeten was* (1910), *De Nachtelijke Aanranding* (1912), *Van Hoog en Laag. Een eerste Levensboek* (1913), *De Schandpaal* (1928) - is de humor getemperd, dan eens stemmig, dan weer gul - denk eventjes aan die twee meesterlijke novellen *De Steunpilaren der 'Ope van Vrede'* (cfr. *Tusschen*

Leie en Schelde, 1904) en *De 'Tsjiepeugskes'* (cfr. *Stemmingen*, 1911), aan dat met geen enkel werk te vergelijken *Ezelken* en dan aan *'t Bolleken*, met het onvergetelijke *'l'Alcool et Flavie'*!

Buysse vestigt zich definitief op zijn eigen gebied: het dorpswereldje uit zijn jeugd, - met *Daarna* (1904) dagtekent de laatste stadsroman - en tevens is zijn artistieke ontwikkeling tot de volste ontplooiing gegroeid: de kloeke bouw - hiervan is *'t Bolleken* het schitterendste getuigenis -; de verscheidenheid van vlakken - in dit opzicht is *Het Ezelken* een unieke schepping -; de individuele karaktertekening, d.w.z. dat elk personage zijn eigen, zijn individueel leven leidt en geen persoon à la Buysse is, doch steeds een zelfstandige creatie, een leven 'op zichzelf'; de enige verhaaltrant, waarvan het natuurlijke en het eenvoudige de lezer bestendig verrassen - hier denk ik aan dat onovertroffen verhaal, dat *De Schandpaal* is -; en ten slotte éinig kenmerk van iemand die ononderbroken het contact met het volle leven behouden heeft - die milde visie, dat medelijdend meevoelen, dat zich, een laatste maal, in een niet te bedwingen snik zou uiten in die aangrijpende novelle *Meester Gevers* (cfr. 'k Herinner mij... 1909), het arme slachtoffer van die treurig vermaarde schoolstrijd in Vlaanderen; die sereenheid die glorieert in die nooit genoeg geprezen novelle *Lente* (cfr. *Lente*, 1907), het hoogtepunt van 's meesters novellenkunst - éinig dat verhaal van die twee Vlaamse 'boerenjonkmans', die om een kittig Parijs nichtje vrijen en in de zomerzwoelte die vermakelijke vijvergeschiedenis beleven -; die bladzijden en bladzijden zuivere poëzie, idyllische opwekkingen, broze dingetjes in *Stemmingen* (1911) en in *Zomerleven* (1915), dat heerlijke dagboek dat niets dan loutere poëzie bevat van een mens, die heel en al opgaat in de eeuwig wisselende en tóch immer egale natuur.

Op 25 juli 1915 - zeventien jaar vóór zijn verscheiden, schreef Cyriel Buysse:

'Heden is de graanoogst begonnen. Dat is een dag waarnaar de boeren hunkerend verlangen, maar die mij met stillen weemoed vervult'.

Deze voor ons symbolische woorden werden gebeiteld in zijn grafzerk te Gent.

7. De controversen over het werk van Cyriel Buysse

Is het niet vreemd - om het op zijn zachtst uit te drukken - dat het werk van Cyriel Buysse zo zelden in een geest van sereenheid is beoordeeld geworden? Ik vrees zelfs dat de vaak heilzaam werkende tijdsafstand in dit geval althans niet kan ingeroepen worden.

Hoe zulks te verklaren zullen we pogen samen na te gaan.

a) Cyriel Buysse's houding tegenover zijn tijd

Er is vooreerst de inhoud zelf van Cyriel Buysse's oudste werk: in wezen en in feite een aanklacht en een verheerlijking. Het is een eigenaardige speling van het lot, dat juist Cyriel Buysse, die door zijn afkomst wel het minst ertoe bestemd leek, als de aanklager en de verheerlijker van de volksklasse is opgetreden.

Hij heeft de buitengewone moed gehad tot de werkende stand te naderen, niet uit literair snobisme of uit prikkelende kunstenaarsnieuwsgierigheid, maar ertoe gedreven door de meewarige ziel.

Met de verworpingen van de maatschappij heeft hij een vertrouwde omgang gehad: hij had ze innig lief, en ook zij gunden hem hun ruwe, doch oprechte genegenheid.

Van zijn talloze tochten is Cyriel Buysse thuis gekomen het hart vol medelijden en vol opstand. 'Hij wist de eer van zijn stand te herstellen en te handhaven door de dienstbaarheid van een maatschappelijke levensarbeid, dien hij ter opbeuring der lagere standen heeft aanvaard' (Herman Teirlinck). Dat is Cyriel Buysse's aandeel in de liefde van zijn volk geweest, die liefde die velen hem hebben ontzegd, maar die hij manhaftig gedragen en in daden omgezet heeft.

Dat manhaftige is nog een kenmerk van Cyriel Buysse: in een land, dat tot knechtschap gedaald was - herinnert U of maakt thans kennis met Pater D.-A. Strackes striemende noodkreet in zijn *Arm Vlaanderen*, dat met bloed geschreven en met tranen uitgesproken vonnis uit 1913 - in dit land, heeft hij het slavendom aangeklaagd en de stem der bevrijding manmoedig verheven.

Aangrijpend in dit opzicht is die belijdenis uit *'n Leeuw van Vlaanderen* (1900):

‘Van 's ochtends vroeg soms, was hij te velde, verre wandelend met zijn grootera bruinen hond, in de triestige verlatenheid van 't winterlandschap. En daar kreeg hij, als 't ware, zijn aangenomen taak aanschouwelijk onder de oogera. Overal nu trof hem 't schouwspel van onverdiende smart en ellende van sociale onrechtvaardigheid. Honderden, duizenden bizonderheden, die hij nooit scherp opgemerkt, noch innig gevoeld had, grepen hem nu, in diepe zielsontroering aan. Hij hield stil bij de arme huisjes, bij de verschbeploegde akkers, bij de zware hekkens van de groote boerderijen, pratend met de menschen en zich voor hun lot interesseerend; luisterend, in weemoedig nadenken, naar het triestig verhaal, waarin de grijze veldarbeider, 't gekromde lichaam steunend op twee krukken, hem met bibberende stem zijn tachtigjarig onophoudend zwoegen vertelde; luisterend, met medelijden in de oogera, naar het korter, aangrijpend verhaal van den twintigjarigen jongeling, die, sterk en lenig nog, de eeltige handen even rustend op de spade, hem goedglimlachend zeide, dat hij dagelijks vijftien uren werkte voor een voedsel, waarvan sommige beesten niet zouden gewild hebben. Hij drong binnen in de huttekens en sprak er met de afgetobde moeders, soms mager als geraamten door te veel arbeid, te veel kinderen en te veel ontberingen, en zag er ook de bleeke “speldewerksters”, haast allen aangetast door bloedarmoede of door tering, van 's morgens tot 's avonds, in de halve duisternis der laaggebalkte kamertjes gebogen over 't kantwerkkussen zittend, een winter lang beroofd van lucht en licht, om niet te sterven van honger in afwachting op de terugkomst van den zomer, die dan weer den veel rumoeren, maar toch gezonden veldarbeid, en beter, sterker voedsel aan zal brengen. O! zijn hart bloedde, bloedde!’

Ik geef toe dat die stem in haar volle resonans alleen tot het wezen van de tijdgenoten doordringen kon, omdat zij de aangeklaagde toestanden in al hun wrangheid hebben beleefd, of althans gekend. Bij het jongere geslacht klinkt ze slechts als een verre echo na, en dan nog in verhouding tot zijn gevoeligheid en belangstelling voor wat voor deze generatie is geworden een louter ‘historische’ toestand. En doen we een stap verder, dan beseffen we - zij het ook met moeilijk verholten bitterheid - dat deze literatuur voor de jongeren verloren heeft wat haar grootheid voor de ouderen uitmaakte: haar verbondenheid met het land en het volk. En helaas! Wat men niet zelf aan den lijve ondervindt, kan men ook niet met zijn gehele wezen aanvoelen, zelfs niet aanvoelend begrijpen.

b) Cyriel Buysse's houding tegenover het realisme

Naast deze sociale gevoels- en geestesatmosfeer, waaruit zó veel werk van Cyriel Buysse gegroeid is en waarin het met al zijn vezels wortelt, dienen we daarenboven de aandacht evenzeer te vestigen op de afhankelijkheid van elk scheppend werk van de leidende kunststromingen in de tijd, waarin het ontstond.

En ook op dit gebied heeft het oeuvre van Cyriel Buysse tot menige controverse en vergissing aanleiding gegeven.

Laten we alvast met de grofste opruimen, nl. Buysse's naturalisme, een voorstelling die we nog heden in onze literatuurgeschiedenissen onbegrijpelijkerwijze aantreffen.

U herinnert zich nog waarmede de belijdenis eindigde, die ik U zoëven voorlas: 'zijn' - in casu 'mijn' - 'hart bloedde, bloedde'. U zal wellicht toegeven dat elk gevoelselement, van kunststandpunt uit, een romantisch, dus, individueel element is. Aanvaardt U deze zienswijze, dan volgt hieruit vanzelfsprekend dat de auteur zich niet onderworpen heeft, of, juister omlijnd, zich niet onderwerpen kon aan dat voor een kunstenaar bijna onmenselijke voorschrift van de naturalistische leer, waarbij hem geboden werd te zijn 'gelijk God in de schepping, alom tegenwoordig en nergens zichtbaar' (Gustave Flaubert).

De werkelijkheidsdrang bij Cyriel Buysse heeft zich nooit van de werkelijkheidsaanvoeling kunnen losmaken: het hart, het grote hart van Cyriel Buysse heeft integendeel zijn visie op de weergave van land en volk doordrenkt.

Van deze bewering is het schitterendste getuigenis de geleidelijke overgang bij Cyriel Buysse van het uitgesproken persoonlijke gevoel naar die stille vertedering, die in feite niets anders is dan het van elk tijdelijk en elk egoïstisch of egocentrisch element gepuurde gevoel, een vertederde sereniteit, die alleen de grootsten onder de groten vermogen te bereiken.

Liever dan deze voorstelling met voorbeelden uit Cyriel Buysse's werk te illustreren, raad ik U aan onmiddellijk na *Het Recht van den Sterkste* - volgens de nog heden algemeen in zwang zijnde opvatting, 'het' naturalistische boek van Cyriel Buysse - een boek te lezen, dat de meesten onder U wellicht niet kennen, en dat, mijns inziens, het enige, doch ditmaal echt naturalistische werk uit onze

gehele Vlaamse literatuur is, nl. *De Last* van Gustaaf Vermeersch, waarvan August Vermeylen, de meester van de synthetische formulering, getuigde: ‘Dit is een afschuwelijk boek, - en 't is een zeer sterk, een uitstekend boek’. En gaat U op dit voorstel in, dan zal U, hieraan twijfel ik geenszins, mijn stelling beamen.

Als mens van zijn tijd, in ons geval, als exponent van de toen alleen zaligmakende realistische stroming, heeft Cyriel Buysse zijn personages dermate natuurgetrouw weergegeven dat de gesprekken gevoerd worden door de boeren en de werklieden in hun ruwste dialect en door de vertegenwoordigers van de beruchte Gentse bourgeoisie in hun ongeëvenaard krom Frans.

Hoe Cyriel Buysse zich daarin verkneukelde kan men met welgevallen nagaan in dat enige, ongelukkig sinds lang vergeten boek: *Levensleer* (1911), geschreven door Louis Bonheyden, waaronder het tweemanschap Virginie Loveling en Cyriel Buysse schuilging, een uniek taalkundig document, met een wetenschappelijke liefde voor de werkelijkheid opgesteld, daar hierin geen enkel Gents-Frans woord of Gents-Franse zinswending voorkomt die niet rechtstreeks aan het levend gebruik werd ontleend, met één woord, een taalmuseum dat zijn weerga te onzent niet heeft.

Doch dit offer op het altaar van de godin ‘realiteit’ gebracht - ik erken het volmondig - brengt met zich mee een onvermijdelijke stremming van een ruime doorbraak. Wie inderdaad met het aangehaalde dialect niet vertrouwd is stuit op moeilijkheden, die alleen de moedigsten onder de lezers overwinnen. Ik verberg het U trouwens niet dat het mijzelf meer dan eens overkomen is werken van algemene faam als *Boefje* van Buusse, *Geertje* van Johan de Meester, *De Jordaan* van Israël Querido, en zelfs dichter bij ons, enkele nochtans zó populaire verhalen van Antoon Colen tenzij te leggen terwille van het gebruikte dialect, ofschoon, met recht - ik erken het eveneens - een hardnekkig verdediger van Cyriel Buysse het moeilijk te weerleggen argument ten gunste van zijn lievelingsauteur kan inroepen: liever de natuurlijke dialoog van Cyriel Buysse dan de gekunstelde, de hinderlijk artificiële, aan geen enkele werkelijkheid beantwoordende dialoog van onze Vlaamse schrijvers: droevig getuigenis van een volk dat zijn eigen taal in zijn dagelijkse omgang nog niet aanwenden kan!

Doch vindt U het niet even vreemd dat Cyriel Buysse ook van

het in zijn tijd evoluerende realisme afzijdig is gebleven? Geen woordkunst of woordartisticiteit bij hem - het is een vrij gemakkelijke taak menige stijlslordigheid en woordherhaling in zijn werk aan te wijzen -; geen uitdieping van psychologische bijzonderheden - bij Cyriel Buysse geldt alleen het organische, het leven als geheel, het leven gaat zijn natuurlijke gang en mondt uit in zijn natuurlijk verloop.

c) *Cyriel Buysse en het behandelde onderwerp*

Hoe vaak heb ik van jonge mensen, die ik aangezet had tot de lectuur van Cyriel Buysse's werk, de zó ergerlijke bewering moeten aanhoren: 'Die boerenverhalen zijn voor ons verouderd, ze lijken ons zó klein, wij die leven in een tijd die wereldproblemen heeft te behandelen, wij streven naar en willen een grote kunst, waarin we onze historische tijd horen en zien!'

Aanvaardt met mij dat men bezwaarlijk grover blijk van onkunde afleggen kan in het wezen zelf én in het groeiproces van het ware kunstwerk, dit is: het kunstwerk dat de tijd trotseert.

Bestaan er dan werkelijk kleine en grote, tijdelijke en eeuwige onderwerpen in de kunst? Er bestaat eenvoudigweg geen kunst van een bepaalde tijd, daar goede kunst nooit van een bepaalde, maar wel van elke tijd is, dus: goede kunst is altijd modern.

Waarom? Omdat er in kunst slechts één enkele wet geldt, nl. het innerlijk leven van de schrijver, dit innerlijk leven waarin het kunstwerk geboren wordt en waaruit het groeit. Het baren van het kunstwerk met zijn vele barensweeën is geen ijdel woord. De potentie aan innerlijk leven bij de kunstenaar zal de dracht bepalen van de inhoud van het werk, welk ook het thema zij dat hij behandelt. De hoeveelheid 'leven', die de kunstenaar in zich draagt, zij alleen beslist over de waarde, en met de waarde, over de duur - dus over de tijd - van zijn schepping.

In kunst, Geachte Vergadering, geldt slechts één factor, doch een allesbeslissende factor: de doorleefde menselijkheid.

d) *Cyriel Buysse's kunst: blijvende kunst*

En deze doorleefde menselijkheid is het wezen zelf van Cyriel Buysse's onovertroffen kunst.

Laat mijn nietigheid het U niet zeggen, schenkt liever Uw volle aandacht aan de gezaghebbende uitspraak van August Vermeyleylen:

‘De dingen schijnen niet door hem (Cyriel Buysse) geschikt, ge vergeet dat het een boek is, 't is de werkelijkheid zelf die haren gang gaat, - hij stelt u voortdurend midden in het natuurlijkste, het echtste leven. En om het nu maar eens boud te verklaren: ik ken niemand in de Europese letteren van onzen tijd, die dat zó volkomen kan als Buysse.’

Neen, Geachte Vergadering, Cyriel Buysse moest zijn toevlucht niet nemen tot tijdelijke elementen afhankelijk van een tijdelijke kunststroming; hij bezat de twee onvergankelijke gaven, die elk kunstwerk boven elke tijd verheffen: de verhaaltrant en het leven.

In Cyriel Buysse's grote werken is de auteur door het leven gesubstitueerd: het is het leven zelf dat verhaalt. Zijn allesoverheersende liefde voor het leven, ik kan ze voor U niet directer omlijnen dan door ze door hemzelf voor U te laten oproepen.

Ik verleen hem met eerbiedige schroom het woord: Cyriel Buysse zal voor U lezen wat hij op 24 juli 1915 in zijn dagboek *Zomerleven* noteerde:

‘In de buurt van het bekoorlijk oord mijner schoone eenzaamheid ligt een klein en onbeduidend dorp je, waar het leven kalm zijn gang gaat, zonder gewichtige gebeurtenissen. De menschen leven er hun stil-bekrompen leventje van materieel gezwoeg om aan den dagelijkschen kost te komen en na hun zwoegen gaan ze rusten om den volgenden dag weer 't zelfde leven te beginnen.

Van kunst hebben de menschen er nooit hooren spreken, noch weten zij wat het eigenlijk is. En toch heeft er, eeuwen geleden, een groot kunstenaar in hun nederig dorpje geleefd. Dat is nu pas ontdekt geworden. Eenige jonge kunstenaars uit de stad hebben ontdekt dat aldaar, honderden jaren geleden, een beroemd geworden schilder werd geboren en zij hebben die roemrijke gebeurtenis in het geheugen der menschen willen heropwekken, door een gedenksteen te plaatsen in den gevel van het huis waar de groote kunstenaar het eerste daglicht zag.

Het is een eigenaardig en wel vroolijk feest geweest. Van uren verre in het ronde zijn de boeren er, als naar een kermis, heengestroomd. Wie gehuldigd werd wisten zij niet; wat hij op kunstgebied gepres-

teerd had nog minder; zij kwamen maar omdat er feest zou zijn in 't dorp; zij kwamen met hun liefjes, hand in hand, in blijde stemming langs de blonde, rijke korenvelden; zij vulden herbergen en danstenten; zij keken even met verstrooide blikken naar den gedenksteen in den gevel van het huis en luisterden een oogenblik met gapende monden naar de redevoeringen der heeren die voor de plechtigheid uit de stad overgekomen waren; en toen zij genoeg geluisterd en gekeken en gegeten en gedronken en gefuifd hadden, trokken zij arm in arm terug langs de weelderige velden in 't goud van den avond; en waar zij onderweg nog even pleisterden vertelden zij plezierig van de drukke menigte die daar was, en van de eerepoort en de vlaggende huizen, van de muziek en het dansen, en van de ontelbare dames en heeren, die per luxe-rijtuig en automobiel uit de stad aangekomen waren.

Waarom ook niet? Zij kwamen naar een hulddiging die een feest zou zijn en niet om te huldigen. En zooals zij daar kwamen en waren vormden zij kleurig-bonte en pittoreske groepen, die op zichzelf een genot en een hulde zouden geweest zijn voor den schilder, had hij ze kunnen zien: een hulde, vroolijker, verrassender, bekoorlijker en levender, dan de doode steen die nu onder conventioneele discoursen in het gevelhuis vastgemetseld werd.

Een gedenksteen!... Ik denk aan een gedenksteen!... Misschien wordt later ook voor mij een gedenksteen bevestigd in het huis waar ik geboren ben. Ik denk er aan met stillen glimlach en, als dat ooit gebeurt, dan hoop ik dat het plaats zal hebben op een mooien zomerdag en dat de liefjes hand in hand langs gouden korenvelden naar mijn dorpje zullen komen, dat zij vroolijk zullen feesten en dansen en elkaar omhelzen in de zoete stilte van den schoone, zachten zomeravond, en dat ze zich heelemaal niet zullen bekommeren om wie ik geweest ben of wat ik gedaan heb.'

Dit is de belijdenis van een groot kunstenaar en van een goed mens.

Kroniek

Cyriel Buysse, oktober 1986-september 1987

Hét evenement van het afgelopen jaar is natuurlijk de verfilming van *Het Gezin van Paemel* geweest. De film werd reeds uitgebreid belicht in een bijdrage van de hand van ondergetekende, gevraagd door *Dietsche Warande en Belfort* en daarin gepubliceerd in het april-nummer 1987. Hier kan nog worden vermeld dat *Het gezin Van Paemel* in de prijzen viel op het Internationaal Festival van Santarem in Portugal (juni 1987). De film kreeg de zilveren Tros en Chris Boni de Prijs als Beste Actrice voor haar vertolking van Moeder Van Paemel. Jan Cammermans kreeg tegelijk de 1ste Prijs voor de Regie toegewezen. De film was eerder al (begin 1986) bekroond met de André Cavens-prijs voor de beste Belgische film. Hij werd bovendien uitgekozen als een van de openingsfilms van het Festival van het American Film Institute, gewijd aan de Europese Film. Dit festival werd geopend op 4 juni en werd gehouden in de eerste helft van juni in Los Angeles, Washington, Chicago en andere Amerikaanse steden.

Een enigszins ander, minder triomfantelijk geluid klinkt door in het volgende bericht over *Het gezin Van Paemel* uit een ander deel van de wereld:

‘Drie Belgische produkties waren in competitie op het 15de filmfestival in Moskou. Geen kreeg een prijs, maar alle genoten een warme waardering.

De langspeelfilm “Het Gezin van Paemel” had het nadeel aan het eind van de dag, na de Russische deelnemers, vertoond te worden. Een kwart van de zaal liep leeg maar driekwart schonk na afloop de film van Paul Cammermans duidelijk meer dan een beleefd applaus’ (*Het Laatste Nieuws*, vrijdag 24 juli 1987).

De film deed het dan weer uitstekend op het Filmfestival van Barcelona (juli 1987), waar de Belgen een goede beurt maakten. Hier won Senne Rouffaer de prijs voor de beste mannelijke vertolker, voor zijn acteursprestatie als vader Van Paemel.

In Vlaanderen werd de film *Het gezin Van Paemel* een kassucces, waarop uitgeverij Manteau handig inspeelde: in het najaar

1986 verscheen al een ‘filmeditie’ die zich aankondigde als de ‘Vijfde druk’. Op het kaftje een foto van moeder Van Paemel en zoon Eduard, ontleend aan de productie van Kunst & Kino. Dit is dan een herdruk van de in 1984 verschenen aparte editie, overgedrukt uit het *Verzameld werk* (deel 7). Gevolg van deze reeks successen: de bioscoopuitbaters zien brood in een herneming van de film. Vanaf half september 1987 is *Het gezin Van Paemel* dus weer te zien in enkele Vlaamse bioscopen.

Er vallen uit het afgelopen jaar slechts twee Buysse-voorstellingen te vermelden. Jo Decaluwe, directeur van het Gentse Arcatheater, voerde zijn soloproduktie ‘De raadsheren van Nevele’ op 4 december 1986 nogmaals op in zaal Vooruit te Gent. De opbrengst ging naar de failliet verklaarde krant *De Morgen*. Uit *Vooruit / De Morgen* van dinsdag 2 december 1986 konden we deze uitspraak van Decaluwe noteren: ‘Wat mij zo in Buysse aanspreekt is dat hij zeer universeel is en erg sociaal gericht. Alhoewel hij de spot drijft met de machthebbers blijft hij respect hebben voor ieders overtuiging’.

In Wortegem-Petegem staat het amateur-toneelgezelschap Tsoefleurke, ontstaan uit de gemeentelijke jeugd-, sport- en cultuurraad, nu al meer dan vijf jaar op de planken. Het jubileumjaar werd in december 1986 ingezet met een opvoering van *Het recht van de sterkste*, in de bewerking van Jan Christiaens. De regie was van Carine Mahieu. Er werden vijf opvoeringen gegeven die grote bijval kenden.

De Davidsfondsbundel *Romans en verhalen* van Cyriel Buysse, verschenen in september 1986, schijnt het zeer goed te doen. Het boek belooft meteen al een ‘echte topper’ te worden (‘eind januari waren er al 10.000 ex. de DF-magazijnen uitgegaan’, zo wordt gemeld in *Omtrent* van maart 1987) en het kreeg ook unaniem gunstige recensies. In *De Boekengids* van januari 1987 werd het door Luc Lannoy begroet als ‘een weliswaar selectief, maar representatief beeld (...) van een van de grootste vertellers die ons taalgebied heeft gekend (en lange tijd miskend)’. Deze fraai uitgegeven bundel, zo luidt het verder, ‘kan naar een groot publiek toe een belangrijke, smaakgevende rol vervullen’ en is

‘een gerechtvaardigde uitgave, geschikt voor elke o(penbate) b(ibliotheek)’. Naar aanleiding van het succes van de uitgave verscheen een interview over Buysse met ondergetekende in *Omtrent*, het maandelijks magazine van het Davidsfonds, nr. 5 van juni 1987.

Bij Manteau verschijnt in het najaar 1987 een nieuwe bundel, getiteld *De beste verhalen van Cyriel Buysse*, gekozen en ingeleid door dezelfde ondergetekende. Hierin worden opgenomen: *Brood of dood*, *De kikkers*, *Pierke en Kootje*, *De broodvervoerder*, *Van Alleijnes' ziel*, *Grueten Broos*, *'t Beeldeken*, *De steunpilaren der 'Ope van vrede'*, de eerste drie verhalen van de reeks *'n Dorpje (Meneer de burgemeester, Jan Tamboer, Verkiezing)* en *Irène en de treurmars*.

In de reeks *Nederlandse letterkunde* in de Prisma Pockets is als nr. 13 een deeltje verschenen *Rond de eeuwwisseling* (1986). Hierin zijn teksten opgenomen, voorafgegaan door een korte inleiding, van Louis Couperus, Cyriel Buysse, Stijn Streuvels, Carry van Bruggen, Frans Coenen, Nescio, J. van Oudshoorn, Karel van de Woestijne, J.H. Leopold, Arthur van Schendel, A. Roland Holst en J.C. Bloem. De samenstellers van dit deeltje, Jet Matla en Rob van Riet, hebben het zich wat Buysse betreft nogal gemakkelijk gemaakt. Ze hebben het verhaal *'t Beeldeken* afgedrukt en als inleiding een tekst overgenomen die Clem Bittremieux schreef voor het kleine bundeltje *Krachten* in de reeks Kort en Goed (Amsterdam-Groningen 1966). De informatie is niet up to date gebracht: het *Verzameld werk* wordt vermeld als een editie in 6 delen, ‘van aantekeningen voorzien’ en verschenen 1975-1979. Van aantekeningen is inderdaad ooit sprake geweest maar met de uitvoering van een dergelijk plan werd zelfs nooit een begin gemaakt; het *Verzameld werk* verscheen tussen 1974 en 1982 en omvat 7 delen.

Twee interessante studies verdienen een plaats in deze Kroniek. In het ‘driemaandelijks algemeen tijdschrift voor volkskunde’, *Oostvlaamse Zanten*, 62e jaargang nr. 1, januari-februari-maart 1987, publiceerde dr. Henri Vannoppen een bijdrage over ‘Streekdrachten in Oost-Vlaanderen. Biezonderlijk in het land van Nevele en omgeving’ (p. 31-42). De auteur beschrijft de klederdracht

op het platteland, met o.m. de overgang van de streekdracht naar de burgerdracht, en vond hiervoor heel wat materiaal in 'De literatuur', dit is dus, in hoofdzaak, in het werk van Buysse.

In het 'driemaandelijks tijdschrift van de heemkundige kring' *Het Land van Nevele*, 18e jaargang nr. 2, juni 1987, p. 69-103 wordt een uitvoerige, zeer informatieve bijdrage afgedrukt over 'De cichoreifabriek Buysse-Loveling te Nevele' (Industrieel erfgoed VIII) door Antoine Janssens, de bekende 'pionier' van de Buysse-studie, stichter en beheerder van het Museum Rietgaverstede te Nevele. Janssens geeft een korte geschiedenis van het gebruik van de cichorei, gewonnen uit de wilde andijvie en oorspronkelijk gebruikt als geneeskundige plant; volgt een uitgebreide kennismaking met de familie Buysse, stichters en eigenaars van de gelijknamige fabriek te Nevele en een beschrijving van de oprichting van het familiebedrijf. Het onderzoek van Janssens is gesteund op archiefmateriaal en geeft gedetailleerde informatie over de werkwijzen, de produktie en het in de fabriek te werk gestelde personeel, inclusief werktijden en vergoeding. Het artikel bevat een schat aan informatie, niet alleen voor de steeds meer in de belangstelling komende sociale geschiedenis, maar ook voor de achtergrondkennis van het werk van Buysse: deze kende de fabriek van zijn vader van binnenuit en beschreef ze in de roman *Zoals het was...*

Het was al bekend dat de Nederlandse romanschrijver en auteur van geruchtmakende polemieken, Jeroen Brouwers, Buysse een warm hart toedraagt. Men leze erop na wat hij schreef over deze 'beroemde onbekende' in *De bierkaai. Kladderboek 2* (1980). Dat Brouwers 'leeft' met literatuur en dat Cyriel Buysse een niet onaanzienlijke plaats inneemt in deze wereld, blijkt nu ook uit het brievenboek *Kroniek van een karakter, deel I, 1976-1981, De Achterhoek* (uitgegeven door Hadewijch, 1986).

Brouwers vertelt hierin dat zijn levensgezellin J. op haar verjaardag 2 'nieuwe' kippen + 1 haan heeft gekregen: 'Het zijn Virginie en Rosalie Loveling en Cyriel Buysse op jeugdige leeftijd' (p. 51). De witte haan, 'welke Cyriel heet', komt verder nog herhaaldelijk in deze brieven ter sprake. Hij kwam o.m. met zijn rechterpoot onder een auto terecht en werd door de brief-

schrijver liefderijk genezen van een beenbreuk, waarna hij zijn redder ‘zeer toegedaan’ was. De genezing en de daaropvolgende langzame aftakeling en dood van herenhoen Cyriel worden breedvoerig beschreven in een lange brief aan Johan Polak (25.5.1977). Heer Haan hield lange redevoeringen, onderhield zich met de schrijver o.m. over huwelijkstrouw (‘dat het hem benauwde, och och, dat gedoe iedere avond op de slaapstok’, p. 83) en zat ook vaak te mijmeren, tot ook dat niet meer kon. De toewijding mocht niet baten: de ‘goede vriend’ is uiteindelijk overleden en de schrijver moest voortaan zijn genegenheid missen.

Iets geheel anders nog, om te besluiten. *Hoogtevrees*, het fel opgemerkte prozadebuut van Guido van Heulendonk (uitgegeven bij Bruna in 1985), kan gesitueerd worden in het naturalistische spoor van Cyriel Buysse. Het is een roman over de innerlijke strijd van een jongeman die gedreven wordt ‘door een niet te onderdrukken schrijfdrift’ en inspiratie zoekt in het bouwbedrijf waar hij 's avonds werkt (in het zwart). Het geheel speelt zich af in een proletarisch milieu en in een vrij rauwe sfeer, die zeer authentiek wordt weergegeven. Van Heulendonk verwerkte verschillende referenties naar Buysse in zijn boek. Hij liet zich in het bijzonder inspireren door de figuur van Reus Balduk.

De in onze vorige kroniek beloofde bedenkingen over de studie van het naturalisme in Noord en Zuid wordt uitgesteld tot na het verschijnen van de aangekondigde studie van R. Debbaut.

En ten slotte, zoals steeds: alle aanvullende informatie voor deze kroniek wordt met dank aanvaard door de redactie.

Anne Marie Musschoot